

GORALI

na Orave



GORALI *na Orave*

ORAVSKÉ MÚZEUM P. O. HVIEZDOSLAVA
V DOLNOM KUBÍNE

4 Titulná dvojstrana:
ZÁKAMENNÉ

Vydalo Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne v roku 2013

Zodpovedný redaktor: PaedDr. Mária Jagnešáková

Autori a pôvod fotografií: PhDr. Elena Beňušová, Ján Cubínek, Dokumentácia Oravského múzea, Ing. Miroslav Jurči, PhDr. Juraj Langer, CSc., PhDr. Erika Kulášová, Michal Pišný, Ján Vrabec

Texty: PhDr. Elena Beňušová, PaedDr. Mária Jagnešáková, PhDr. Erika Kulášová, PhDr. Milica Majeriková-Molitoris

Výkonný redaktor: Mgr. Michal Čajka, PhD.
Jazykový redaktor: Mgr. Eva Rentková-Rybanská
Notový zápis: Ing. Miroslav Jurči
Preklad do poľského a anglického jazyka: Mgr. Eva Removčíková

Grafická úprava a sadzba: Piktus Ján Vrabec

Náklad: 2200 ks
Tlač: Tlačiareň Kubík, Námestovo

ISBN 978-80-89564-03-3

Goral'u, cy či ňe zaľ

♩=72

Goral'u, cy či ňe zaľ,
ko - vyk ľa - sov i haľ,
od - ho - džič od stron oj - cysz - ny. Švjyr -
i tyk po - to - kov pře - cysz - tyk. Goral'u -
ra - ľu, cy či ňe zaľ, go - ra -
fu, vroč še do haľ. Goral'u, vroč še do haľ.

2. I goral' na gory spožyral, i lzy renkavem učyral.
I gory opuščič třeba, dľa hľeba, paňe, dľa hľeba.
[:Goral'u, cy či ňe zaľ, goral'u, vroč še do haľ.:]
3. Goral'u, vroč še do haľ, bo tam ostali ojcovje.
Ke pudžes v daľeki kraj, kto šnimi bedže, to kto vje.
[:Goral'u, cy či ňe zaľ, goral'u, vroč še do haľ.:]
4. I goral' jak džecko place, mozno juz nezobace.
Švjyrkovyl ľasof i haľ, plac sobje, goral'u plac.
[:Goral'u, cy či ňe zaľ, goral'u, vroč še do haľ.:]
5. Vžon goral' ze sobom skřipce, převloki svoje i krpce.
I posel v daľeki kraj, graj sobje, goral'u, graj.
[:Goral'u, cy či ňe zaľ, goral'u, vroč še do haľ.:]
6. Zalomjyl rence i vzdya, droga moja, povedžal sčiha.
Bo džyfce opuščič treba, dľa hľeba paňe, dľa hľeba.
[:Goral'u, cy či ňe zaľ, goral'u, vroč še do haľ.:]



Mladá speváčka
v goralskom kroji.
Hladovka.

Pamjyntaj goraľu

♩ = 170 vaľc

Pa-mjyn-taj go - ra - ľu o mi - lym
ho - ta - řu, pa-mjyn-taj, zeř go -
raľ i zeř v ob-cym kra - ju.

Azda mi nikto nebude mať za zlé, keď zrod knihy o goraloch prirovnám k začiatku ľudského života. Pokým sa dieťa narodí, trvá to určité obdobie od jeho počatia, narodenia, ale aj začlenenia do rodinného kruhu. Podobne sme začínali aj my s prípravou tejto publikácie a našou snahou bolo vydať kvalitné a aj do budúcnosti použiteľné dielo. Niektorí môžu namietat', že zvyky našich predkov boli plné povier a rôznych predstáv, ja som však presvedčená, že boli založené na racionálnom základe, ktorého podstatou bolo chrániť ľudský život.

Pre obyvateľov, žijúcich v nezičlivom kraji severnej Oravy, bola oddávna príznačná predovšetkým skromnosť a pokora, ktorá vychádzala z neľahkých životných podmienok na pokraji biedy a hladu. Nielen chudobná kamenistá zem zvlnená do údolí a strmých kopcov, no najmä drsné klimatické podmienky z nich doslova vykresali a vyformovali pracovitých, vytrvalých a priamych ľudí, ktorí i napriek ťažkému životnému osudu ostali pripútaní k svojmu rodnému kraju.

Hlavnou myšlienkou publikácie bolo výstižne predstaviť život oravských Goralov hovoriacich goralským dialektom. Ide o regionálnu skupinu obyvateľov žijúcich na Slovensko-poľskom pomedzí. Čitateľovi chceme priblížiť najcharakteristickejšie oblasti života materiálnej a duchovnej kultúry, odlišujúce sa od ostatných slovenských obcí.

Použili sme starší materiál, ktorý sa nachádza v archíve Oravského múzea a doplnili ho o nové informácie pochádzajúce z terénnych výskumov odborných pracovníkov, vychádzali sme tiež z dostupnej literatúry a obohatili sme publikáciu o dobové a súčasné fotografie.

Pevne verím, že pozitívom knihy je aj to, že som v obci, ktorú opisujem, strávila celý svoj život, a preto som mohla verne posúdiť uvádzaný materiál ako človek, ktorému kultúra a história goralského prostredia je veľmi blízka a autentická.

Bezprostrednými spomienkami na detstvo a život v goralskej obci Rabča som aj ja prispela v časti s názvom Vyrástla som medzi goralmi, a tak môžem vierohodne opísať roky prežité v nádhernom prírodnom prostredí, ale tiež ťažké existenčné podmienky mojich predkov.

Vynechať históriu vzniku tejto veľmi zaujímavej regionálnej skupiny ľudí by nebolo správne, a preto vám ju ponúkame v prvej tematickej časti, v ktorej autorka chronologicky načrtla pôvod a dejiny spomínaných obcí. Od ich založenia museli vďaka svojej geografickej polohe znášať rôzne utrpenia, či už vojny alebo život v ťažkých klimatických podmienkach. Následkom týchto, ale i ďalších skutočností bolo v tejto oblasti časté i vysťahovalectvo. Obyvatelia opúšťali svoje rodné domovy za vidinou zabezpečenia lepšieho života pre svoje deti. Autorka citlivo opisuje okolnosti dôležitých historických medzníkov a ich nielen politické, ale aj spoločenské dopady. Nevyhýba sa ani uvádzaniu konkrétnych mien, ktoré sa v súvislosti s touto témou spomínajú do dnešných dní. Z tohto príkladu našej histórie, by sme sa mali poučiť a o to viac si ceniť a byť hrdí na kultúrne dedičstvo, ktoré nám predkovia zanechali. Myslím si, že do okruhov vedeckého bádania určite patria aj dediny, ktoré sú už síce desaťročia súčasťou iného štátneho útvaru, ale stále nás s týmito obcami spájajú spoločné korene.

Spôsob života a životná úroveň goralských obcí sa oproti minulosti výrazne zmenili. Spomienky na ne ožívajú v časti venovanej ľudovej architektúre, poľnohospodárskym podmienkam a chovu hospodárskych zvierat. V tradičnej ľudovej kultúre sa prejavoval veľmi silný vzťah k pôde ako zdroju obživy, ale



i väzba na okolitú prírodu, ktorá zasa determinovala vznik typických doplnkových zamestnaní. Hospodársky systém goralských obcí sa odzrkadľoval na typickej architektúre, celej sídelnej zástavbe i na celkovom vzhľade goralských obcí.

Materiálna kultúra oblasti ukazuje na úsilie a výsledky chudobného, ale pracovitého človeka, ktorý v tomto prostredí prežil a vychoval svojich potomkov. Práve preto sme do knihy zaradili aj kapitolu pripomínajúcu tradičné goralské jedlá. Pri malom množstve dopestovaných plodín, doplnených hospodárskymi produktmi, vedeli mamy a staré mamy pripraviť síce veľmi skromný a jednoduchý jedálny lístok, avšak s nezabudnuteľnou chuťou a vôňou.

Súčasťou množstva podujatí, ktoré pripravujú obce alebo kultúrne inštitúcie, je aj prezentácia ľudovej výroby, ktorá je jedinečná v tejto oblasti práve pre jej odlišné historické súvislosti. Dnešným generáciám už výrobcovia ponúkajú remeselné výrobky, ktoré sú prispôbené vkusu a požiadavkám zákazníka.

Obrady životného cyklu sprevádzajú prelomové momenty v živote človeka. Patria medzi ne udalosti, ako je narodenie dieťaťa, uzavretie manželstva, ale aj úmrtie. Ich podobu veľmi výrazne ovplyvnila kresťanská cirkev. Súčasťou publikácie sú výročné zvyky a obrady vykonávané počas roka, ktoré boli v minulosti viazané na poľnohospodárstvo, spojené s chovom dobytka a oviec, ale tiež zabezpečenie zdravia celej rodiny. Nie každý hneď pochopí zámer a túžby našich predkov skryté v bohatosti svadobných obradov, ktoré čo do farby i výzdoby v rámci rodinných zvykov patria k najpôsobivejším a najkrajším, a to

Drevená architektúra
podhalianskej oblasti.
Hladovka. 2013.

Detská goralská muzika,
Suchá Hora,
2. polovica 20. storočia.



založiť si funkčnú rodinu a vychovať zdravé potomstvo. Potomstvo so silnou vierou, nehynúcou láskou k rodičom a rodnej hrude.

Asi najtypickejším odlišujúcim znakom tejto skupiny obyvateľstva je odev. Určite každému návštevníkovi rôznych festivalov, zameraných na tradičnú ľudovú kultúru, neunikol čo do farby i výzdoby veľmi nápadný goralský kroj. Nejednému čitateľovi nie je stále známy pôvod mušlí, ktoré sa nachádzajú na klobúku, ako súčasť výzdoby. Pozornosť očí rozhodne upútajú ligotavé či lesklé ozdoby v ženskom kroji a môj obdiv patrí šikovným ženám, ktoré vedeli povyšovať tak úchvatné vzory.

Toto všetko Vám naša kniha ponúka a ešte oveľa viac. Staršej generácii sa možno v mysli sprítomnia zabudnuté spomienky a pravdy. Mladšej sa možno niektoré skutočnosti budú zdať neuveriteľné. A práve preto je dôležité, aby sa spomienky, aj keď v niektorých prípadoch smutné a nepríjemné, zapisovali a stále pripomínali.

Poďakovanie patrí autorom jednotlivých článkov za ich prácu a zozbieraný materiál, ktorý mohol byť pri tejto príležitosti zverejnený.

Osobitne by som chcela poďakovať pani PhDr. Milici Majerikovej – Molitorisovej, za ochotu a pomoc pri spracovaní ešte stále veľmi citlivej témy, týkajúcej sa histórie oravských goralských obcí.

Moje poďakovanie patrí aj ďalším spolupracovníkom a odborníkmi, ktorí sa podieľali na konečných úpravách textov, či na samotnom finálnom vzhľade publikácie.

Myslím si, že kniha, ktorá sa Vám práve dostala do rúk, bude určite nápomocná pri prezentovaní tak špecifickej a zároveň charakteristickej skupiny obyvateľov podhorského Oravy, akými goralmi nesporne boli a sú.

Verím, že naše dielo bude úspešné a prínosné a nájde si svojich čitateľov a fanúšikov medzi všetkými vekovými kategóriami.

PaedDr. Mária Jagnešáková, riaditeľka Oravského múzea

Z HISTÓRIE GORALOV NA ORAVE



Obyvateľstvo, ktoré rozpráva tzv. goralským dialektom, obýva na Orave dediny ležiace v severnej časti tohto regiónu, ktorý je dnes rozdelený medzi dva susedné štáty: Slovensko a Poľsko. Na Slovensku sa nachádzajú obce: Hladovka, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Rabča, Rabčice, Mútne, Novot', Sihelné, Suchá Hora a Zákamenné. V Poľsku od roku 1920 Bukovina (Bukowina), Podsklie (Podszkle), Harkabúz (Harkabuz), Chyžné (Chyżne), Dolná Lipnica (Lipnica Wielka), Horná Lipnica (Lipnica Mała), Dolná Zubrica (Zubrzyca Dolna), Horná Zubrica (Zubrzyca Górna), Jablonka (Jablonka), Orávka (Orawka), Pekelník (Pekielnik), Podvilk (Podwilk) a Srnie (Podsarnie).

Základy týchto obcí boli položené v 16. až 18. storočí prostredníctvom kolonizačnej činnosti pánov Oravského hradu, i keď v poľskej spisbe sa často stretávame s tvrdením, že už v druhej polovici 14. storočia existovala v Jablonke poľská colná stanica.¹ Zdrojom tejto informácie má byť odpis listiny, v ktorej nemenovaný kráľ zakazuje uhorským obchodníkom predávať soľ v hraniciach nemenovaného kráľovstva, pričom na kontrolu tohto nariadenia mal byť ustanovený jeden strážnik v Jablonke, ktorý mal zároveň v prípade porušenia nariadenia soľ i kone skonfiškovať.² Hodnovernosť tejto listiny je značne spochybniteľná, keďže jej originál neexistuje a údajný odpis, ktorý sa nachádza v knižnici Ossolińskich v Lvove, nie je signovaný a neobsahuje dátum ani miesto vydania.³ Navyše poľská kolonizačná činnosť sa v tom čase na juhu končila v okolí Myšlenic, kde bola v 13. storočí zriadená pohraničná brána, a len v roku 1348 vznikla strážna osada Stróža⁴, ktorá je od dnešnej Jablonky na Orave vzdialená takmer 55 kilometrov. Taktiež len z roku 1326 pochádza prvá písomná zmienka o Novom Targu⁵, ktorý je od oravskej Jablonky vzdialený necelých 30 km. Osídleniu hornej Oravy z tejto strany navyše bránili prekážky v podobe „rozľahlých rašelinových močiarov, pustatin a lesov“⁶. Okrem toho, v tom čase nebola lokovaná v tejto oblasti žiadna obec ani vojenská posádka, ktorá by v prípade ohrozenia domnejšej colnej stanice mohla zasiahnuť. Domnievame sa preto, že spomínaná listina je buď falzum, alebo pojednáva o niektorej z Jabloniek na východe Poľska, čomu by zodpovedalo aj jej uloženie v Lvove.⁷

Prvá hodnoverná písomná zmienka o oravskej Jablonke pochádza z roku 1558⁸, čo robí túto obec zároveň najstaršou z tzv. goralských obcí na území

¹ Pozri napr.: SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*. Część I. Dokumenty. Zakopane 1932, s. 2-4; TRAJDOS, M. T.: *Dzieje i kultura Orawy*. Kraków : Secesja, 1993, s. 10; *Kultura ludowa Górali Orawskich*. Zost.: U. Janicka-Krzywda. Kraków : Biblioteka Górska Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK, 2011, s. 21; *Jablonka – stolica polskiej Orawy*. Zost.: B. Zgama – R. Kowalczyk, Nowy Targ – Jablonka : Orawskie Centrum Kultury w Jablonce, 2012, s. 39.

² Výňatok tohto dokumentu uverejnil SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część I., s. 3-4.

³ Semkowicz napriek tomu z faktu, že túto nedatovanú kópiu ktosi v Lvovskej knižnici uložil za nariadením poľského kráľa Kazimíra Veľkého z roku 1368 usudzuje, že nepochybne pochádza z tohto roku. Ďalej tvrdí, že ide nepochybne o oravskú Jablonku, lebo žiadna iná Jablonka vraj na poľsko-uhorskom pohraničí nikdy nebola a ani nie je, čo však nezodpovedá skutočnosti. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część I., s. 2.

⁴ SEMKOWICZ, W.: *Kiedy i skąd przyszli Polacy na Orawę*. Warszawa 1931, s. 5; BIELOVODSKÝ, A. [Miškovič, A.]: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava : Ústredná správa Slovenskej ligy, 1946, s. 97.

⁵ RUCIŃSKI, H.: Lokacje miast Nowego Targu, Nowego Sącza i Podolińca. Studium porównawcze. In: *Pogranicze polsko-słowackie*. Nowy Targ : Związek Euroregion Tatr, 2007, s. 36.

⁶ SEMKOWICZ, W.: *Kiedy i skąd przyszli...*, s. 5.

⁷ Niekoľko kilometrov severne od Sanoka, o ktorom sa v 13. storočí hovorilo ako o „bráne do Uhorska“ sa nachádza obec Jablonka. Necelých 16 kilometrov od dnešnej slovensko-poľskej hranice sa nachádzajú Jablonki a cca 40 kilometrov od hranice dve Jablonice, ktoré neskôr kvôli rozlíšeniu prijali prímene Poľská a Ruská. Pozri: FASTNACHT, A.: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi Sanockiej w średniowieczu*. Część I (A – I). Brzozów : Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1991, s. 7-8; FASTNACHT, A.: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi Sanockiej w średniowieczu*. Część 2 (J – N). Brzozów : Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1998, s. 19-23. Viac pozri: MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: Záhadná Jablonka. In: *Tajné dejiny hornej Oravy*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 15-17.

⁸ V nej sa hovorí, že zo Sliezska prišiel „do obce Jablonka Sebastian Jablonovský ze synem Vincentem a usadil se v prosredku chotára terajšieho pod stromom jablňom v místnosti, kde sú rale Križ, Šuvada, Galas. Keď Sebastian zemrel, jeho syn Wincent dostal privilegie od Cath. Zrinskéj“. KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : SAV, 1955, s. 112.



Oravy. Že išlo o novo založenú osadu, svedčia daňové súpisy z roku 1566, kde je ako novozaložená obec nepojatá do sčítania. Taktiež v proteste čimhovských zemepánov Platthyovcov z roku 1586 sa dozvedáme, že Fraňo Thurzo, asi pred 25 rokmi založil na území ich majetku dedinu Jabluncza⁹, čo potvrdzuje tiež *Historia Domus*, v ktorej, okrem iného, nachádzame vysvetlenie, že názov obce pochádza od jej zakladateľa, ktorý prišiel z osady Jablonovicze¹⁰. V šesťdesiatych rokoch 16. storočia sa objavujú v daňových súpisoch ďalšie tzv. goralské obce, a to Rabča¹¹, Suchá Hora, Bukovina¹² a Srnie¹³. V roku 1580 sa ako novobudované osady uvádzajú Podsklie, Pekelník, Harkabúz, Podvilk, Orávka, Zubrica a Polhora.¹⁴ Koncom osemdesiatych rokov sa objavujú Studienky¹⁵ a koncom 16. storočia Hladovka¹⁶.

Väčšinu týchto hornooravských osád postavili Turzovci na majetku Čimhová, ktorej zemaní Platyovci viackrát márne protestovali proti zabratiu ich majetku.¹⁷ Zakladanie a osídľovanie spomínaných obcí sa uskutočňovalo na základe tzv. valašského práva. Jeho nositelia boli pastieri, ktorí pôvodne obývali západnú časť dnešných rumunských Karpát, odkiaľ sa v 14. storočí pohli jednak pod vplyvom tureckej invázie a jednak za novými pastvinami, smerom do východnej a strednej Európy. Pohybovali sa po hrebeňoch Karpát, kde využívali horské pastviská pre svoje stáda. Zemepáni sa ich usilovali usadiť na svojich majetkoch, keďže týmto aktom im aj dovtedy nevyužívané horské oblasti začali prinášať úžitok. Navyše títo Valasi dokázali narábať so zbraňou, čo sa dalo využiť pri obrane zemepanských majetkov. Noví osadníci mali spočiatku značné privilégia – boli osobne slobodní, neplatili dane, ani nerobotovali na panskom, mohli voľne pásť ovce i dobytok, pričom vrchnosti odvádzali časť svojich výnosov zvyčajne v naturáliách. Na druhej strane boli zaviazaní strážnou službou so zbraňou, a to tak hraníc ako aj obchodných ciest a bezpečnosti pútnikov na nich.

Na Oravu sa Valasi dostali niekedy v polovici 15. storočia z Liptova¹⁸, pričom už v tom čase tvorili etnicky nesúrodý živel, ktorý sa počas cesty z valaško-rumunských oblastí cez územie dnešnej Ukrajiny značne premiešal, najmä s rusínskym obyvateľstvom.¹⁹ Na Orave sa objavili v čase, keď Oravský hrad v roku 1451 záložoval, za pomoc proti husitom, Ján Huňady poľskému

⁹ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 112; BIELOVODSKÝ, A. [Miškovič, A.]: *Severné hranice Slovenska...*, s. 100; SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*. Część II. Dokumenty. Zakopane 1939, s. 94.

¹⁰ Archív Farského úradu v Jablonke, *Historia Domus Parochialis Veré Genvina Excipitur*, 1787, s. 3; TRAJDOS, T. M.: *Luteranie w Jablonce*. In: *Rocznik Orawski II. Zubrzyca Górna : Muzeum – Orawski park etnograficzny*, 1998, s. 5.

¹¹ Uvádza sa v daňovom súpise z roku 1564 ako Rabeza. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część II., s. 94; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 74; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 219.

¹² Uvádzajú sa v daňovom súpise z roku 1566 ako Zucha a Bukowynka. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część II., s. 94-95; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 74; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 234, 63, 234.

¹³ Uvádza sa v daňovom súpise z roku 1567 ako Pod Zrnyom. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część II., s. 95; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 74; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 224.

¹⁴ Listina bola priložená k daňovému súpisu z roku 1567, pričom spomínané obce v nej vystupujú pod názvami Posklya, Pekelnik, Ondreyowske hornye, Ondreyowske dolnye, Orawka, Zubricza a Polhora. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część II., s. 95; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 77; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 203, 198, 205, 187, 211.

¹⁵ Uvádzajú sa v daňovom súpise z roku 1588 ako Studienka. Nevyvinuli sa však na samostatnú obec, ale boli rozdelené medzi chotáre Orávky a Bukoviny. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część II., s. 97; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 77; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 233-234.

¹⁶ Uvádza sa v daňovom súpise z roku 1598 ako Illyeszna. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe...* Część II., s. 100; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 78; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 100.

¹⁷ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 78; MAŤUGOVÁ, S.: *Kolonizácia Oravy za vlády Turzovcov*. In: *Zborník Oravského múzea XV*. Zost.: D. Karaska, Dolný Kubín : Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, 1998, s. 86.

¹⁸ Príchod Valachov zo Spiša údolím Dunajca Benko vylučuje, keďže sa v tejto oblasti objavili až 16. storočí. BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 71.

¹⁹ V dokumentoch boli označovaní synonymom ako „Valachi seu Rutheni“ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 70-71.

14 šľachticovi Piotrovi Komorowskému, ktorý bol známy aj ako „*lúpežný rytier*“, pretože zo svojich majetkov drancoval okolitý ľud. V roku 1471 sa pridá k poľskému kniežat'u Kazimírovi Jagelovskému, ktoré sa usilovalo s pomocou časti uhorskej šľachty získať ozbrojenou mocou uhorský trón, pričom bolo opäť spustošených aj viacero oravských osád. Po jeho porážke prišiel Komorowski o zálohované oravské majetky a uhorský snem v roku 1486 pod trestom zakázal predávať Poliakom akékoľvek majetky v Uhorsku.²⁰ Zabezpečiť severnú hranicu proti Poliakom sa rozhodol Matej Korvín práve usadením valašského obyvateľstva, ktorému v listine z roku 1474 potvrdil privilégia v Oravskej a Liptovskej stolici.²¹ Obyvatelia oravských osád založených na valašskom práve boli povinní postaviť ozbrojencov a vykonávať strážnu službu, kvôli ktorej oslobodzoval Juraj Turzo niektoré osady aj od odovzdávania valašských dávok.²²

Výhody valašského práva sa iste usilovala využiť aj časť obyvateľstva starších oravských dedín, ktorá sa chcela vyhnúť plneniu poddanských povinností²³ i utečenci spoza hraníc, najmä z panstva Komorowských²⁴. Počet osadníkov z príľahlých oblastí Poľska však nemožno preceňovať, a to vzhľadom na vyššie spomínané uznesenie uhorského snemu z roku 1486, ktoré ešte aj v roku 1576 spomína Maximilián II.²⁵, a ktoré Poliakom zakazovalo na území Uhorska scudzovať majetky, čím zabraňovalo nielen ich držbe, ale aj usadzovaniu obyvateľstva. Navyše Komorowský vyhľadával a odvádzať spomínaných utečencov späť na svoje majetky, pričom uskutočňoval nájazdy na oravské obce, ktoré pustošil a často odviekol aj dlhodobo tu žijúcich poddaných Turzovcov.²⁶ To bolo iste jedným z hlavných dôvodov prečo Turzovci vydali prísny zákaz prijímania poľských osadníkov na oravské panstvo, pričom jeho porušenie trestali pokutou, palicovaním i vyhostením.²⁷ Preto prevažnú časť obyvateľstva týchto novozaložených hornooravských dedín tvorilo najmä staršie obyvateľstvo dolného oravského vidieka, na čo poukazuje totožnosť základných jazykových znakov nárečia hornej Oravy s nárečím dolnej Oravy, ale aj stredoslovenských oblastí.²⁸ Ako už poukázal Kavuliak zo známych mien rodín, ktoré sa usadili v tzv. goralských obciach v rokoch 1558 až 1624 má 77,1 % slovenský, 11,3 % valašský prípadne rusínsky, 7,5 % poľský prípadne sliezsky, 3,7 % nemecký a 0,4 % český pôvod.²⁹

Na prelome 16. a 17. storočia sa pôda dedín založených na valašskom práve začala využívať aj na pestovanie poľnohospodárskych plodín, keďže chov oviec sa vzhľadom na početnosť týchto obcí už nemohol viac rozširovať. V neosídlených oblastiach hornej Oravy tak vznikali ďalšie osady už na tzv. kopaničiarskom práve, keď na kľčoviskách – kopaničiach začalo obyvateľstvo pestovať poľnohospodárske produkty, čím získavalo ďalšie možnosti obživy. Na takéto osady sa začali meniť vplyvom nedostatku pasienok aj niektoré už predtým založené obce, ako napríklad Rabča, Jablonka, Podvlk, Srnie, Orávka, Harkabúz, Bukovina, Podsklie, Pekelník či Polhora.³⁰ Ako kopaničiarska osada

²⁰ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 13.

²¹ Viac pozri: BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 70.

²² BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 79.

²³ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 71.

²⁴ WALIGÓRA, K.: *Związki Żywicczyzny z Orawą na przestrzeni wieków*. In: *Rocznik Babiogórski*, 1999, č. 1, s. 129.

²⁵ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 16; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 75-76.

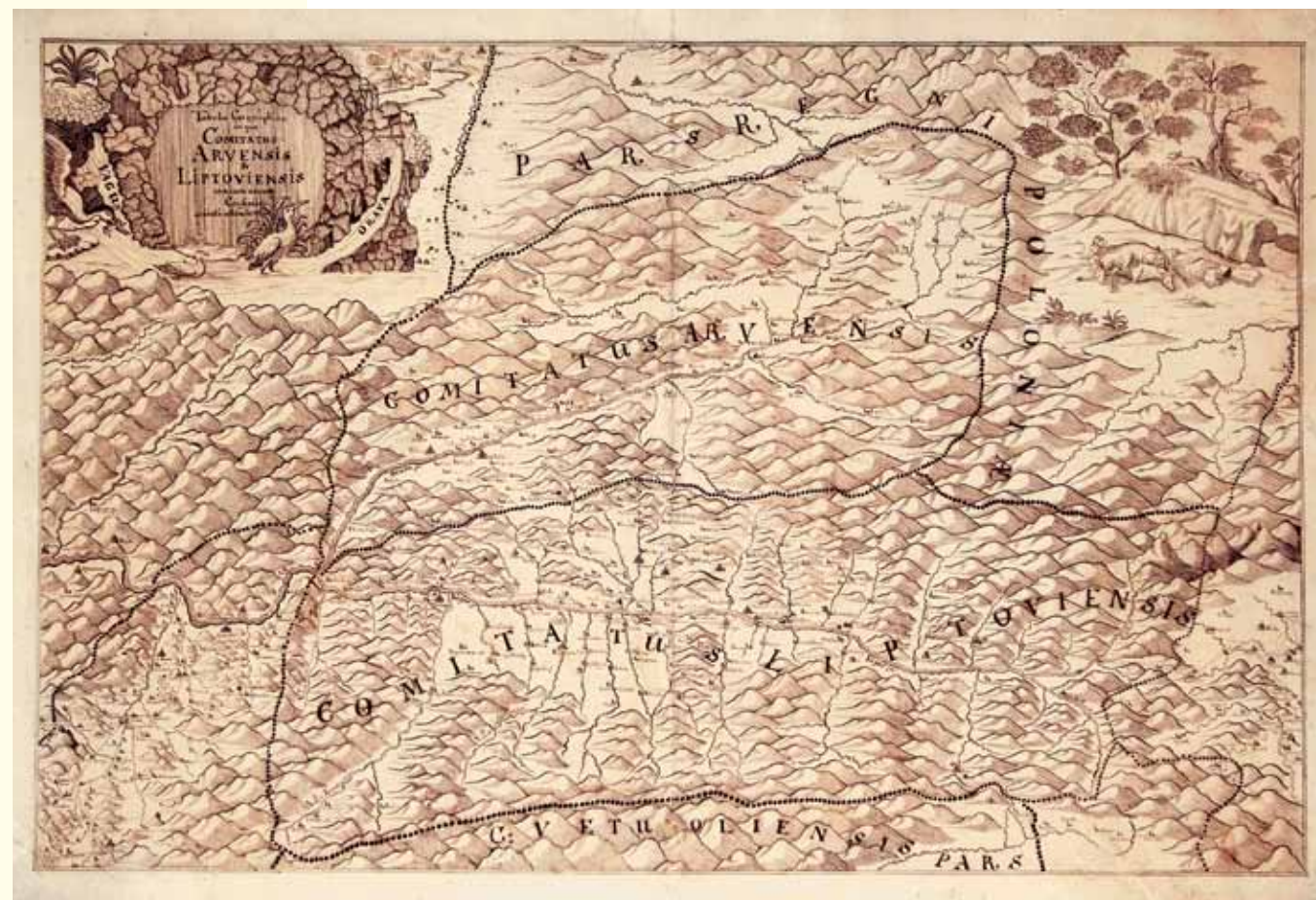
²⁶ MAŤUGOVÁ, S.: *Kolonizácia Oravy za vlády Turzovcov...*, s. 87; WALIGÓRA, K.: *Związki Żywicczyzny z Orawą...*, s. 129; SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część II.*, s. 34, 60, 62; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 212.

²⁷ MAŤUGOVÁ, S.: *Kolonizácia Oravy za vlády Turzovcov...*, s. 87; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 16.

²⁸ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 79.

²⁹ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy*, s. 15.

³⁰ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 81-83.



Mapa Oravskej a Liptovskej stolice z roku 1724 (Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, Čaplovičova knižnica).

sa v rokoch 1606 až 1609 vyvinula Lipnica, ktorá sa pred rokom 1615 rozdelila na Dolnú a Hornú.³¹ V tom istom období sa z Dolnej Zubrice vyvinula Horná Zubrica³² a vznikli osady Chyžné³³ i Zákamenné³⁴. Pred rokom 1616 vznikli v susedstve Rabče Rabčice³⁵ a z roku 1629 sú písomne doložené osady Sihelné³⁶ a Veselé³⁷. V polovici 17. storočia sa vyvinulo Mútne³⁸ a na jeho konci Novot³⁹. V 18. storočí vznikla na roztratených kopaničiach pri prameňoch Bielej Oravy posledná obec, kde sa rozpráva tzv. goralským dialektom, Oravská Lesná.⁴⁰ Založením vyššie spomínaných osád sa v podstate vykreovali uhorsko-poľské hranice, ktoré sa ešte spresňovali počas 16. až 17. storočia, kedy boli určené chotárne body týchto dedín. Tým na seba narazila uhorská a poľská kolonizačná

³¹ Spomína sa ako nová osada v roku 1609 pod názvom Lypnyca. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część II.*, s. 104; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 152-154.

³² SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część II.*, s. 125-126; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 271-273.

³³ Uvádza sa pri popise chotára Suchej hory v roku 1614 ako Chisne. BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 108.

³⁴ Uvádza sa v roku 1615 ako Nouo Kamenska. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część I.*, s. 43-45; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 263.

³⁵ Uvádza sa pod názvom Felseő Rabčice. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część I.*, s. 50-52; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 220.

³⁶ Uvádza sa pod názvom Szihelne. BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84-85; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 226.

³⁷ Uvádza sa pod názvom Wesele. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część I.*, s. 68-69; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 84-85; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 255.

³⁸ Uvádza sa v portálnom súpise z roku 1647 ako Mutne. BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 85; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 174-176.

³⁹ Uvádza sa v zakladacej listine z roku 1691 pod názvom Gyurkov. SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część I.*, s. 188-191; BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 85; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 183-185.

⁴⁰ Spomína sa v listine z roku 1731 ako Erdöd. BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 89; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 88-89.

16 činnosť, čo viedlo k počiatkom drobných chotárnno-hraničných sporov, ktoré v oblasti hornej Oravy s rôznou intenzitou trvali až do polovice 19. storočia.⁴¹

Na život i jazyk obyvateľov hornooravských osád mali veľký vplyv udalosti spojené s náboženskými vojnami v 17. a 18. storočí. V čase vlastníctva Oravského hradu Turzovcami bola Orava z väčšej časti protestantská a po vymretí Turzovcov po meči v roku 1621 sa začala šíriť prostredníctvom Habsburgovcov aj na Orave protireformácia. Jej nositeľmi boli poľskí kňazi, ktorí ovplyvňovali obyvateľstvo nielen nábožensky, ale tiež kultúrne a rečovo.⁴² Od polovice 17. storočia spustil protireformačnú akciu vicearchidiakon a farár všetkých katolíkov na Orave Jan Sczechowicz z poľského Ratulova.⁴³ Poľskí kňazi pôsobili najmä v pohraničnom pásme, hlásali slovo Božie po poľsky, spovedali i modlili sa po poľsky, rozširovali poľské knihy, takže sa aj medzi ľuďom postupne udomácnili poľské slová a výrazy.⁴⁴ Matej Bel na margo jazyka obyvateľov hornooravských obcí napísal: „Čo sa týka nemenej reči ako mravov, nemožno pomlčať, že na tunajších Slovákov väčšmi vplývali Poliaci ako Česi a Moravia. Keď



Oravci z Pekelníka.

to vravím, ľahko sa má porozumieť, že hovorím o pospolitom ľude, nie o šľachte. Pravda, ako sa jazyk šíri až do Poľska, je skazený vidieckym ľuďom a zo slovenského i poľského nárečia taký pozlievaný, že nikto nie je s ním spokojný. Pre Poliaka je totiž neznesiteľné počúvať slová zo slovenských úst pomiešané v jeho reči, lebo títo majú radi v každom druhu reči aj pôvab, aj čistotu. To isté sa stáva aj Slovákom, lebo ich uši odmietajú nepríjemné syčanie poľskej reči“.⁴⁵

Rekatolizácia vyvolala rad povstaní, ktoré sa priamo dotkli aj územia Oravy. Už začiatkom 17. storočia pustošili Oravu hajdúsi Štefana Bočkaja⁴⁶, ktorí bojovali proti palatínovi Jurajovi Turzovi a koncom tohto storočia prenikol na Oravu a Liptov povstalecký oddiel kurucov pod vedením zemplínskeho zemana, kalvínskeho protestanta Gašpara Piku, ku ktorému sa pridávali zemanovia i richtári z Oravy a Liptova. Cisársky generál Johann von Sporck proti povstalcovi radikálne zakročil a výsledkom bolo popravenie

⁴¹ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 80.

⁴² KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 17. Podobný názor ohľadom goralských nárečí na Spiši zdieľa CHALUPECKÝ, I.: K otázke vzniku goralských nárečí na Spiši. In: *Studia Historica Tyrnaviensia* 4, 2004, s. 161-172.

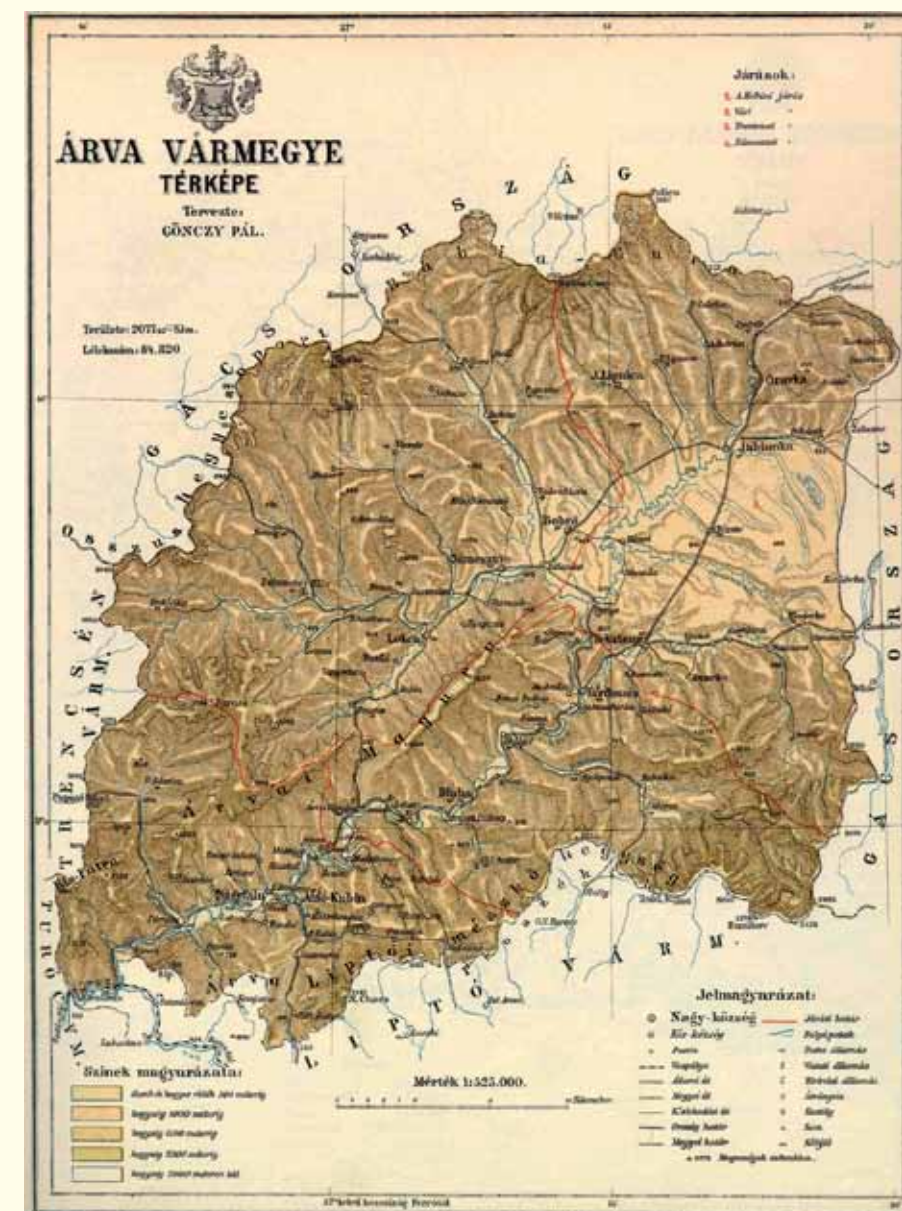
⁴³ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 23; TRAJDOS, T.M. – PIENKOWSKA, H.: *Košciol w Orawce*. Krakov : Secesja, 1999, s. 11.

⁴⁴ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 34.

⁴⁵ BEL, M.: *Oravská stolica*. Transcius : Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, 2001, s. 38.

⁴⁶ MAŤUGOVÁ, S.: *Kolonizácia Oravy za vlády Turzovcov...*, s. 87.

Mapa Oravy pred zmenami hraníc na začiatku 20. storočia.



Gašpara Piku i 24 oravských a liptovských richtárov, ktorí boli napichnutí na koly. Niektorí šoltýsi hornej Oravy, medzi nimi aj šoltýsi Orávky, Hornej Zubrice a Bukoviny-Podsklia, sa počas tohto povstania postavili na stranu cisára, za čo boli nobilitovaní.⁴⁷ V roku 1678 sa dostali na Oravu aj vojská vodcu ďalšieho stavovského povstania Imricha Tökolyho, ktorý sa v boji proti cisárovi spojil s Turkami. V júli 1683 začali turecké vojská obliehať Viedeň a cisár Leopold I. v zúfalej situácii požiadal o pomoc, okrem iných, aj poľského kráľa Jana III. Sobieského. Drvivá porážka, ktorú v septembri 1683 uštedrili spoločne s franskými, bavorskými, bádenskými, švábskymi a saskými vojskami Turkom, znamenala začiatok konca tureckého panstva v strednej Európe. Pre Oravu však bolo ťaženie poľského kráľa jednou z najtragickejších epizód v jej dejinách. Jeden z jeho litovských oddielov pod vedením Kazimierza Jana Sapiehu a Jana Ognińskiego sa totiž bitky vôbec nezúčastnil, ale v októbri 1683 vtrhol na Oravu, kde niekoľko dní plienil oravské obce. Tento oddiel úplne spálil a vyplienil na Orave 27 dedín, vrátane sídla oravskej župy – Veličnej, ktorá sa z tejto pohromy už nikdy nespamätala

⁴⁷ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*, s. 88; SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe... Część I.*, s. 145-174.



a sídlo župy bolo ešte v tom istom roku prenesené do Dolného Kubína.⁴⁸ V Trstenej zas vojaci zneuctili a ukradli „zázračný“ obraz Panny Márie, ktorý samotný hajtman Kazimierz Jan Sapieha vyviezol na neznáme miesto. V dôsledku toho Trstená stratila svoj význam ako miesto, ktoré navštevovali pútnici z celej Oravy. Plienujú poľských vojsk sa nevyhlo ani obyvateľstvo pohraničných obcí. Úplne boli zničené Podvlk, Pekelník, Hladovka, Bukovina-Podsklie, Srnie, Horná a Dolná Zubrica, ktoré po týchto nájazdoch takmer vymreli. Veľké škody utrpeli aj Jablonka, Chyžné, Orávka, Harkabúz, Dolná a Horná Lipnica, Polhora, Rabča, Suchá Hora či Zákamenné.⁴⁹ Tragédia oravského obyvateľstva bola završená počas posledného protihabsburského povstania pod vedením Františka Rákocziho, kedy kuruci dobyli Oravský hrad, ktorý bol v ich držbe päť rokov (1703-1709). V tom čase plienili Oravu tak povstalecké, ako aj cisárske vojská.

Po upokojení pomerov začala začiatkom 18. storočia nová kolonizácia najskôr úrodnejších južných a neskôr aj severných oblastí Oravy. Urbárske súpisy

⁴⁸ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 17; SEMKOWICZ, W.: Litovské vojsko Sobieského na Slovensku. In: *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 27-28, 1933-1934, zošit 1-8, s. 13.

⁴⁹ SEMKOWICZ, W.: Litovské vojsko Sobieského..., s. 11 a 25; MOLITORIS, L.: Tragédia Oravy pred 325 rokmi. In: *Život*, č. 9 (603), 2008, s. 20; KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 64, 99, 101, 109, 113, 153, 189, 199, 204, 207, 212, 219, 225, 235, 264, 272, 274.

zo začiatku 18. storočia ukazujú, že na miesta pôvodných osadníckych rodín prišli na spustošené územia nové rodiny premiestnené a presídlené z lietavského a bytčianskeho panstva, iných Turzovských majetkov alebo z nových krajín. Do obcí hornej Oravy pribudlo v tom čase viac ako 1 100 rodín pochádzajúcich väčšinou z trenčianskych majetkov Turzovcov a menej spoza hraníc.⁵⁰ Tento trend zastavili tzv. „zamrznuté roky“ 1715-1716, kedy aj v lete padal sneh a v júli boli mrazy. Po krutej zime sa nič neurodilo, roľníci zomierali hladom, dobytok bez paše vychudol a vyhynul a rozšírili sa rôzne choroby. Tieto skutočnosti spôsobili ďalšiu vyst'ahovaleckú vlnu, pričom emigráciu obyvateľstva podporovala aj skutočnosť, že po vyhnaní Turkov z Uhorska sa roľníkom otvorila možnosť presťahovať sa do úrodnejších južnejších krajov. Napriek odlivu obyvateľstva vykazovala Orava v tom čase veľkú hustotu obyvateľstva a prevládali tu stredné obce, ktoré mali 11 až 50 domov. Následné pokojnejšie roky a rýchly populačný rast spôsobili, že v roku 1777 žilo na Orave už 63 628 obyvateľov, čo bol za polstoročie vyše stopercentný nárast. Najvyšší počet obyvateľov dosiahla Orava v prvej tretine 19. storočia, kedy tu žilo 90 682 ľudí, potom začala populačná krivka pozvoľna klesať. To malo prirodzene aj svoje sociálne následky.

⁵⁰ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 17.

20 Nedostatok pôdy a zavedenie tzv. Tereziánskeho urbáru, ktorý v niektorých prípadoch uvalil na poddaných ešte väčšie ťarchy ako predchádzajúce urbáre, vyvolávalo nespokojnosť, vzbury i súdne spory. Jednu takúto vzburu na Orave v roku 1776 muselo potlačiť vojsko.⁵¹

Koniec 18. storočia bol v Uhorsku charakteristický tiež tým, že tu dochádzalo ku kreovaniu národných identít jeho obyvateľov, medzi inými aj Slovákov. Orava, vrátane severnej časti, patrila medzi oblasti, kde sa slovenské národné hnutie rozvíjalo veľmi intenzívne a i z tzv. goralských obcí pochádzalo viacero národne exponovaných osobností.⁵² Knižné podiely a slovenské kalendáre Spolku sv. Vojtecha prichádzali na hornú Oravu v plných debnách⁵³, v Jablonke vydával kňaz Štefan Pirončák celoslovenský katolícky časopis Kráľovná sv. Ružena⁵⁴ a Hornooravci nechýbali ani pri zakladaní významnej národnej kultúrnej ustanovizne Matice slovenskej v auguste 1863, ktorej prvým pokladníkom sa stal rodák z Chyžného Tomáš Červeň⁵⁵. Svoje národné cítenie prejavili tiež vo voľbách do uhorského snemu, keď v hornooravskom volebnom obvode Bobrov trikrát zvolili slovenského poslanca Ferka Skyčáka.⁵⁶ Ako spomína vo svojom diele F. Machay: „*Dokonca malé deti kričali Hlinkove heslo: Za tú našu slovenčinu!*“⁵⁷

Koncom 19. storočia, ale najmä začiatkom 20. storočia začali o územie Oravy prejavovať záujem poľskí intelektuáli pochádzajúci spoza hraníc⁵⁸, ktorí po niekoľkých návštevách regiónu došli k záveru, že obyvateľstvo hovoriace goralským dialektom je „etnický“ poľské, čo začali dokazovať v odborných i laických článkoch.⁵⁹ Keďže však samotní obyvatelia hornej Oravy evidentne deklarovali svoju príslušnosť k slovenskému národu⁶⁰, vznikla v kruhoch spomínaných intelektuálov idea tzv. „buditeľskej akcie“, ktorá spočívala v „prebúdzaní“ ich „poľskosti“. Nadšenci „prebudenia“ často jazdievali na Oravu, kde sa medzi obyvateľmi usilovali nájsť spolupracovníkov. Rozdávali im

⁵¹ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 37-40.

⁵² Z Hornej Lipnice pochádzala poetka Šára Buganová-Alexy a z Chyžného prvý pokladník Matice slovenskej a veľprepoš Banskobystrickej kapituly Tomáš Červeň, ktorý bol slovenskému národu oddaný natoľko, že po smrti Matice odkázal celý svoj majetok a taktiež zakladajúci člen Matice slovenskej Florián Červeň. V Jablonke sa narodil člen Matice slovenskej a kňaz Ján Jablonský, predstaviteľ kollárovske-hamuljakovskej generácie Ignác Kolkovič i autor mravoučného diela v slovenčine Ján Machay. Z Podvlku pochádzal náboženský spisovateľ Serafín Bossák, ktorý písal 18. storočí svoje mravoučné diela aj slovenčine a slovenský vlastenec a kňaz Jozef Bonk. V Pekelníku sa zas narodil národný buditeľ a etnograf Ignác Kojda, v Zubrici jeden z najhorlivejších členov Slovenského učeného tovaríšstva Ignác Jurčák a zo Zákamenného pochádzal spišský biskup Ján Vojtaššák. I v ďalších hornooravských obciach uzreli svetlo sveta viaceré národne uvedomelé osobnosti, ktoré svojou drobnou prácou medzi ľudom napomáhali rozvoju slovenského národného hnutia v Uhorsku. Viac pozri: MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: Slovenské národné hnutie na hornej Orave a prínos Slovákov k jej rozvoju; Zamlčané osobnosti hornej Oravy. In: *Tajné dejiny hornej Oravy*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 23-28; 55-70; JANEK, J.: *Literárno-kultúrny cestopis Oravy*. Dolný Kubín : Regionálne kultúrne stredisko Dolný Kubín 1991, 126 s.

⁵³ JANEK, J.: *Literárno-kultúrny cestopis Oravy...*, s. 122.

⁵⁴ PRIKRYL, E.: Rok 2002 a kňazi Oravy. In: *Zborník Oravského múzea XVIII*. Dolný Kubín : Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2001, s. 190-191; JANEK, J.: *Literárno-kultúrny cestopis Oravy...*, s. 47.

⁵⁵ JANEK, J.: *Literárno-kultúrny cestopis Oravy...*, s. 9; SMONDEK, M.: Tomáš Červeň. In: *Život*, 2006, č. 9, s. 8-9

⁵⁶ KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy...*, s. 11; *Rodom a srdcom z Oravy*. Zost.: P. Parenička, A. Záh, Námestovo : Oravské kultúrne stredisko v Dolnom Kubíne, 2011, s. 145; KLIMKO, J.: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor, 1980, s. 117.

⁵⁷ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski*. „Pamätník“. 2. vyd. Kraków : Drukarnia Przemysłowa w Krakowie Karola Podgórczyka i sp., 1938, s. 62-63.

⁵⁸ Patrilo medzi nich napríklad rodák z Lvova, krakovský advokát Julian Jerzy Teisseyre a jeho kolega Franciszek Wojciechowski, ktorí začiatkom 20. storočia chodili letovať na Oravu a za účelom posilňovania, respektíve skôr vytvorenia „poľskosti“ na Orave a Spiši založili tzv. *Kolo Spišowe*. Nie však z Oravcov a Spišiakov, ale najmä z predstaviteľov krakovskej a ľvovskej inteligencie. Ďalším „buditeľom poľskosti“ na Orave i Spiši bol rodák z Bystrej, poslanec krajského parlamentu v Haliči a lekár v Novom Targu Jan Bednarski, krakovský historik, rodák z Lvova Władysław Semkowicz či rodák zo Suchej Beskidzkej, geológ a redaktor časopisu *Wierchy* Walery Goetel. MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 14, 87.

⁵⁹ Táto teória vychádzala z jednoduchých premisy, a to, že tzv. goralské nárečie je poľským nárečím a obyvatelia musia byť preto Poliaci.

⁶⁰ „...početní Poliaci boli ochotní odprisahať, že sú Slovámi... ľahšie bolo získať pre Poľsko Slováka, ako poľských gorálov, ktorí sa omylom cítili Slovámi...“ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 256-257.



poľské kalendáre a knihy, pozývali ich do svojich oravských letných sídel aj do poľských miest, kde žili a pracovali a neustále s nimi udržiavali písomný kontakt, aby zistili, ako sa nádejní kandidáti na spolupracovníkov ujali. Postupne sa im takýmto spôsobom podarilo na Orave získať niekoľko prívržencov. Z nich bol najzraniteľnejším mladý klerik z Jablonky Ferdynand Machay, ktorý vo svojom známom diele *Moja droga do Poľski* píše, ako sa počas svojho života prerodil zo Slováka⁶¹ na Uhra⁶², aby sa nakoniec pod vplyvom „buditeľskej akcie“ stal Poliakom, pričom sa veľmi natrápil, lebo jednak poľštine vôbec nerozumel⁶³, a jednak jeho vlastný otec popoľšťovanie radikálne odmietal⁶⁴.

Po skončení prvej svetovej vojny, keď na troskách Habsburskej monarchie vznikali nové štáty, založili propoľsky orientovaní jednotlivci 5. novembra 1918 v Jablonke Poľskú národnú radu, v mene ktorej proklamovali pripojenie Oravy, Spiša i Čadce k Poľsku a oficiálne požiadali o vyslanie vojenských jednotiek na ich obsadenie.⁶⁵ Už na druhý deň sa objavili na hornej Orave poľské vojská, ktoré za necelé dva týždne obsadili všetky obce v okolí Babej hory. Proti tomu ako prvá protestovala Slovenská národná rada Oravskej župy v Dolnom Kubíne, keď 14. novembra ústami svojho predsedu Ignáca Radlinského jednoznačne odmietla ašpirácie poľskej delegácie na čele s Machayom, ktorá im vo vojenských uniformách prišla oznámiť svoje úmysly odtrhnúť oravské obce.⁶⁶ Situácia sa ešte viac vyhrotila, keď 18. novembra začali poľskí vojaci strieľať do dedinčanov v oravskej obci Polhora.⁶⁷ O konsolidáciu pomerov v tejto oblasti žiadali z Budapešti Milan Hodža a taktiež ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska sídliace na čele s Vavrom Šrobárom. Náčelník dohodovej vojenskej misie v Budapešti plukovník Vix, po sťažnostiach československej i poľskej strany, rozhodol o stiahnutí poľských vojsk za starú uhorsko-poľskú hranicu, a to do 13. januára 1919. Poľské vojská sa síce stiahli, ale spor sa preniesol do diplomatickej roviny a dostal sa až pred Najvyššiu radu mierovej konferencie v Paríži, kde získal určité prepojenie s ďalším československo-poľským sporom o Tešínsko, ktorý malo pre oba štáty úplne iný hospodársky, politický, národnostný i historický rozmer.⁶⁸ Po neúspešných bilaterálnych rokovaní mal riešenie sporu napomôcť plebiscit. Ľudové hlasovanie sa malo na Orave uskutočniť v okresoch Námestovo a Trstená.⁶⁹

Proti poľským snahám o pripojenie Oravy i Spiša okamžite protestovali Slováci pochádzajúci z tzv. goralských obcí, ktorí sa vysťahovali do USA. Po prednesení správy jedného zo zakladateľov Slovenskej ligy v USA, rodáka z oravského Tvrdošína, Ignáca Gessaya o vyhlásení plebiscitu, spísali na zhromaždení 6. októbra 1919 v Chicagu protestnú rezolúciu, kde sa jednoznačne

⁶¹ „*A przecież ja sam, jeszcze przed pięćmi laty uważałem się nie za Polaka, ale za Slowaka.*“ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 111.

⁶² MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 27.

⁶³ Vo svojich spomienkach na divadelné predstavenie v Zakopanem píše: „*Nikdy sa mi nestalo v obecnej reči, aby som niečo nerozumel, a tu v tom divadle, ani keby si sedel na tureckej kázi.*“ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, 2. vyd., s. 57 (3. vyd., s. 43). V tej istej knihe spomína, ako pri čítaní Sienkiewicza nerozumel množstvo slov, a tak si musel zaobstarať poľsko-nemecký slovník. MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 38.

⁶⁴ „*Otec sa pri otvorení listu strašne nahneval. Kázal mi napísať, aby si sa už druhý raz neodvážil písať mu po poľsky.*“ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 44-45.

⁶⁵ Lebo, ako si zapísal Machay „...okupácia krajiny, pri podpore obyvateľstva, samozrejme, veľa znamená...“ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 140-147.

⁶⁶ MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, s. 155-157.

⁶⁷ Zastreli 3 ľudí, 8 zranili ťažko a 20 ľahko. BORÁK, M. – ŽÁČEK, R.: „*Ukradené*“ věsnice. *Musí Češi platiť za 8 slovenských obcí?* Český Těšín : Muzeum Těšínska, 1993, s. 7; MACHAY, F.: *Moja droga do Poľski...*, 2. vyd., s. 160-161; Oravskí Poliaci II. In: *Naša Orava*, roč. 2, 1919, č. 3, s. 2.

⁶⁸ MAJERIKOVÁ, M.: *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2007, s. 21-43.

⁶⁹ SZKLARSKA-LOHMANOVA, A.: *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925*. Wrocław – Warszawa – Kraków : PAN, 1967, s. 55; *Naša Orava*, roč. 2, 1919, č. 40, s. 5.

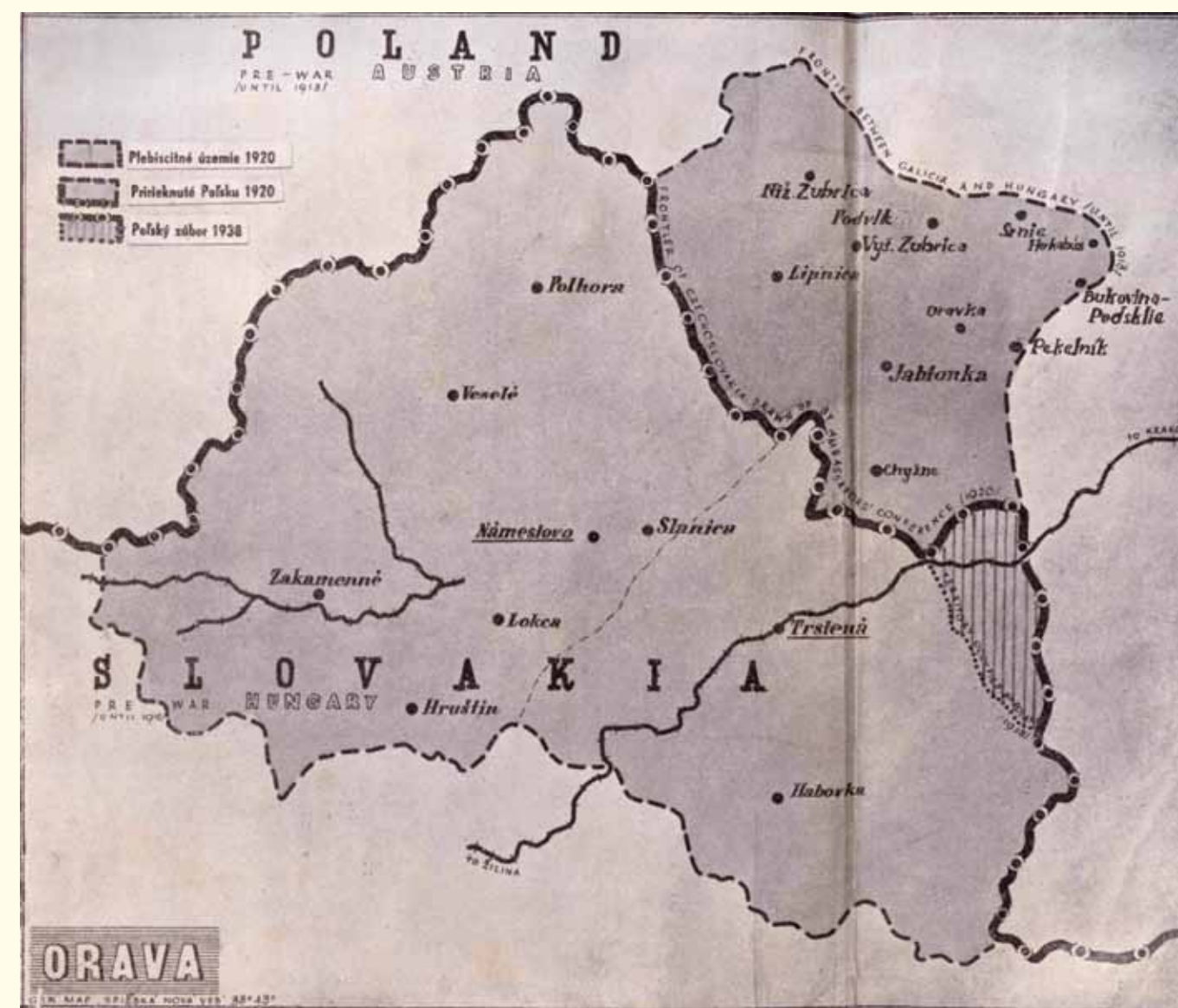
vyjadrili „za česko-slovenskú republiku“, pričom „na obranu tejto republiky hotoví sme obetovať naše životy, naše všetko“. Rezolúcia bola následne v dňoch 9. – 13. októbra čítaná, schválená a podpísaná na jednotlivých schôdzach vyše 1500 zhromaždenými Oravcami a Spišiakmi v USA, pochádzajúcimi z tzv. plebiscitných území.⁷⁰ Protest proti odtrhnutiu Oravy, v ktorom odôvodňovali jej „slovenskosť“ a apelovali na mierovú konferenciu, aby nedovolila „roztrhať odveké hranice našej Oravy“, vyhlásili na svojom riadnom zasadnutí 6. novembra 1919 tiež predstavitelia spravujúceho výboru Oravskej župy. Protest bol predložený československej i poľskej vláde.⁷¹ K protestom sa pridávali aj samotní obyvatelia tzv. plebiscitného územia. Dňa 9. novembra 1919 odišla delegácia 180 obyvateľov z plebiscitných obcí Oravy do Prahy, aby protestovala proti nariadenému plebiscitu a vyjadrila vernosť Československu. Prezident Masaryk prijal Oravcov v stredu 11. novembra o 11. hodine. V mene deputácie prehovoril richtár Zákamenného a Klina Štefan Vojtaššik nasledovne: „Pán prezident, prišli sme sem od Babej hory, aby sme Vám vzdali hold a vďaka za vašu lásku a prácu, ktorou ste nás oslobodili spod tisícročného jarma. Prišli sme dokázať, že nechceme byť odtrhnutí, že chceme s vami pracovať a našu jednotnosť upevniť. Prosíme Vás, pán prezident, aby ste tak, ako ste svoj národ učili, i nás s láskou privinuli k srdcu, nás neopustili, naše hranice strážili. My sľubujeme, že ostaneme vernými synmi našej drahej vlasti.“⁷² Delegáciu za pripojenie Oravy i Spiša k Poľsku, kde Oravu reprezentoval jeden gazda z Rabčíc a vyššie spomínaný kňaz Machay z Jablonky, zorganizovala aj poľská strana ešte na jar 1919. Svoju žiadosť o pripojenie k Poľsku predložili členom anglickej vojenskej misie a predstaviteľom Medzispojeneckej komisie v Poľsku i na Mierovej konferencii v Paríži, kde sa dostali až k prezidentovi USA Wilsonovi.

Plebiscit, ktorého indikovanie naplno a nadhlo podnietilo národnostné vášne na hornej Orave, sa nakoniec neuskutočnil a Veľvyslanecká rada rozhodla 28. júla 1920 o nových československo-poľských hraniciach bez ohľadu na názor miestneho obyvateľstva. Zatiaľ, čo na Těšínsku boli viac-menej naplnené československé aspirácie, slovenská časť republiky stratila 25 obcí s približne 25 000 obyvateľmi. Nová hraničná čiara na Orave bola určená takto: „Od bodu, ležiaceho asi poldruha kilometra východne od kóty 1725 (Babja hora) na bývalej hranici medzi Uhorskom a Haličou až k hornému toku Lipnice priamo na západ od kóty 843: čiara, určená na mieste samom a ktorá vedie cez kótu 924; odtiaľ až k bodu, ležiacemu asi 200 metrov juhovýchodne od stoku Lipnice a potoka, tečúceho do Prívarovky; tok Lipnice, odtiaľ k stoku Chyžnianského potoka a Čiernej Oravy, čiara, určená na mieste samom a ktorá vedie cez kóty 758 (asi 1 km západne od Lipnice), 798, 766, 617, blízko cesty Námestovo – Jablonka; odtiaľ juhovýchodne až k bodu, ktorý sa má určiť na Chyžnianskom potoku asi 2 km severozápadne od mostu cez Chyžniansky potok na ceste z Trstenej do Jablonky; tok Chyžnianského potoka proti prúdu; odtiaľ juhozápadne a až k bodu, ktorý sa stanoví na Jelešnej vode, asi ½ km severne od kóty 654; čiara, určená na mieste samom a ktorá vedie cez kótu 659; odtiaľ juhovýchodne až k bodu na Jelešnej, ležiacemu asi 1 km západne od Hladovky (približne na čiare spojujúcej kóty 754 a 740); tok Jelešnej proti prúdu; odtiaľ juhovýchodne až k bodu na bývalej hranici medzi Uhorskom a Haličou, ležiacemu asi 1 km

⁷⁰ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (MV SR), Štátny archív (ŠA) Bytča, Oravská župa (OŽ), Rezolúcia, 1121/1919, šk. 763-66.

⁷¹ Proti odtrhnutiu Těšínska, Oravy a Spiša. In: *Naša Orava*, roč. 2, 1919, č. 44, s. 1-2.

⁷² Deputácia našich Goralov v Prahe. In: *Naša Orava*, roč. 2, 1919, č. 46, s. 2-3.



Mapa zmien hraníc na Orave.

(prevzaté z knihy A. Bielovodského Severné hranice Slovenska).

severne od kóty 1230 (Magura): čiara, určená na mieste samom a ktorá vedie cez kóty 862, 919 (Bučinka), 955, 967 (Bučník).⁷³ Do Poľska sa tak malo dostať viac ako 15 000 Oravcov, ktorí žili v týchto štrnástich obciach: Bukovina-Podsklie, časti obce Dolná Lipnica, Harkabúz, Chyžné, Jablonka, Horná Lipnica, Nižná Zubrica, Orávka, Peklňník, Podvlk, Srnie, Vyšná Zubrica, Suchá hora a Hladovka.⁷⁴ Hlboký smútok i sklamanie nielen nad touto udalosťou, ale aj nad postojom Poliakov, ktorých dovtedy považoval za druhov, vyjadril oravský rodák a slovenský bard P.O. Hviezdoslav vo svojej básni 28. júl 1920.

Určenie presných hraníc mala na starosti delimitačná komisia, zložená zo zástupcov Francúzska, Veľkej Británie, Talianska, Japonska a československej i poľskej strany, ktorá bola oprávnená predkladať konferencii veľvyslancov návrhy na zmeny, ktoré sa jej budú zdať v záujme jednotlivcov alebo vzhľadom na zvláštne miestne okolnosti oprávnené.⁷⁵ Počas jej pôsobenia vyjadrovalo obyvateľstvo viacerých obcí nesúhlas s pripojením k Poľsku. V novembri 1920 poslali obyvatelia Hladovky rezolúciu, v ktorej konštatovali že: „pod poľským

⁷³ *Slovo ľudu hornej Oravy a Spiša rodákom v Československu a svetovej verejnosti*. Bratislava: Komitét utečencov zo Spiša a Oravy, 1947, s. 11.

⁷⁴ *Naša Orava*, roč. 3, 1920, č. 30, s. 1.

⁷⁵ KLIMKO, J.: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc...*, s. 117.



jarmom biť nekeme ani nebudeme“.⁷⁶ Podobne obyvatelia Bukoviny-Podsklie vyslali k delimitačnej komisii početnú deputáciu s požiadavkou, aby bola obec pričlenená k Československu. Nespokojnosť panovala aj v Nižnej Lipnici, ktorej časť ostala v Československu.⁷⁷ Protesty spisovali tiež obyvatelia Orávky, Harkabúza, Bukoviny-Podsklie, Hornej Zubrice a Podvľku⁷⁸ a slovenské obyvateľstvo Hladovky i Suchej Hory sa postavilo proti poľskej nadvláde dokonca so zbraňou v ruke⁷⁹. Iní Oravci riešili túto situáciu vystávaním sa do Československa, keď roku 1922 odišlo na južné Slovensko 64 rodín (326 osôb) z Dolnej Lipnice, Orávky, Jablonky, Chyžného, Hornej Zubrice, Bukoviny, Podsklia, Pekelníka, Podvľku, Harkabúza a Srnia. Spojením chotárných častí Csobánka a Kacagö z majetku Filipa Coburga v Siači (Rimaszécs) vznikla cca 15 km od mesta Rimavská Sobota nová obec, ktorú prisťahovalci nazvali na počesť Juraja Slávika Slávikovo. Od roku 1956 sa nazýva Orávka a aj dnes tu ešte možno počuť u starších obyvateľov tzv. goralské nárečie.⁸⁰

⁷⁶ MV SR, ŠA Bytča, OŽ, Rezolúcia obyvateľov Hladovky z 26. novembra 1920, 1198/1920, šk. 767-770.

⁷⁷ Archiwum Muzea Tatrzańskiego w Zakopanem (AMT Zakopane), Sprawozdanie o obecných stosunkach na Spisu i Orawie z 26. 11. 1920.

⁷⁸ Protest proti rozdeleniu Oravy. In: *Naša Orava*, roč. 3, 1920, č. 31, s. 2.

⁷⁹ MV SR, ŠA Bytča, pobočka Dolný Kubín (ŠAB Dolný Kubín), Okresný úrad v Trstenej (OÚ Trstená), Hladovka a Suchá Hora – pridelenie k ČSR, 126/1923 prez., šk. 1.

⁸⁰ MAJERIKOVÁ, M.: *Orávka*. In: *Život*, č. 9 (603), 2008, s. 15; MAJERIKOVÁ, M.: Slovenský exodus. K otázke

Po ukončení delimitácie boli nakoniec v roku 1924 obce Suchá Hora a Hladovka pripojené späť k Československu, pričom Poľsku pripadla časť Dolnej Lipnice, ktorá pred delimitáciou ostala v Československu. Hranica, ktorá bola určená rozhodnutím veľmocí a prežala stáročia jednotný územný, administratívny, hospodársky a spoločensko-kultúrny celok Oravy, nielenže spôsobila mnohé problémy samotným obyvateľom, ale už v čase svojho vzniku vyvolávala značné česko-slovensko-poľské kontroverzie, čo v následnom dejinnom vývoji vyústilo do vznášania recipročných nárokov a ďalších hraničných zmien. Po tzv. Mníchovskej dohode, ktorá prejedukovala naplnenie poľských požiadaviek voči Československu⁸¹, pripojilo Poľsko, napriek značným protestom obyvateľstva, koncom roku 1938 hornooravské obce Suchá Hora a Hladovka.⁸² O necelý rok na to sa Slovenská republika zúčastnila nemeckého ťaženia na Poľsko a koncom roku 1939 inkorporovala všetky územia, ktoré pripadli Poľsku v rokoch 1920, 1924 a 1938.⁸³ Pred koncom druhej svetovej vojny sa opäť otvorila hraničná otázka a československá strana, aby obhájila predmníchovskú hranicu na Tešínsku, odovzdala 20. mája 1945 poľskej strane inkorporované územia Oravy i Spiša podľa stavu pred Mníchova. Napriek tomu, že československo-poľské rokovania o hraniciach prebiehali ešte ďalšie dva roky a obyvatelia hornooravských obcí za ten čas vyvolali povstanie a vyslali množstvo delegácií, memoránd i žiadostí o pripojenie k Československu, situácia sa už nezmenila. Pod vplyvom týchto skutočností, ale aj pôsobenia rôznych ozbrojených skupín a národnostných perzekúcií, odišlo z 12 hornooravských obcí pripojených k Poľsku okolo 5000 osôb, ktoré sa buď natrvalo usadili v Československu, alebo sa po upokojení situácie vrátili späť.⁸⁴ Dňa 10. marca 1947 bola vo Varšave podpísaná zmluva o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi ČSR a Poľskom. Jej dodatkový protokol síce prejedukoval, že otázka spoločných hraníc má byť vyriešená do dvoch rokov od podpísania tejto zmluvy⁸⁵, k čomu však už nedošlo, keďže Sovietsky zväz začal zo štátov svojej sféry vplyvu budovať jednotný mocenský blok, v ktorom sporné otázky, vrátane tých hraničných, nemali miesto. Preto bolo nakoniec zachované status quo totožné s predmníchovskými hranicami, čo definitívne potvrdila Zmluva medzi Československou republikou a Poľskou ľudovou republikou o konečnom vytýčení štátnych hraníc, ktorá bola podpísaná 13. júna 1958 vo Varšave.⁸⁶ Ratifikačné listiny boli vymenené 14. februára 1959⁸⁷ a tzv. goralské obce hornej Oravy ostali rozdelené medzi dnešné Slovensko a Poľsko.

slovenských utečencov z územia severného Spiša a hornej Oravy po jeho pripojení k Poľsku v roku 1945. In: *Slováci v zahraničí*. Zost.: S. Bajaník – V. Dendúrová-Tapalagová, Martin : Matica slovenská, 2008, s. 261-262.

⁸¹ Mníchovská dohoda o odtržení pohraničných území Čech, Moravy a Slezka od ČSR a jejich připojení k Německu. In: *Dokumenty moderní doby*. Praha : Svoboda, 1978, s. 333.

⁸² ŠIMONČIČ, J.: Denník Dr. Františka Hrušovského, predsedu delimitačnej komisie československo-poľskej v roku 1938. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 3, 2003, s. 305-333.

⁸³ Viac pozri: MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: Pripojenie severného Spiša a hornej Oravy k Slovensku v rokoch 1939-1945. „Oslobodenie“ či „okupácia“? In: *Pocta Ivanovi Chalupckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupckého*. Zost.: F. Fetko – M. Števík, Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2011, s. 200-211; BAKA, I.: Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 162-169; LACKO, M. (Zost.): *Proti Poľsku. Odráz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, 254 s; LAINCZ, E.: Politicko-spoločenské pomery na inkorporovanom území severného Spiša v rokoch 1939 – 1945. In: *Almanach Slováci v Poľsku XIII*. Zost.: M. Majeriková-Molitoris, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 113-157.

⁸⁴ Prvej vlne sa usadzovali najmä na južnom Slovensku, na bývalých maďarských majetkoch, kde napr. na Žitnom ostrove založili obec Nová Lipnica, ktorá je dnes súčasťou Dunajskej Lužnej. Pomerne veľa sa ich usadilo aj v oravských obciach, ktoré ostali v Československu i iných slovenských a českých mestách. Viac pozri: MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: Vystáhalectvo zo severného Spiša a hornej Oravy po skončení druhej svetovej vojny I. a II. In: *Život*, roč. 55, 2013, č. 6-7, s. 12-13.

⁸⁵ FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví. Československo-poľské vzťahy v letech 1945-1949*. Praha : Aleš Skřivan ml., 2008, s. 256-261.

⁸⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Prahe (AMZV Praha), Teritoriální odbory – Obyčejné (TO-O), Hranice – pohraniční styk 1957 – 1958, zložka 12, šk. 6.

⁸⁷ AMZV Praha, TO-O, Hranice – pohraniční styk 1958 – 1959, zložka 13, šk. 6.

ŽIVOT V SPOJENÍ S PŘÍRODOU



Pri získavaní informácií o spôsobe života v goralských obciach v minulosti mi pomáhalo veľa obyvateľov goralských obcí, či zamestnancov obecných úradov, ktorým by som sa chcela na tomto mieste ešte raz poďakovať za čas, ktorý mi boli ochotní venovať, za ich spomienky na život v ich detstve a mladosti. Niektorí z nich už dnes nie sú medzi nami. S úctou na nich spomínam a o to viac si dnes cením informácie, ktoré mi poskytli. Rovnako si vážim ochotu a pomoc pri získavaní rôznych materiálov a dokumentov, ktoré mi s dôverou poskytli ako cenné zdroje.

Terénny výskum, dokumenty zo starších období a vedomosti respondentov boli dôležitým a základným prameňom využitým pri zrode tejto publikácie, ktorej cieľom je pripomenúť život goralských obyvateľov v období konca 19. storočia a v 20. storočí. Keďže sme boli pri tvorbe tohto malého diela limitovaní počtom strán, nebolo možné obsiahnuť všetky oblasti týkajúce sa tradičného spôsobu života obyvateľov oravských podhorských obcí a ani úplne vyčerpať jednotlivé témy.

Keďže je goralská oblasť odlišná aj svojim dialektom, v texte som nárečové slová označila kurzívou v úvodzovkách a bežným prepisom bez použitia odborných grafických systémov. Obmedzila som sa na použitie najbežnejšej podoby pre dané nárečové slovo, ktorá sa môže odlišovať v závislosti aj od goralskej lokality. Bolo by nad moje sily presne zaznamenať jednotlivé nárečové výrazy pre daný kultúrny jav alebo vec v jeho všetkých možných obdobiach, čo ani nebolo zámerom tejto knihy.

Budeme sa tešiť, ak sa nám publikáciou podarí vzbudiť pozornosť a záujem o túto špecifickú regionálnu skupinu na slovensko-poľskom pomedzí. Našou snahou bolo sprítomniť zabudnuté pravdy rokov minulých čitateľom, či už z radov staršej alebo mladej generácie. Možno dá podnet na oživenie starých tradícií, či pozdvihnutie osobitosti a odlišnosti tejto oravskej oblasti, čo by bolo veľkým zadosťučinením za prácu a ťažký život ich predkov.

Prírodné podmienky vo veľkej miere určovali možnosti pestovania poľnohospodárskych plodín. Odlesňovaním horských oblastí v tomto regióne Oravy dochádzalo len k rozširovaniu neúrodnej pôdy, ktorá sa pribúdaním obyvateľov ešte viac drobila. Následné klimatické výkyvy spôsobovali hlad, choroby či vyst'ahovalectvo, ktoré v goralskej oblasti neboli vôbec zvláštnosťou.

Spôsob života a životná úroveň sa oproti minulosti, vplyvom rôznych faktorov (politických, sociálno-ekonomických, demografických a pod.), výrazne zmenili. V tradičnej kultúre sa prejavoval silný vzťah k pôde ako zdroju obživy, ale i väzba na okolitú prírodu, ktorá zasa umožnila vznik doplnkových zamestnaní. Hospodársky charakter goralských obcí sa odzrkadľoval aj na ich vzhľade. Ten ukazuje na úsilie a výsledky chudobného, ale pracovitého človeka, ktorý v tomto prostredí prežil a vychoval svojich potomkov.

Pamiatky zachované z minulosti nám dovoľujú poznávať život našich predkov, ich potreby či záujmy, ktoré boli okliešťované prikazmi vrchnosti. O nezabudnuté skúsenosti predkov, by sme sa mali opierať aj v dnešnej dobe, podeliť sa o ne s mladou generáciou a v budúcnosti ich zúročiť pre náš prospech.



Chodníkom
ku goralskému dvoru.
Zákamenné.
1. polovica 20. storočia.

K jednotlivým
usadlostiam viedli
v minulosti vyšliapané
chodníčky. Zákamenné.
1. polovica 20. storočia.

Zakladanie dedín

V dotknutom pohraničnom pásme Oravy prebiehalo formovanie osád na valaskom práve. K spresneniu hraníc dedín sa pristúpilo na prelome 16. a 17. storočia, kedy boli určené i chotárne body novovzniknutých obcí. Najdôležitejšou povinnosťou obyvateľov v tomto pásme a v tomto období bola strážna služba a ochrana severnej hranice medzi Uhorským štátom a Poľskom. V začiatkoch valašského osídľovania Oravy bolo salašníctvo jedinou hospodárskou činnosťou. Chovom dobytky, a s tým súvisiacim pastierstvom a extenzívnym poľnohospodárstvom, sa obyvatelia začali zaoberať neskôr. Pre drsné klimatické podmienky sa poľnohospodárska výroba nikdy nerozvinula naplno. Obmedzila sa hlavne na dopestovanie krmiva pre domáce zvieratá na zimné obdobie.¹



Obyvatelia využívali horské pasienky na hospodárenie salašníckym alebo pastierskym spôsobom. Na prelome 16. – 17. storočia sa obce vyvíjali ako roľnícko-pastierske usadlosti. Snahy panstva smerovali k pripútaniu tohto obyvateľstva k pôde, čím boli obmedzené aj ich ďalšie snahy o migráciu. Proces prechodu k rastlinnej výrobe severnej Oravy sa dovŕšil na začiatku 18. storočia.² Hlavnou pracovnou náplňou obyvateľov bolo obrábanie pôdy, chov dobytky a lesné práce.

¹ Kavuljak, A.: Historický miestopis Oravy. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1955, str. 14 – 16.
² Langer, J.: Proces prechodu valašského hospodárstva na rastlinnú výrobu na Orave koncom 16. stor. a na začiatku 17. stor. In.: Agrikultúra 9, Vydavateľstvo Príroda, Bratislava 1970. str. 39-51.



Dediny v povodí Polhoranky zaznamenali v minulosti značný prílev utečencov zo susedných poľských dedín. Vplyv cudzieho obyvateľstva sa dal sledovať aj na konfesijnom zložení obyvateľstva vo vtedajších demografických záznamoch. Niektoré goralské obce počas svojej existencie zažili aj obdobia, kedy takmer zanikli a boli znova zaľudňované či doosídľované. Na príčine boli ťažké životné podmienky tohto nehostinného prostredia. Ľudia umierali na následky rôznych ochorení, epidémií, útokov a rabovania. Väčšina ušla v snahe zachrániť si aspoň holé životy.

Valaská kolonizácia však zanechala svoj zreteľný odkaz predovšetkým v ľudovej kultúre. Goralské obce majú veľa spoločného, ale pomerne výrazne sa líšia od susedných oblastí v Poľsku, ako aj na Slovensku. V spôsobe života goralských obcí nachádzame špecifiká, charakteristické len pre tieto oblasti. Odlišnosti sa nachádzajú vo všetkých zložkách kultúrneho dedičstva, napríklad v štruktúre tradičného poľnohospodárstva, v nárečí, ľudovom odevu, pochopiteľne v hudbe, tanci, speve atď.

Obecné aktivity

Chotár obce tvorili polia, lúky, pasienky a lesy. Časť chotára bola v správe individuálnych vlastníkov a časť v kolektívnej správe, ktorá podliehala zaužívaným pravidlám spoločenstva, teda miestneho združenia podielnikov. Išlo tu hlavne o lesné porasty, pasienky, potoky či cesty, ktoré boli organizované formou urbárskeho spoločenstva. Jednotlivec nemal možnosť narábať s ním svojvoľne, napriek právu, ktoré mu vyplývalo z účasti a podielu. Spoločne využívaná pôda umožňovala mať kontrolu nad pomerne rozsiahlym územím. Spoločenstvo tak chránilo pôdu pred zneužitím alebo rýchlym vyčerpaním prírodných surovín.



Drevená architektúra
podhalianskej oblasti.
Suchá Hora.
1. polovica 20. storočia.

Dom s hospodárskou
časťou. Rabča.
1. polovica 20. storočia.



Goralská drevenica
po prestavbe.
Oravská Lesná. 2013.

Dospelým obyvateľom obce pripadla povinnosť údržby chotára. Pravidelne každú jar prebiehali aktivity spojené s čistením či opravou studničiek, opravou poľných ciest a úvratí, čistenie pastvín a pod. K úprave poľných ciest sa v prípade potreby vracali predovšetkým v čase zväžania úrody z polí, aby sa zbytočne nepoškodil voz, prípadne nedošlo k inému nešťastiu. Podobne sa vykonávali úpravy polí pred orbou, ktoré na jar čistili od divých kríkov a popadaných halúz. Spomínané aktivity aspoň trochu uľahčili ďalšie poľnohospodárske práce. Organizovanie opráv mal na starosti predseda urbárskeho spoločenstva alebo iná autorita obce. Spoločne sa uskutočňoval i výrub stromov na potrebné úžitkové i palivové drevo alebo výsadba nových lesných porastov.

Na tomto mieste, by som sa tiež chcela zmieniť o niekdajších vychýrených kúpeľov a ich zašlej sláve. Najsevernejším vyhliadkovým vrchom Slovenska v Oravských Beskydách je Babia hora. Po jej hrebeni sa tiahne slovensko-poľská štátna hranica. Tento vrch počas výstupov očaril množstvo ľudí, medzi ktorými boli osobnosti ako básnik P.O. Hviezdoslav, prozaik Milo Urban, Ján Pavol II. a mnoho ďalších. Slaná voda je názov jódobromového minerálneho prameňa, nachádzajúceho sa pod Babou horou. Z hľadiska minerálnych vôd patrí medzi pramene s najvyššou mineralizáciou na Slovensku. Pramene boli známe už



Dom šoltýsa
s podkrovnými
komorami. Rabčice.
1. polovica 20. storočia.

v roku 1550 aj pre významnú ťažbu soli. V rokoch 1863 - 1865 sa začali budovať kúpele. Bolo postavených 10 obytných pavilónov a ďalších objektov súvisiacich s prevádzkou kúpeľov. V čase ich najúspešnejšej prevádzky, ktorá trval 55 rokov, obyvatelia okolitých obcí (Rabča, Oravská Polhora, Rabčice) predávali do kuchyne hydinu, mäso, vajíčka, múku, mlieko i lesné plody. Úspešne sa tu liečili choroby štítnej žľazy, žalúdočné, kožné a ženské choroby a niektoré choroby horných dýchacích ciest. Sláva kúpeľov zanikla na konci prvej svetovej vojny, kedy boli zničené a zapálené.



Goralská usadlosť
s dvorom a studňou.
Oravské Veselé.
1. polovica 20. storočia.

Tradičná ľudová architektúra goralskej oblasti



Zrub stavaný z tzv.
„plazov“. Suchá Hora.
1. polovica 20. storočia.

Tradičná ľudová architektúra bola úzko spätá s prírodným prostredím, odrážala spôsob života našich predkov a ich životné podmienky. Výstavba nového domu bola zabezpečovaná svojpomocne tak, ako to bolo zaužívané po celé generácie. Primárnu úlohu zohrávala funkčnosť obydlia.

Pôvodná ľudová architektúra odrážala spôsob života našich predkov a ich životné podmienky, ktorým sa, okrem iných zložiek kultúry, prispôbovala i stavba obydlia. Stavebná činnosť človeka zahŕňa v sebe znaky charakteristické pre určitú oblasť či spoločenstvo. Bola úzko spätá s prostredím, v ktorom vznikala aj po materiálovej stránke. Primárnu úlohu však zohrávala vždy funkčnosť obydlia.

V ľudovej architektúre sa uplatňovalo množstvo prvkov, či už spomínaných charakteristických, ale i osvojených či módných. Ak aj do tohto prostredia prenikli nové modernejšie prvky (či už výzdobné alebo pokrokovejšie technológie), staré a overené nezaniklo, ale naopak opakovane sa použilo pri nových stavbách. Pre tradičné staviteľstvo bola príznačná spätosť s miestnymi prírodnými materiálmi – drevom, hlinou, kameňom a pridržovanie sa tradíciou ustálených technologicko-konštrukčných, funkčných a estetických noriem.

Drevo v severných oblastiach Oravy bolo nielen dostupné, ale i ľahko spracovateľné. Malo vynikajúce fyzikálne vlastnosti a dlhú životnosť. Na stavebné účely sa používalo predovšetkým mäkké drevo ihličnatých stromov, napr. smrekové drevo, ktoré bolo rovnejšie. Kameň sa používal len na základy alebo stavbu pivníc. Škály medzi brvnami zrubovej stavby sa najčastejšie upchávali machom alebo stočeným povrieslom a pokrývali žrdovinou alebo latkami. Výsledkom bol vznik pestrej škály regionálnych podôb tradičných stavieb.¹

V priebehu 17. storočia začala spoločnosť upúšťať od zaužívaného spôsobu bývania vo veľkorodinnom spolunažívaní na nerozdelenej pôde, čo bolo nevyhovujúce a obmedzujúce hlavne pre mladé rodiny. Aj toto bol jeden z faktorov, ktoré ovplyvnili ďalší vývoj ľudovej architektúry. Veľkorodinné formy postupne nahrádzala tzv. jednoduchá rodina. Deti sa oddeľovali a postupne s rodičmi hospodárili, napr. len jeden syn. Nové domy sa stavali už len pre malé individuálne rodiny manželov a ich deti, ktorí hospodárili na vlastnej pôde.

V minulosti bola výstavba nového obydlia zabezpečovaná svojpomocne, a to aj bez stavebnej dokumentácie. Stavali tak, ako to bolo zaužívané po celej generácii. Stavba odzrkadľovala možnosti terénu, sociálne pomery či pokyny oravskej vrchnosti. Určite však možno predpokladať, že domy otcov boli menšie a jednoduchšie. Pôdorys domu sa dlho nemenil. Napríklad zvláštnosťou domov v goralskej časti Oravy je orientácia na dvor.

Z archívneho záznamu súpisu stavieb v Námestovskom okrese (1828) bolo možné sledovať, že väčšina gazdov v Polhorskej doline mala domy bez pitvora len s jednou obytnou miestnosťou z nekresanej guľatiny. Domov s pitvorom bolo málo. Majitelia týchto domov pochádzali zväčša z iných obcí, kde bol spomínaný typ domu najbežnejší. Boli to väčšinou domy najchudobnejších želiarskych rodín. Staršie obytné domy rozptýlenej výstavby pozostávali z jedného obytného



Drevená architektúra v popredí s doštenými strieškami na zemi, ktoré prikrývali zemiakové jamy. Suchá Hora. 1. polovica 20. storočia.

Strešný štít tzv. „polkoňovka“. Rabča. 1. polovica 20. storočia.



priestoru, humna a stajne, spojených pod spoločnou strechou. Cez vonkajší vstup sa vchádzalo do predsieni a z nej do izby. V iných prípadoch sa do obytného priestoru vstupovalo cez humno.

Časom sa v goralských obciach rozšírilo aj štvorpriestorové riešenie domu (predná a zadná izba, predsieň a kuchyňa). Obytná časť domu pripomínala slanický typ domu, kým si hospodárske budovy zachovali zaužívanú goralskú dispozíciu. Odlišný obytný a hospodársky priestor bol i ukazovateľom sociálnych pomerov, či postavenia majiteľa.

Cudzie vplyvy v goralskom stavitelstve

Všetky goralské obydlia v oblasti Pilska a Babej hory vytvárajú samostatnú skupinu oravskej architektúry. Odlišovali sa dispozičným riešením, vonkajšou úpravou a tvarom strechy. V spomínanej oblasti sa prejavil vplyv poľského stavitelstva s príznačným asymetrickým typom pôdorysu. Pripomeňme, že cez Polhorsku dolinu ešte pred založením obce viedla stará obchodná cesta do poľského mesta Żywiec. Zubrickí šoltýsi rozšírili na tomto území Oravy tzv. „výšku“. Princíp domu s výškou sa v 18. storočí vyskytoval v okolí Jablonky a v Polhorskej doline, kde bol zastúpený menej početne.

Vývoj ďalšieho členenia domu sa odvíjal od dispozícií zaužívaného typu domu, teda postupoval predelením komory za izbou. Do izby sa vchádzalo z mlatoviska (bojisko, holohumnica) oproti vchodu do maštale a komora bola až za izbou. Vo väčšine domov bola za izbou jedna komora. Niekde ich mali viac, čo záviselo od potrieb gazdovstva. Charakteristickou črtou tohto typu domu bol pomerne malý obytný priestor, ktorý bol s hospodárskym priestorom pod jednou strechou. V priebehu 19. storočia sa k izbe pripájala bočná obytná komora a zadná komora, ktorá bola širšia a delená na dve časti.

Začiatkom 19. storočia sa v goralských obciach (Oravská Polhora, Rabča) začali stavať trojdielne domy s izbou, pitvorom a komorou podľa slovenského vzoru. Túto „novinku“ rozšírili samotní obyvatelia obcí, ktorých priťahovalo

¹ Čapolovič, P.: Čaro kresaného dreva. Ľudová architektúra Oravy. Neografia, Martin 1977, s. 3.

36 prosperujúce slanické centrum.² Z oravských plátenníckych dedín sa práve toto rozvíjalo najrýchlejšie. Obyvatelia Rabče zase recipročne prispeli k rozvoju tohto centra tesárskymi prácami pri stavbách obytných domov. Novostavby budovali podľa želania majiteľov, a tak priniesli „slanickú módu“ aj do svojej dediny. Odvtedy sa v goralskej oblasti začal šíriť symetrický typ trojdielného domu, ktorý bol príznačný pre slovenskú kultúrnu tradíciu. Podľa staršieho vzoru však ostávalo ich napojenie na hospodársku časť v jednej línii za sebou, aby neporušili tradične zaužívaný typ úzkeho podlhovastého dvora. Obytná časť už bola oddelená od hospodárskej. Dominantnou ostala bočná dvorová stena a valbová (štverspádová) strecha. V hospodárskej časti bolo mlatovisko (bojisko, ktoré plnilo funkciu pitvora), maštal - „stajenek“ a podľa starej tradície sa stavali okolo objektu „jaty“. Na Orave sa tento typ domu udomácnil v severovýchodnej časti Slovenských Beskýd. V Sihelnom a Rabčiciach sa trojdielny typ domu objavil až neskôr.³ Postupným rastom počtu členov domácnosti sa z komory stávala zadná izba a z bývalej kuchynky komora. Izby boli biele a ohniská sa presunuli do zadnej časti pitvora. Komora sa využívala na skladovanie textílií, múky a iných potravín, rôznych vecí, na spanie dievok a pod. Priečelie domu bolo nápadné malým polvalbovým štítom, ktorý aj keď skromnou výzdobou reprezentoval majiteľa. Zo staršej tradície pretrvalo tiež umiestnenie jedného okna na priečelí a dvoch na vstupnej stene. Neskôr sa pri výstavbe obytných zrubov začali používať kresané brvná.



Dym bol zo strešného priestoru drevenice odvádzaný tzv. dymníkmi, ktoré boli umiestnené na streche. Oravské Veselé. 1. polovica 20. storočia.

Už od 18. storočia sa stala hornooravská plátennícka oblasť lákadlom pre nové pracovné sily, ktoré sa zamestnávali ako tkáči, povozníci atď. Z Bobrova sa stalo mesto a hospodársky napredujúce spoločenské prostredie začalo pútať pozornosť aj roľníkov z horských obcí. Tovar, za ktorým chodili na jarmoky do Poľska, sa dal kúpiť už oveľa bližšie v Bobrove, Námestove alebo v Slanici. Tu utrácali i zarábali peniaze, ale tiež prinášali nové stavebné vzory do svojich príbytkov ako napríklad komfortnejšie bývanie oddelené od hospodárskych stavieb. Inovačné prúdy sa prejavovali tak intenzívne, že napr. v obci Rabča do polovice 20. storočia pôvodné stavby celkom vymizli. Severoslovenská stavebná tradícia šírená do beskydských hôr sa zavíšila po prvej svetovej vojne.

Západných dedín Slovenských Beskýd sa viac dotkli novoty šírené z vyspelého Tešínska, ktoré zasiahli i časť Žiwca. Vzhľadom na okrajovú polohu obcí tu boli zaužívané stavebné vzory zo starších oravských obcí, ale aj z poľských stredísk, s ktorými boli goralskí obyvatelia v stálom čulom obchodnom styku, predovšetkým so susedným Haličom.

Za nositeľa nových stavebných smerov možno považovať i lesnú správu Oravského komposesorátu, ktorá napomohla šíreniu módy lesníckeho stavebného



Drevenica s vybielenou časťou priečelia. Rabča. 1. polovica 20. storočia.

Roľnícka goralská usadlosť, dvor a studňa. Oravská Polhora. 1. polovica 20. storočia.



štýlu. Ten sa šíril prostredníctvom prestížnej saskej lesníckej školy a začal sa uplatňovať aj na Orave. Sedlové strechy mali ozdobne z plošných dosák vyrezávané obloženie krídel štítu, obloženia (stĺpikov) okien a dverí, zábradlia gánkov, pavlačí, steny obité šindľom a pod. Zachovaným príkladom spomínanej architektúry s cudzími prvkami je Hviezdoslavova hájovňa v Rabčických Rovniach pod Babou horou. Tieto prvky patrili k novinkám, ktoré sa často napodobňovali aj v iných oravských dedinách⁴.

Dnes už len veľmi ťažko nájdeme v tejto oblasti drevenicu starého typu, ktorá by pripomínala ťažké životné podmienky goralského obyvateľstva. Krásu ľudovej architektúry goralských dreveníc zničili z časti vojny, prírodné živly a svoje vykonal aj zub času. Kde-tu ešte stoja pozostatky dreveníc, ktoré nemo vypovedajú o dobe, kedy stála pri každej drevenici vo dvore aj menšia či väčšia



Lesnícky štýl bol uplatnený aj pri výstavbe Hájovne pod Babou Horou. Oravská Polhora. 2013.

² Huba, P.: Oravská Polhora. Vydavateľstvo Šport, Martin 1989, s. 103.

³ Tamže, s. 106.



zrubová hospodárska budova a okolo nich, ako inak, drevený latový plot a studňa.

V súčasnosti ľudia pri budovaní svojich obydľí prezentujú viac svoju zručnosť, usilujú sa o komfort a pri výstavbe uplatňujú nové stavebné materiály i postupy. Len málokto si pri pohľade na nové domy uvedomí tú výraznú premenu, ktorá prebehla vo vývoji materiálnej kultúry od starých otcov po ich vnukov.

Obytný dom a hospodárske stavby

Dvor bol centrom hospodárstva a s ním súvisiacich ďalších prác. V minulosti ku mnohým domom cesta nevedla, preto neovplyvňovala ani umiestnenie okien. Tam, kde k usadlosti smerovala poľná cesta, na priečelí domu sa umiestnilo obyčajne jedno okno. Výhon pri dvore býval ohradený konštrukčne jednoduchým plotom z drevených žrdok alebo latiek.

K dvoru neodmysliteľne patrila i studňa. Vo vlhkom teréne ju stačilo vykopať plytšie a obložiť drevom, alebo ju vyhlbiť v drevenom kadlube. Drevený zrub nad hlbšou studňou mal štvorcový tvar a jej vnútro bolo vykladané kameňom.

Na základy sa najčastejšie používal hlinou spájaný kameň. Nad úroveň terénu základy pokračovali podmuroukou, ktorou sa vyrovnávali výškové rozdiely stavebného pozemku. Dávnejšie, na niektorých stavbách zrubovej konštrukcie, boli základy a podmurovka nahradené len veľkými kameňmi, ktorými boli podložené nárožia. Pri stavbe zrubu na menej vhodnom teréne, napr. veľmi strmom, bola prevedená úprava za pomoci voľne uložených balvanov. Podmurovku bolo možné dokončiť aj neskôr, keď to dovoľovali prostriedky a bolo to potrebné. Poverčivosť obyvateľov sa uplatňovala aj pri stavbe obytného objektu. Na ochranu stavby mali slúžiť rôzne predmety, najčastejšie mince, ktoré sa zvykli položiť do základov novostavby.⁵

Na základové kamene tesári v minulosti vodorovne kládli pripravené nekresané guľaté brvná po celom obvode budúcej stavby až do výšky približne 2,5 m. Zrubová konštrukcia sa na prelome 19. a 20. storočia vyskytovala aj

Neodmysliteľnou súčasťou goralských usadlostí boli i studne. Novot. 2013.

Kamenná pivnica umiestnená pod dreveným zrubom slúžila na odkladanie hospodárskych produktov a náradia. Novot. 2013.



vo oblasti stredného a severovýchodného Slovenska. Na hotové steny zrubu sa krížom položili stropné hrady. Posledné vrchné brvno steny zrubu ukončoval veniec, ktorý ležal na stropných hradách. V staršom období sa zrub v rohoch viazal jednoduchým prekladaním, pri ktorom konce brvien v nároží prečnievali. Postupne sa zaužívali zložitejšie viazania, napr. väzba na rybinu alebo zámok, pri ktorých vznikalo hladké nárožie. Novšie drevenice sa už stavali z kresaných brvien. Posledné tri kmene stien pod strechou v nároží sa nechávali stupňovito prečnievať. Tu sa umiestňovala profilovaná ozdobná rezba, niekedy bolo vypustené nárožie bielené.

Do základového venca, ktorý býval z hrubších brvien (tzv. podvalina, spodná drevená konštrukcia) a tvoril prah domu, boli zvisle začapované stĺpy budúcich vstupov. Zvyčajne za 3. alebo až 4. vencom sa do steny vložili stĺpiky okenných otvorov. Okná v starých domoch boli malé v tvare štvorca a nedali sa otvárať. Novšie majú okná s futrami, s otvárateľnými zasklenými rámami. Združené okná a nadpražia dverí bývali zdobené drevorezbou. Vchodové zárubne boli hrubé, ale nie vysoké. Domové vchodové dvere v minulosti nemali kľučky a zámky. Otvárali sa pomocou zasúvacieho zariadenia alebo motúzom. Počas noci boli zvnútra podopreté. Staršie portály nad vchodovými dverami mali oblúkovitý tvar s rezbárskou výzdobou a udaním roku výstavby domu - vročením.

Keď bol zrub hotový dovnútra nanosili zeminu na hlinenú podlahu. Najjednoduchšou formou bola podlaha z ubitej hliny, ktorá sa vymazala blatom. Pred zametanim podlahu najskôr pokropili vodou. Ešte počas druhej svetovej vojny neboli zvláštnosťou v domoch hlinená podlaha a bývanie ľudí spolu s najnovšími prírastkami hospodárskych zvierat. Podlahy z dosák sa v dreveniciach začali klásť od začiatku 20. storočia.

Na mieste, kde sa chodilo menej, vykopalí jamu na zemiaky, ktorú prikryvali doskami. Jama bola zvnútra vyložená doskami alebo guľatinou. Bohatší gazdovia mali zemiakové jamy vyhlbené v kopcovitom teréne v blízkosti domu. Zemiaky v jame boli prikryté slamou alebo čečinou a jama bola zakrytá jednoduchou

⁵ Poverý v obci Zákamenné vzťahujúce sa k výstavbe obytného domu sú podrobnejšie spracované: Kol.: Zákamenné, Tlačiarne Kubik, Námestovo 2005, s. 242.



šindľovou strieškou. Zvláštnosťou boli zemiakové jamy v obciach Suchá Hora a Hladovka. Vykopávali ich v blízkosti domu bez výmurovky a zakrývali jednoduchou doštenou strechou.

Medzery medzi brvnami zrubu sa na záver vyplnili z oboch strán machom, drevenými pilinami alebo skrútenou slamou (Suchá Hora, Hladovka), niekedy aj zamazali hlinou. Pôvodne boli brvná zrubu oblé. Až postupom času sa začali okresať, aby vznikla čo najkompaktnejšia a z vnútornej strany hladká stena.

Na hotový zrub tesári položili konštrukciu strechy z krokiev, ktorá v spodnej časti presahovala steny zrubu. Krokvy bývali približne v polovičke svojej dĺžky spevnené tzv. väznicami. Na streche bol jeden alebo dva dymníky. Dymník tvorila malá háľka a na nej upevnený vyrezávaný stĺpik. Strecha sa skladala z krovu a krytiny. V spomínanej oblasti sa vyskytovali dve základné formy strechy: štvorspádová valbová s plnými štítmi bez lomeníc a dvojspádová sedlová. Funkčnou ozdobou staršej valbovej strechy bývali dva dymníky. K novej dvojspádovej sedlovej streche patrili štít, na ktorom sa uplatňovala módna výzdoba. Prechodnou formou strechy je sedlová strecha

Drevený zrubový dom z tzv. „plazov“ postavený v 2. polovici 20. storočia. Suchá Hora. 2013.



Štítová strana domu a štít strechy tzv. „polkoňovka“. Rabčice. 1. polovica 20. storočia.



Vyrezávaný portál vchodových dverí. Novot'. 1. polovica 20. storočia.



Charakteristické „jaty“ chrániace dom a hospodárske stavby. Novot'. 2013.

s podlomenicou a trojuholníkovým štítom (zač. 20. storočia). Od konca 19. storočia bola valbová strecha nahrádzaná modernou polvalbovou. Postupne vznikol ozdobný štít. Charakteristický štít domu (s malou valbou a podlomenicou v dolnej časti štítu) rozšírený predovšetkým v povodí riečky Polhoranky bol nazývaný „polkoňovka, pulkoňufka“. Novšie postavené domy začali gazdovia orientovať štítovou stranou k ceste. Obe formy strechy sa prelínali a dopĺňali.⁶

Tradičným stavebným materiálom na pokrytie strechy bol v tejto oblasti šindel, „guônty“. Drevené dosky s drážkou boli dlhé okolo 80 cm. Hospodárske budovy pokrývali v hrúbke po jednom šindli, obytné domy veľmi často dvojnásobne. Šindle sa pribíjali v radoch od spodnej časti krovu. Posledný rad šindľov, bol vysunutý (prečnieval) za líniu hrebeňa a na jeho konci, v štíte hrebeňa, ozdobne zakončený. Odkvapy (spodný rad šindľov) mávali niekedy zúbkovité ukončenie.

V pôvodných dreveniciach (17. storočie), kde bola základom vysoká zrubová izba, sa dym z pece bez odvodu dymu udržiaval pri strope. Aby sa v tejto izbe dalo žiť a pracovať, mali izby výšku aj 3 m. Neskôr povalu v goralskej oblasti tvorila tenšia guľatina, kladená tesne vedľa seba, ktorá sa neskôr uplatňovala na hospodárskych stavbách. Po nej boli povaly z prepolených brvien (guľatín), ukladaných na tragáre, obrátených rovnou stranou smerom dolu.

Keď bola stavba obytného domu hotová, začalo sa s výstavbou hospodárskych budov. Z dávnej drevenice sa postupne vyčlenili hospodárske priestory, ktoré sa začali umiestňovať do osobitného zrubu. Pri ich výstavbe sa uplatňovali rovnaké stavebné postupy ako pri stavbe obytných budov, avšak drevo bolo opracované len na hrubo a tiež sa nepoužívala výzdoba. Humno bolo veľké ako obytný dom a predstavovalo pracovný a úložný priestor hospodára. Nad holohumnicou bol tzv. vôdor a oddelený priestor v humne, tzv. záčin. Dvere do humna boli nízke a okná malé. Vedľa humna postavili tzv. „jaty“, ktoré boli charakteristickou črtou goralského domu a zvláštnosťou v porovnaní so stredoslovenským typom domu. Prístupné boli cez holohumnicu. Jata bola asi 1 m široká ulička, ktorá chránila dom a hospodárske stavby. Bola v nej uložená slama alebo seno, či uskladnený hospodársky inventár majiteľa. Tieto priestory slúžili aj na prespávanie mladších členov rodiny. Starší dom bol so staviskami pod jednou strechou. Ak stál dom samostatne, jaty boli konštrukčne viazané so zrubom domu. Tvorila ich predĺžená strecha a jednoduchá drevená konštrukcia, na ktorú sa zvislo pribíjali dosky alebo zvislá šindľová krytina. Umiestnené

⁶ Čapolovič, P.: Čaro kresaného dreva. Ľudová architektúra Oravy. Neografia, Martin 1977, s. 23.

42 mohli byť pri dvoch alebo troch stenách. Vďaka nim bol dom v zime chránený pred chladom a silným vetrom. Pred zimou sa na podlahu jaty kládla narúbaná čečina. Jaty boli delené podľa potrieb gazdu. Domy obkolesené jatami mali otvory so vstupom umiestneným na stene smerujúcej do dvora. Neskôr sa predná, štítová stena začala stavať bez jaty a pribudlo tu jedno okno asymetricky bližšie k dvorovej stene.⁷

Chlievy pre prasatá stavali osobitne. Tepelnú izoláciu domu na nechránených miestach (na západnej a severnej strane) zvyšoval šindel nabitý na vonkajších stenách od strechy až po zem.

K hospodárskym budovám patrili tiež sýpky a sezónne senníky, tzv. „búdy“, ktoré sa niekedy používali ako letné maštale pre kravy. Búda bola postavená konštrukciou dreveného zrubu s lomenou mierne predsunutou strechou nad vchodom v štítovej stene.

Ďalšiu skupinu v architektúre Oravy je goralská oblasť podhalia s obcami Suchá Hora a Hladovka. Drevený zrub bol v tejto oblasti viazaný klinovaním z polovičných (napoly po dĺžke rezaných) kmeňov, tzv. „plazov“. Na stavbu domu sa používali najhrubšie kmene s priemerom 40 – 60 cm. Drevené trámy boli obyčajne viazané na rybinu. Medzery boli z vonkajšej strany vyplnené stočeným povrieslom a rezané plochy nárožia bielené vápnom. Po zmontovaní zrubu vznikala na rohoch efektná šachovnicová štruktúra. Povala vyhotovená z hladkých dosiek bola položená na tragároch. Nosný trám bol zdobený drevorezbu geometrickým, či rastlinným ornamentom a datovaním výstavby zrubu. V oblasti sa viac vyskytuje sedlová strecha. Krytina šindel bývala kombinovaná s doskami. Predný štít bol lomený v polovici a jeho horná časť lúčovite zdobená doskami. Členenie domu bolo najčastejšie štvorpriestorové. Príznačným podhalanským prvkom je i zasklená veranda, ktorá má pristavenú sedlovú striežku s ozdobným štítom.

Medzi pôvodnú ľudovú architektúru patria aj technické stavby, ako napríklad valchy (stupy, „foluše“), v ktorých sa spracovávalo (plstilo) súkno z ovčej vlny, mlyny, píly, kováčske vyhne („kuzeň“) a pod.

Zaujímavými stavbami väčších rozmerov boli zvonice, ktoré zvonením upozorňovali, napr. na búrku, požiar a pod., krčmy a sakrálne stavby, akými boli kostoly, kapličky, cintoríny. K pôvodnému staviteľstvu radíme aj menšie stavby, ako studne, košiare, premostenia atď.

Zariadenie obytných priestorov

Vnútorne zariadenie domu nepodliehalo veľkým zmenám. Potrebný bytový inventár si vedel každý majiteľ vyrobiť sám, aby ušetril potrebné peniaze. Patrila sem posteľ, lavice, stôl a stolec. Tento nábytok bol masívny, ťažký a len v druhej polovici 20. storočia si dovolili nábytok natierať farbou. V diagonále oproti peci bol umiestnený stôl a pri ňom lavice,

⁷ Huba, P.: Oravská Polhora. Vydavateľstvo Šport, Martin 1989, s. 106.



Senníky „šopy“ cestou do O. Veselého. 1. polovica 20. storočia.



Súčasťou dediny bola i drevená zvonica, ktorá zvonením upozorňovala na hroziace nebezpečenstvo. Oravské Veselé. 1. polovica 20. storočia.



Viazanie dreveného zrubu na tzv. „rybinu“. Suchá Hora. 1. polovica 20. storočia.

Ozdobná drevorezba na nárožných brvnách drevenice. Novot'. 2013.



na ktorých spávali mladší členovia rodiny. Rodičia spávali na posteli. Ak bola rodina majiteľa početnejšia, jej členovia spávali aj v hospodárskych objektoch. V komorách, ak ich dom mal, spávali so svojimi rodinami synovia gazdu. V takom prípade sa z tohto priestoru stávala obytná komora. V žiadnom dome nechýbala polica na riad. Pozdĺž stien a pri peci boli ďalšie lavice, nad pecou drevené žrdky, na ktorých sa sušil odev, či periny. Výzdobu interiéru tvorili tlačené obrázky s náboženskou tematikou, dekoratívne maľované tanier a truhla, ktorá bola súčasťou výbavy každej nevesty. Obyvatelia si z púti prinášali obrazy a sošky svätcov. Priestor pri ohnisku patril ženám, ktoré tu varili, alebo pri ňom vykonávali ostatné domáce práce. V priestore pri stole sa zase zdržiaval predovšetkým gazda, ktorý tu niekedy (hlavne v zimných mesiacoch) pracoval, alebo vybavoval záležitosti súvisiace s chodom hospodárstva.

Ešte najstaršej generácii je z rozprávania rodičov známe vykurovacie zariadenie, akým bolo ohnisko v kombinácii s pecou. Malo tvar múrika umiestneného pred čelusťami pece v izbe. Na takýchto ohniskách v dome sa varilo v hlinených alebo železných hrncoch, ktoré sa prikladali k ohňu, alebo sa položili nad oheň na kovovú trojnožku – „trajfus“. Dym z pece smeroval do kochu a z neho vystupoval na povalu. Za ohniskom sa nachádzal otvor do veľkej podlhovastej pece. Dym z nej vychádzal tým istým otvorom, kde sa aj prikladalo, preto varenie, ale aj samotný pobyt v miestnosti nebol moc príjemný. Vetralo sa otvorenými dverami. Neskôr sa ohnisko presunulo do zadnej časti vstupného priestoru, čo podmienilo vznik malej kuchynky v zadnej časti pitvora. V izbe sa ku ohnisku postavila pec, ktorá bola vykurovaná cez spomínané ohnisko v kuchyni. Tým bol pobyt v izbe príjemnejší. Zo zadymenej izby sa stala biela izba, ktorej steny sa mohli vyzdobiť rôznymi obrázkami.⁸

Od začiatku 20. storočia sa v obciach začali šíriť sporáky – šparhel't, „šparet“, ktoré predstavovali viacfunkčné kúrenisko s ohňom uzavretým zhora železnými platňami a zdola roštom na prívod vzduchu a prepádávanie popola. Vývin sporákov dospel k formám s rúrou na pečenie. Murované sporáky, ktoré stavali, sa spočiatku kombinovali s chlebovou pecou alebo vykurovacími kachľami, pričom sa často umiestňovali v izbe.

⁸ Čapolovič, P.: Čaro kresaného dreva. Ľudová architektúra Oravy. Neografia, Martin 1977, s. 31.



Interiéri goralských dreveníc. Novot' a Sihelné. 1. polovica 20. storočia.

Hlavným prínosom sporákov bolo, že prispeli k priestorovému a funkčnému vyčleneniu kuchyne v tradičnom obydlí, ako aj k nahradeniu hlineného a liatinového riadu na varenie hygienickejším smaltovaným riadom. Postupne sa z obydli odstraňovali veľké pece, ktoré zaberali veľa miesta. Namiesto nich sa začali stavať hranaté, bielené, murované pece, ktoré už mali vývod dymu rúrou na pôjd. Sporáky sa budovali v kuchyniach, ale zachovali sa i sporáky postavené v obývacej izbe, v ktorej sa aj spalo.

Na osvetľovanie izby počas večerov sa v starých dreveniciach používali tzv. lúče, „šlajsy“, ktoré boli umiestnené pri ohnisku. Triesky z bukoveho alebo smolného smrekoveho dreva (50 – 60 cm dlhé), ktoré sa používali na svietenie, boli najstarším prenosným zdrojom svetla. Lúče sa vyrábali doma štiepaním, alebo sa kupovali vo zväzkoch na trhoch. Lúč vložili do otvoru v peci, alebo bol upevnený v stojane. Svietenie sviečkami bolo veľmi nákladné. V priebehu 20. storočia sa začali na svietenie používať petrolejové lampy. Petrolej obyvatelia goralských obcí kupovali v Poľsku.⁹

V dolnej časti obce, na šoltýstve, sa vytváral hospodársky a spoločenský stred obce. Svoje miesto tu mali obyčajne i škola, kostol, obchod či krčma. S rastom populácie sa začali rale deliť a pribudli aj nové usadlosti. Dovtedajšia osamelosť sídel mala výhodu v menšom nebezpečenstve požiaru. Nevýhodou bolo odcudzenie od susedov, konzervatívnosť a pretrvávajúca poverčivosť. V posledných desaťročiach 20. storočia sa výrazne zmenil sídelný typ obce, ktorý z obce s rozptýlenou zástavbou prechádzal k ulicovej zástavbe. Obe strany hlavnej cesty sú lemované novými rodinnými domami. Táto zástavba je dnes podobná starým sústredným negoralským dedinám.

Pamiatkou na život v minulosti sú dnes drevenice, ktoré boli premiestnené do prírodného múzea ľudovej architektúry. Veľa pôvodných stavebných diel sa tak podarilo zachrániť v Múzeu oravskej dediny v Zuberco – Brestovej, či v Múzeu slovenskej dediny v Martine – Jahodníckych hájoch.

V goralských obciach od druhej polovice 20. storočia začali rýchlo pribúdať murované domy, ktoré už pôvodnú architektúru nepripomínajú.

⁹ Kol.: Zákamenné, Tlačiarne Kubík, Námestovo 2005, s. 222.



Pri ich budovaní sa uplatňovali štátne stavebné normy a podobné stavebné projekty. Nové životné podmienky priniesli aj nové spôsoby bývania, tak ako to bolo aj v minulosti. Po početných požiaroch začali obyvatelia stavať domy z kameňa a tehál. Taliansky tehliari ich naučili vyrábať tehly ručne zo spracovanej ílovej hliny vyťaženej v chotári, z ktorej pomocou foriem vyrábali kvádrové tehly (Zákamenné). Tie následne nechali vyschnúť. Vysušené tehly vypaľovali v peci (do pece ich vošlo okolo 6000 ks). Výroba pretrvala až do roku 1956, kedy manuálnu výrobu vystriedala strojová. Prvé murované domy s obdĺžnikovým pôdorysom mali predsieň, kuchyňu, izbu a komoru. Budovali sa bez pivníc na nízkych základoch, ktoré rýchlo vlhli. Základy boli z tesaného kameňa a cementovej malty. Pri výstavbe novších murovaných obytných domov so štvorcovým pôdorysom sa tehly spájali zmesou z cementu a vápna (malta), u chudobnejších pretrvávala hlinená malta. Ako krytina sa používal ohňovzdorný eternit, ferrenit, pálená škridla, šamotová škridla, cementová škridla a plech. Pod strechou v podkroví sa stavali ďalšie obytné miestnosti, tzv. manzardy. Zväčšili a zdokonalili sa aj okná. V domoch pribudli pivnice na uskladnenie potravín alebo rôzneho náradia.

Obyvatelia sa začali z grúňov sťahovať do nižšie položených polôh obce. Najnovšia individuálna výstavba prináša moderné typy rodinných domov bez priestrannejších hospodárskych stavieb. Pribudol obecný vodovod, električka, obchody či už s potravinami alebo spotrebným tovarom, postavili sa kultúrne domy a strediská miestnych úradov, ktoré ponúkajú ďalšie služby uľahčujúce život miestnym obyvateľom. Dostupnejšou sa stala i zdravotná starostlivosť, nové cesty a doprava, ktoré prispievajú k rýchlejšiemu a pohodlnejšiemu spojeniu s okolitými obcami. Novinkou už nie je ani počítačová sieť – internet, ktorý je prenosným médiom pre rôzne informácie a služby. V obciach sa stal novou prioritou rozvoj cestovného ruchu. Goralské obce sú z hľadiska zachovania tradičných kultúrnych hodnôt veľmi výraznou a špecifickou oblasťou. Atraktívny goralský región ponúka množstvo prírodných krás, zaujímavosti z hmotného, duchovného či sociálneho života obyvateľov žijúcich v jednom z najpríťažlivejších kútov Slovenska.

Pece v obytných domoch
v Zákamennom.
1. polovica 20. storočia.

47 Poľnohospodárske podmienky



Pri kopaní „švábky“
si navzájom vypomáhala
celá rodina. Suchá Hora.
1. polovica 20. storočia.



Reliéf goralských obcí a ich okolia je členitý a nesúrodý, s početnými strminami, čo spolu s klímou malo vplyv na poľnohospodársku produkciu. Obyvatelia sa za prácou na poliach a lúkach presúvali do vzdialených častí chotára so sťaženým prístupom a ani samotná práca na nich nebola o nič ľahšia.

Klimatické podmienky hornej Oravy sa výrazne líšia od podnebia ostatného Slovenska. Hlavnými podnebnými črtami sú chladné letá a studené zimy. Charakteristická je veľká oblačnosť a vysoké množstvo zrážok. Zaujímavé sú i údaje o nízkych teplotách v jarých, letných a jesenných mesiacoch, ktoré vedeli ničiť pestované plodiny.¹ Najdrsnejšie klimatické pomery majú obce v severnej časti Oravy, pri pohraničnom hrebeni Beskýd. Neúrodné roky v podobe mrazov, v lete prívalové dažde, veterné víchrice s krupobitím a požiare od bleskov sa vyskytovali veľmi často. Kruté živelné pohromy ľudia označovali ako „vybitelina“.

Nepriaznivé podnebné podmienky tejto oblasti poľnohospodárstvu nepriali. Odlesnené pôdne plochy obyvatelia v minulosti premieňali na pasienky, lúky a neúrodné oráčiny. Osadníci stavali svoje obydlia na vlastnej rali² najčastejšie uprostred svojich pozemkov. Príčinou neúrody bol aj reliéf krajiny. Hospodársky najvyužiteľnejšie plochy sa nachádzali na južných a juhovýchodných svahoch. Dažďová voda z nich stekala rýchlejšie a skôr ich zohrievali aj slnečné lúče. Na strmých svahoch sa i ťažšie oralo. Gazdovia si práce na takto situovaných poličkách uľahčovali vytváraním medzí. Na nižšie položených poliach v miernom teréne bola v tejto oblasti vrstva ornice tenšia, voda odtekala len pomaly, a tak tu vznikali mokré miesta. Z tohto dôvodu boli pôdy vlhké a chladné. Preto zvláštnosťou tohto regiónu boli práve polia umiestnené strmšie vo vyšších polohách, a nie ako by sme očakávali v blízkosti potoka, položené nižšie. Kultivovaná zem bola situovaná niekedy až v blízkosti lesa v nadmorskej výške blížiac sa k 1000 m, teda aj úroda dozrievala neskôr. Podobne zaujímavé boli v minulosti situované aj obydlia ľudí. Hoci boli budované na vyšších, suchých miestach, často však vystavené silným vetrom (napr. obec Novot').

Reliéf goralských obcí a ich okolia je členitý a nesúrodý, s početnými strminami, čo spolu s klímou malo vplyv na poľnohospodársku produkciu. Obyvatelia sa za prácou na poliach a lúkach presúvali po vzdialených častiach chotára so sťaženým prístupom a ani samotná práca na nich nebola o nič ľahšia.

Hospodárenie v náročných podmienkach

Obhospodarovanie vyššie položených plôch bolo v tejto oblasti spojené s odplavovaním vrchnej vrstvy pôdy – ornice dažďovou vodou. Pri ďalších orbách sa hlina premiešavala so štrkovitým podložíom.³ Táto činnosť mala za následok eróziu pôdy. Roľníci dlho ostávali pri starých zaužívaných postupoch prác, ale v tejto oblasti museli na ňu vynaložiť viac úsilia pri nízkej výnosnosti. Nahrádzanie živín v pôde hnojením sa uplatňovalo už pri vyklčovaní



Seno v minulosti sušili na tzv. „vôstrvách“ a obilie v „sluníkoch, či kozlíkoch“. Mutné. 1. polovica 20. storočia.

Ukladanie obilia do tzv. „sluníkov, kozlíkov“. Novot'. 1. polovica 20. storočia.



a vypaľovaní zalesnených plôch, na ktorých ostával ako hnojivo popol. V niektorých domácnostiach sa popol z pecí odkladal pre tieto účely po celý rok. Najefektívnejšie bolo hnojenie maštalným hnojom „*gnuôj*“, ktorého bol však nedostatok. V zimných mesiacoch gazdovia vyvážali hnoj na polia za pomoci upravených saní, tzv. „*vlacuhy*“ („*gnuôjové sonki, gnoják*“). Chudobnejší roľníci používali na hnojenie hydinový trus. Hnojenie umelými hnojivami bolo obmedzené nedostatkom financií. Do popredia sa začalo dostávať až v druhej polovici 20. storočia. Nedostatočné hnojenie spôsobovalo nízku úrodnosť. Táto situácia nútila roľníkov ponechať niektoré časti obrábanej pôdy ležať úhorom, aby si pôda odpočinula. Na úhor sa nechávali ovsené strniská a ďateliniská. Po čase sa pôda opäť zorala a pripravila na sejbu. Ak gazdovia niektoré plochy nevládali obrobit', nechávali ich na niekoľko rokov na „*prieloh*“. Prieloh sa kosil väčšinou raz do roka. Po skosení sa tu pásol dobytok.

Roľníci goralskej oblasti hospodárili v 18. storočí trojpoľným systémom, ktorý sa v niektorých obciach zachoval ešte desať rokov po prvej svetovej vojne, napr. v Beňadove, Oravskom Veselom, Mútnom, Oravskej Jasenici, Zákamennom, Oravskej Lesnej a Novoti. Vzhl'adom na lepšiu polohu a väčšiu výmeru ornej pôdy boli Suchá Hora a Hladovka v poľnohospodárstve a dobytkárstve rozvinutejšie. Chlieb nebol hlavnou zložkou potravy, pretože ho nedorobili (predovšetkým v krízových rokoch). Pole rozdelili na tri časti, pričom jednu vysievali jarým obilím, druhú oziminami a tretia ostávala ležať úhorom – „*suoki*“. Od úhorového spôsobu hospodárenia postupne prechádzali k striedavému, ktorý bol podmienený pestovaním nových plodín, ako napr. okopanín a výsevom krmovín – ďatelina. Prínosom bolo i zavádzanie novej techniky ako: valce, celoželezné brány, pluhy a pod. Dlhé prežívanie trojpoľného hospodárenia malo dve základné príčiny – nedostatok pasienkov, z čoho vyplývala nevyhnutnosť zachovať úhory a malá dostupnosť hnojiva.

Pestovanie poľnohospodárskych plodín

Oravský komposesorát umožňoval sadiť zemiaky a siať obilie v trvaní troch rokov v rúbaniskách, tzv. „*šlógach*“ a počas piatich rokov bolo na nich

¹ Za buržoáznej Československej republiky bola v Novoti zrážkomerná stanica. Meteorologické údaje sú spracované v diele Poveternostné pomery v Oravskom Podzámku. Práca vyšla vo Viedni v roku 1871.

² Označenie roztrateného osídlenia v oblasti Oravských Beskýd. Zasaňuje chotáre oravských obcí Rabčice, Novot', Zákamenné, Oravská Lesná. Na Orave toto pomenovanie pretrvalo až do 20. storočia, kde sa ním označovali časti chotára alebo aj intravilánu (často v spojení s rodinným menom, napr. *Bobrova rala*).

³ Čaplovič, J.: Novot'. Osveta Martin, 1979, s. 64.



Práca pri sušení obilia.
V pozadí „kopy“
s naukladanou slamou.
Novoť.
1. polovica 20. storočia.

dovolené kosiť trávu. Tento prenájom sa vykonával na základe zmluvy medzi bývalými poddanými a vlastníkom lesov – Oravským komposesorátom. Na jar sa záujemcovia o pôdu zišli a „*vylicitovali zem*“. Za šlôgu platili časťou dopestovaného obilia. Pre komposesorát to bolo veľmi výhodné, pretože roľníci rúbanisko zadarmo vyčistili, vypálili a vysadili sadenicami stromčekov. Lesné práce formou tzv. „*polárenia*“ boli pre veľkostatok lacnejšie a na hornej Orave sa udržali až do začiatku 20. storočia. Rúbaniská boli obvykle ťažko dostupné miesta, situované vo vysokých horských polohách, kam mala prístup i divá zver, ktorá tieto políčka veľmi často ničila (vlci, medvede, diviaky). V čase dozrievania úrody gazdovia zver plašili trúbením, udieraním na hrnce alebo zakladaním ohňov. V obci Zákamenné bolo po zotmení tak veľa vlkov, že ľudia radšej z domov ani nevychádzali a keď museli, tak v sprievode niekoho a ozbrojení aspoň kyjakmi.⁴ Oravská župa, podľa starých záznamov, za zabitého vlka, medveďa a orla vyplácala odmenu.

Na šlógach prvý rok zasadili obyčajne zemiaky, na druhý rok ovos a ikricu a tiež sadenice smreka a jedle. V Sihelnom aj Novotí siali za ikricou smrekové semeno. Ovos, ktorý bol používaný aj ako chlebovina, sa zožal na jeseň, smrekové semeno vykličilo a semenáčky zostali v ďalšom roku pod ochranou dvojročnej ikrice. Na druhý rok po vysiatí zobrali ikricu a na tomto mieste ostali už len dvojročné smrečky.⁵ Nedostatok kvalitných obilnín v goralskej oblasti aspoň čiastočne nahrádzovala v malom množstve pestovaná ikrica. Ako pestovaná obilnina sa vyskytovala ešte po druhej svetovej vojne. V období okolo roku 1828 patril medzi najpestovanejšie obilniny ovos a jačmeň.⁶ V 20. storočí roľníci pestovali ovos, jačmeň a ojedinele pribudlo žito (raž). Okrem čistého ovsa sa vysievala miešanina raži a pšenice – súraža a miešanina jačmeňa a ovsa – polovina. Zvláštnosťou goralskej časti Oravy bolo pestovanie už spomínanej ikrice, ktorá patrí k druhom raži s drobným zrnom. Postupne bola z polí vytláčaná



Ľanový olej v minulosti
vyrábali v tzv. „olejárni“.
Novoť.
1. polovica 20. storočia.

Pri kopaní „švábky“
pomáhala celá rodina.



a po druhej svetovej vojne sa pestovala už len sporadicky. Ďalšou v tejto oblasti pestovanou čistou obilninou bol – „*horkýš*“ (Oravská Polhora). Horkýš bol odrodou jačmeňa. Ako krmivo pre hospodárske zvieratá sa pestovala ďatelina, tráva a v niektorých obciach vika (Oravské Veselé, Sihelné).

Zemiaky

V prvej polovici 19. storočia sa do popredia roľníkov začalo dostávať pestovanie zemiakov. „*Švábka*“ sa pestovala najskôr na zemepanských, neskôr i na roľníckych hospodárstvach. V tejto oblasti boli popri ovse hlavnou poľnohospodárskou plodinou a stali sa základom mnohých jedál. Všetky práce spojené s pestovaním zemiakov sa robili ručne, pomocou motyky. Zemiaky



Zemiaky boli
popri obilninách
druhou hlavnou
poľnohospodárskou
plodinou alebo „druhým
chlebom“. 2013.

⁴ Kol.: Zákamenné, Tlačiarne Kubík, Námestovo 2005, s. 222.

⁵ Huba. P.: Sihelné. Dolný Kubín 1998. str. 72

⁶ Huba. P.: Oravská Polhora. Vydavateľstvo Šport, Martin 1989. str. 46.



Ukladanie sena na „vôstrvie“. Novotň. 1. polovica 20. storočia.

našli uplatnenie aj v tradičnom ľudovom liečení a čoskoro sa stali najbežnejšou zložkou potravy, ale aj zdrojom na výrobu pálenky.

Zelenina

Roľníci sa zaoberali predovšetkým pestovaním jačmeňa, ovsa, zemiakov a kapusty, ktorá rástla obyčajne v blízkosti obydli. Neskôr pribudla ako krmovina burgyňa, bôb, hrach a dnes už pomaly zabudnutá kvaka, ktorú najskôr konzumovali ľudia, až neskôr slúžila ako krmovina. Zo zeleniny sa neskôr (druhá polovica 20. storočia) najčastejšie pestovala cibuľa, cesnak, mrkva, petržlen, šalát, červená repa.

Kapusta predstavovala každodennú potravu pre poddaných, ktorú konzumovali buď čerstvú, alebo naloženú do suda. Zasadnením kapustného hlúbu skoro na jar do zeme získali semenka, z ktorých si v záhradke pri dome dopestovali priesady.

Veľký význam malo v tejto oblasti aj pestovanie ľanu, ktorý bol základnou surovinou pre výrobu domáceho plátna (pripomeňme jeho význam súvisiaci s blízkosťou plátenníckych dedín, ako základnú surovinu pre výrobu plátna a tiež ako jednu z komodít pri odovzdávaní kontingentov). Z ľanových semien v olejárni zase lisovali ľanový olej. V priebehu druhej polovice 20. storočia jeho produkcia začala prudko klesať, čo súviselo aj s ľahšou dostupnosťou iných textilných výrobkov.

Krmoviny

Pestovanie ďateliny, tzv. „kunicina“, sa rozšírilo v medzivojnovom období a po vojne u bohatších gazdov, ktorí mali peniaze na nákup semena. Kosili ju koncom júna, začiatkom júla.



Ženy v pracovnom odevu pri hrabaní sena. Rabčice. 1. polovica 20. storočia.



Ďatelinu počas sušenia prevrátili iba raz a ukladali na tzv. „uostryng, vôstrvie“ zo smrekových žrdí, v ktorých boli nastrkané kratšie konáre.

Seno získavali kosením tráv v záhradách, okolo vlastných usadlostí, lúk a roli ležiacich úhorom. S kosením zvyčajne začínali podľa priaznivosti počasia okolo 10. júla. Muži chodili kosieť za slnečných dní skoro ráno, kým bola ešte rosa. Za koscami neskôr prichádzali ženy s jedlom a hrablami - „grabie“, ktorými roztriasali riadky pokosenej trávy, tzv. „puôkôsy“.

Obilie gazdovia kosili kosami s prídavným zariadením „kôsa a zempce“, ktoré nakosené obilie ukladalo do riadkov. Obilie sušili v tzv. „kozlíkoch, sluníkoch“, aby lepšie preschlo. Ako prvý kosili jačmeň (august), ktorý dozrieval skôr. Usušené obilie sa z polí zväžalo na vozoch rebríňákoch - „grabiňák“ do humna, kde sa kladlo do kôp, tzv. „vožtve“. S mlátením obilia sa začínalo po skončení všetkých poľnohospodárskych prác a pokračovalo aj v zimnom období.

54 Ak bolo v júli a v auguste chladno a daždivo, poľné kultúry, najmä jačmeň a ovos zle rástli. Na poli neraz zostali kozlíky obilia i nevykopené zemiaky. Obilie vozili aj na saniach.

Dary lesa

Zberné hospodárstvo ponúkalo možnosť malého zárobku prostredníctvom zberu a predaja lesných plodov ako čučoriedok – „borufky“, lesných malín, jarabiny – „skorucha“, plané jablká – „kvicorky“, slivky – „šlifky“, hříby, menej brusnice. Čučoriedky a maliny konzumovali predovšetkým deti. Nezavárali sa ako dnes. Konzumovali sa čerstvé alebo sušené, využívané aj ako liek pri hnačkách. Zbierali sa pomocou doma vyrobeného hrebeňa, tzv. „gřebeň na borufky, cesok“.

Vo väčšom množstve obyvatelia tejto oblasti zbierali huby, ktoré nachádzali využitie v kuchyni čerstvé i sušené. Najobľúbenejšie boli rôzne druhy hříbov. Sušené huby slúžili ako prísada na ochutenie jedál a ako „dar lesa“ boli často súčasťou vianočných pokrmov. Najčastejšie sa z nich pripravovali polievky, alebo sa jedli pečené na platni sporáka. V obciach sa hovorilo, že „keď je veľa húb, bude veľa snehu“. V posledných desaťročiach sa sortiment zbieraných húb na základe odborných poznatkov ešte rozšíril a ich zber sa stal naozaj populárnym. Do lesov pohraničnej oblasti práve kvôli týmto plodom merajú cestu obyvatelia aj zo vzdialenejších negoralských obcí a miest.

Podobne gazdiné do svojej kuchyne zaobstarávali aj iné koreniny, ktoré aromatizovali a zvýrazňovali chuť jedál. Medzi koreniny domáceho pôvodu patrili už spomínané cibuľa a cesnak.

V prírode rástla ako lúčna bylina napr. rasca - „kmin“, ktorú zbierali v čase kosenia lúk. Po zbere ju poviazanú do snôpkov sušili nad pecou. Čierne korenie či bobkový list patrili medzi importované korenie, ktoré sa predávalo na trhoch a v obchodoch. Ostatné koreniny sa do goralskej kuchyne dostávali v priebehu 20. storočia.

Liečivé účinky bylín boli využívané pri rôznych ochoreniach alebo ako prevencia. Z liečivých rastlín sa zbierala: palina – „pielou“, božie drievko – „boze drzewko“, trezalka - ľubovník, mäta, „zimoželina“, materina dúška – „mateřonka“, žihľava – „zeglava, požavica“, štiav – „ščov“, harmanček – „runek, ruta“, rozchodník – „sedec“, kvety lípy, „jalovec“ – skupovali na výrobu borovičky, baza čierna – „bez czarny“, šípky na čaj a pod.

Zaujímavé jedlo v minulosti pripravovali i z poľnej rastliny buriny – lobody. Nadrobno ju pokrájali, uvarili a poliali zapraženou múkou s vodou.

Chov hospodárskych zvierat v goralských obciach

Hlavnou súčasťou poľnohospodárskej výroby goralskej oblasti bol chov hospodárskych zvierat, ktorý v mnohých prípadoch rastlinnú produkciu predstihoval.

Salašníctvo bolo v goralských osadách rozšírené prostredníctvom valašskej kolonizácie a stalo sa významnou súčasťou tradičného spôsobu života v horskej



Súčasťou goralskej kuchyne boli čerstvé i sušené hříby.

K tradičnému spôsobu života Goralov patrilo i salašníctvo.



55 časti nášho regiónu.⁷ V minulosti pomohlo prežiť najhoršie a v priaznivejších dobách bolo významným doplnkom vtedajšej ekonomiky. Dôsledkom rozšíreného chovu hospodárskych zvierat sa šírila i pastierska kultúra, ktorá sa v goralských obciach odrazila v hmotnej, duchovnej i sociálnej sfére života. Napr.: ako následok tejto kultúry sa v priebehu niekoľkých storočí vytvorila i osobitná pastierska terminológia, pastierske obyčaje, ktoré sa prejavovali v zaklínaní chorôb dobytku, v čarovaní dobrej dojivosti alebo pri vinšovaní počas Vianoc a Veľkej noci.

Zavedenie nového karpatského spôsobu chovu oviec na spracovanie ovčieho mlieka a výrobu syra (bryndza, neskôr oštiepok, parenica a žinčica) bolo výrazným hospodárskym prínosom. Ovca poskytovala v prvom rade dôležité mlieko, vlnu a mäso. Ovčia vlna sa využívala pri výrobe odevných súčastí, či zimnej obuvi. S týmto spôsobom hospodárenia sa objavilo aj nové plemeno oviec – valaška, ktoré bolo odolnejšie voči drsným poveternostným vplyvom. Na tento spôsob chovu sa využívali vysokohorské lúky a hole na Babej hore, Pilsku, v pohorí Oravskej Magury i Roháčov. Trvalo usadení majitelia oviec sa združovali do salašných spolkov s cieľom spoločného hospodárenia. Zásadami spoločného hospodárenia, ale najmä dosahovanými výsledkami, patrili salašné spolky k najrozvinutejším hospodárskym organizáciám na slovenskej dedine. Tieto formy pasenia začali zanikať v procese kolektivizácie poľnohospodárstva.

⁷ Kol. :Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Veda, Bratislava 1995, zv. I ,Heslo: ovca. Autor hesla: Podolák. J., str. 445.



Pastier pri pasení oviec.
Oravská Polhora.
2. polovica 20. storočia.

Chov kôz bol oravskou vrchnosťou zakazovaný, pretože kozy vedeli zničiť mladé lesné porasty. Výnimkou boli veľmi chudobní ľudia, ktorých vôbec nebolo málo. Za „držanie“ kozy však museli platiť poplatok, čo v ich prípade často nebolo možné. Napriek zákazom a nariadeniam gazdovia kozy chovali a z kožík vyrábali, napr. mechy gájd.

Hovädzí dobytok obyvatelia obcí využívali v prvom rade ako ťažnú silu. Pomocou záprahu obrábali zem, zväžali seno, obilie, drevo a vykonávali povinnú nútenú prácu na majetku zemepána. Dobytko nachádzajúci sa v maštali, predstavoval zdroj výživy a peňažného zisku pre svojho vlastníka, teda do istej miery zaručoval prosperitu. Ak zapriahali do jarma - „*jařma*“ kravy, museli rátať s úbytkom mlieka. Kravy vodili gazdovia pripúšťať k obecným býkom. Pastier a niekedy aj dobytok sa v čase nepohody skrývali v tzv. „*búde*“. Táto lúčna maštal slúžila pre ochranu statku, pastierov, ale aj na dočasné bývanie počas prác na poli. Služba a vyplácanie pastierov bolo dohodnuté vopred na tzv. „*hromade*“. Jednou z foriem vyplácania pastierov v minulosti bol „*zôsyp*“. Pozostával z naturálií (jačmeň, ovos, zemiaky), ale i potravín (slanina, vajcia, kabáč, chlieb) alebo peňazí. V niektorých obciach (Novoť, Rabča), ak kravy neprivádzali na obed do maštali, chodili ich gazdiné dojiť na pasienky a mlieko brali so sebou domov. Voľne sa dobytok pásol na jeseň po zbere úrody.

Chvíle pri pasení si pastieri krátili zberom lesných plodov či liečivých rastlín alebo výrobou rôznych úžitkových predmetov, ako napr. metiel, košíkov, rôznych drevených predmetov, ale i píšťaliek. Najväčším nebezpečenstvom pre dobytok boli rôzne choroby. Častými boli slintačka a krívačka, ktoré obyvatelia označovali ako „*čierny vred* alebo *dul*“.



Salašné stajne v okolí
Suchej Hory.
1. polovica 20. storočia.

Chov hospodárskych zvierat v individuálnej forme v goralských obciach pretrváva do súčasnosti.



Ak sa rozšíril mor dobytka, trval dlhšie obdobie. Voly sa chovali len výnimočne. V 18. storočí sa obyvatelia Oravskej Polhory zaoberali obchodom s volmi, ktoré gazdovia chovali vo svojich maštaliach a neskôr predávali mäsiarom z Oravy, ale i z iných stolíc (Sliezko). Voliar v minulosti rozumel liečeniu dobytka, pri zdutí alebo pri bolestivých zápaloch ratic a pod., preto sa osoba, zastávajúca túto funkciu medzi dedinčanmi, tešila všeobecnej úcte. Počas zimných mesiacov bol statok ustajnený v maštaliach, ktoré tvorili neoddeliteľnú súčasť hospodárskych stavieb každej roľníckej usadlosti. Tradičné systémy pasenia v goralskej oblasti začínajú ustupovať začiatkom 20. storočia. Zanikajú buď v kolektívnej forme, alebo pretrvávajú ako individuálne pasenie.

Kone sa chovali jednotlivo pre vlastné potreby, pretože častým doplnkovým zamestnaním tohto regiónu bolo povozníctvo a drevorubačstvo. Kónské záprahy využívali v lesoch pri odvoze dreva, ale aj pri prácach na poli. Kone vyvážali na pašu po ukončení všetkých jarných poľnohospodárskych prác. Kónská sila sa zaslúžila aj o rozvoj dopravy, ktorá vyplývala zo značnej vzdialenosti obce od okolitých dedín a významnejších dopravných tepien.

Ošípané obyvatelia goralských obcí chovali prevažne v nízkych chlievoch, ktoré boli súčasťou hospodárskych stavieb. Chov ošípaných predstavoval akúsi modernizáciu, pretože vo väčšej miere sa vyskytoval predovšetkým v mestečkách (napr. Bobrov, v plátenníckych dedinách: Vavrečka, Jasenica, Zubrohlava, Klin, Ústie, Lokca, ale aj v Rabči). Odstavčatá predstavovali pre gazdu možnosť ďalšieho zárobku. 100 – 150 kilové prasatá išli na predaj alebo ich zabili, „*zakluli prose*“. V minulosti vyhánali v lete prasce na pašu spolu s dobytkom.

Zaujímavosťou je, že v priebehu druhej svetovej vojny, keď sa prejavil nedostatok obuvi, si obyvatelia kožu z ošípaných dávali spracúvať okolitým garbiarom na krpcový remeň. Kožné družstvo preto žiadostiam roľníkov vychádzalo v ústrety a spracúvanie koží povoľovalo.⁸ Z legálneho obchodu

⁸ Čaplovič, J.: Novoť. Osveta Martin, 1979, s. 37

58 s ošípanými sa vo vojnových rokoch stal rýchlo čierny obchod a kupci si ošípané odvážali autami. Ak aj niektorí obyvatelia mali peniaze, v obchodoch nebolo čo za ne kúpiť.

Z hydiny sa chovali najmä sliepky, a to predovšetkým pre vajička, ktoré gazdiné predávali. Sliepky na noc zatvárali do kurína v maštali pod povalu, kde sa zdržiavali aj v zime, aby sa nestali korisťou tchora či líšky. Pri rannom vypúšťaní sliepok gazdiná pozberala znesené vajička. V minulosti malo veľký význam i perie, ktoré v goralských obciach používali ako výplň do perín.

Husi sa chovali málo. Obvykle v rodinách, kde mali viac dievok, lebo súčasťou výbavy dievčat boli periny a vankúše. Páračky boli zároveň príležitosťou na spoločenské stretnutie pri speve, rozprávaní príhod, strašidelných príbehov a pod. Husi chodili pásť malé deti.

Starí obyvatelia všetkých oravských dedín mali k zvieratám osobitnú úctu. Mladé teliatka - „cieliky“, žriebätká a jahniatka prinášali do svojich príbytkov. Osobitne sa o ne starali a bývali s nimi v obytnom priestore často aj niekoľko týždňov. Samozrejme, na úkor hygieny bývania.

V tradičnej ľudovej kultúre spomínanej oblasti sa stretávame aj s chovom včiel. Niektorí obyvatelia zaoberajúci sa včelárstvom vlastnili niekoľko úľov. V tradičnom spôsobe života dedinského obyvateľstva malo včelárstvo charakter doplnkového zamestnania, neskôr viac záujmovej činnosti. Med a vosk patrili medzi tovar, odovzdávaný poddanými zemepánom. Oba produkty boli dôležitým obchodným a vývozným artiklom. Včelárstvo sa najmä pod vplyvom osvetly začalo viac presadzovať až od polovice 19. storočia. Na zimu sa úle zvykli prenášať do teplých priestorov (maštal, kôľňa, povala) a na jar (ak to klimatické podmienky dovoľovali) sa zase vynášali na voľné priestranstvá.

Hospodárske zvieratá vo vlastníctve gazdu predstavovali základ príjmov zabezpečených z odpredaja, napr. mlieka, masla, tvarohu a iných hospodárskych produktov. Obec Oravská Polhora vynikala chovom volov a obchodom s dobytkom. Roľníci uprednostňovali obyčajne kravy pre ich všestrannejší úžitok. V goralských obciach (okrem Suchej Hory a Hladovky) si zabezpečovali jarné vyhánanie a pasenie individuálne bez spoločného pastiera. Pastiermi boli väčšinou deti majiteľa hospodárskych zvierat, ktoré s touto činnosťou začínali už v predškolskom veku. Pásenie dobytku bolo v minulosti väčšou prioritou ako škola, čo zase hnevalo dedinských učiteľov.

Zriedkavosťou neboli ani krádeže či zatúlanie sa statku na holiach. Niekedy ho kradli zlodeji, ktorí ho predali v Poľsku. Krádeže a pašovanie dobytku cez poľskú hranicu bolo tak rozšírené, že sa ho podľa historických záznamov nedarilo obmedziť ani v obdobiach, keď sa vyskytla choroba alebo nákaza dobytku. Pašeráctvo pokračovalo aj v 20. storočí. Medzi obľúbeným pašovaným tovarom, okrem hospodárskych zvierat prichádzajúcim z Poľska, bola soľ, vajička či iné potraviny. Opačným smerom, teda do Poľska, sa pašovalo napríklad korenie a korok.

Mladé teliatka
- „cieliky“,
žriebätká
a jahniatka
prinášali do svojich
príbytkov.



Na mletie obilia slúžili mlyny, obyvatelom však postačovali i žarnovy. Rabča. 1. polovica 20. storočia.



Tradičné jedlá ⁵⁹ goralskej oblasti

Z múky zomletej z jačmeňa a ovsu sa chlieb upieť nedal (obsahujú málo lepku), preto sa pridávala ražná múka, ktorej bol však nedostatok. Aj preto bolo pečenie chleba v tejto oblasti zriedkavosťou, mohli si ho dovoliť len majetnejší obyvatelia.

Tradičné jedlá goralskej oblasti

Tradičná strava patrí medzi základné biologické potreby a odráža prírodné, historické, sociálne a ekonomické podmienky obyvateľov. Strava zodpovedala charakteru prírodného prostredia, pracovnému rytmu, zameraniu a možnostiam spoločenstva. Stravovanie odrážalo kultúrne návyky, ktoré sa dedili z generácie na generáciu. Strava mala predovšetkým regionálny a často i lokálny charakter. Jedálny lístok obyvateľov goralských obcí v minulosti nebol pestrý a už vôbec nie preplnený.

V minulom storočí boli na ňom zastúpené predovšetkým plodiny ako zemiaky, kapusta, jačmeň, ovos spolu s mliekom. Mäso sa konzumovalo len pri sviatočných príležitostiach. Strava v goralských obciach bola veľmi skromná a jednoduchá. Nenáročnosť stravy sa prejavovala aj počas pôstneho obdobia, kedy sa napr. mäso nekonzumovalo vôbec. Ako omastok v tomto období v jedlách slúžilo maslo (výnimočne) a ľanový olej. Najbežnejším pôstnym jedlom boli zemiaky a kapusta alebo len zemiaky a len samotná kapusta. Na večeru sa jedávali zvyšky z obeda.

Obilniny

Jačmeň mleli na kamenných žarnovoch - „*mlenek, fafršica*“, niektorí ešte do polovice 20. storočia. Inokedy ho drvili v drevenej stupke - drevená nádoba z vydlabaného kmeňa s tlkom, aby sa z neho otlkli šupky. Takto získanú „*lohazu*“ varili s mliekom a podávali ako obedňajšie jedlo. Na mletie obilia slúžili i mlyny, ktoré múku rozdeľovali podľa kvality jej zomletia. Obyvateľom však postačovali aj vlastné žarnovy. Krúpy, ktoré vznikli mletím obilniny, mali vysokú biologickú hodnotu. Varili sa i k ďalším jedlám, napr. strukovinovým polievkam, ku kapuste a zelenine. Z pomletej polovnej alebo jačmennej múky sa následne pripravovali kaše.

Kaše patrili k najstarším jedlám, ktoré sa v goralských obciach zavárili najčastejšie do horúcej vody (mlieka). Neskôr k nim pridávali varené popučené zemiaky. Obľúbeným jedlom bola „*bria, kuľaša*“. Do hrnca s vriacou vodou sa sypala jačmenná múka, ktorá sa stále habarkovala. Kaša sa podávala na spoločnej mise, z ktorej sa naberala drevenou lyžicou. Uprostred sa urobila jamka, kde sa naliala omasta alebo mlieko. Do nich sa lyžica s kašou namáčala. Až neskôr sa kaše zvykli dochucovať aj škvařenou slaninou, masťou, lojom, údeným sadlom a cibulkou. Ovsená kaša sa označovala aj ako „*papka*“. Slávnostnejšie druhy a kaše pre deti sa sladili medom (cukrom). Do kaše sa po uvarení urobila jamka, do ktorej sa naliala rozpražená masť alebo maslo. Zapíjala sa kyslým alebo sladkým mliekom. Kaše sa pripravovali aj z ovsa, či ikrice.



Pečenie chleba.
Suchá Hora.

Súčasťou stravy podhorskej oblasti Oravy boli i syrové výrobky. Táto tradícia pretrvala dodnes.



Z múky zomletej z jačmeňa a ovsa sa chlieb upiecť nedal (obsahujú málo lepku), preto sa pridávala ražná múka, ktorej bol však nedostatok. Aj preto bolo pečenie chleba v tejto oblasti zriedkavosťou, mohli si ho dovoliť len majetnejší obyvatelia. Z ovsenej múky pripravovali nekysnuté placky (pagáče), ktoré v horských oblastiach nahrádzali chlieb, tzv. „*moskole, moskale*“. Moskoľové cesto sa pripravilo z ovsenej múky, vody a soli. Cesto sa z oboch strán pieklo na sporákovvej platni alebo ešte skôr na okraji peci. Toto pečivo jedli s kapustou, slaninou alebo samotné.

Keď sa ražná múka stala dostupnejšou, začal sa vo väčšej miere piecť chlieb, do ktorého sa pridávali varené zemiaky. Kvasok pripravovali z malého kúska cesta, ktorý si odložili z predošlého pečenia. Chlieb piekli obyčajne jedenkrát v týždni, väčšinou v sobotu alebo pondelok. Z múky sa pripravovali tiež rezance alebo pirohy, ktoré sa jedávali plnené tvarohom.

Mlieko

S rozšíreným chovom dobytky a oviec súvisela produkcia kravského, ovčieho a kozieho mlieka, ktoré bolo súčasťou každodennej stravy. Najčastejšie sa konzumovalo čerstvé alebo kyslé - „*kvašné mlieko*“. Sladké mlieko sa pridávalo aj do kávy. Prvé mlieko po otelení kravy, tzv. „*šara*“, sa zmiešalo s múkou a dalo piecť. Vznikol koláč „*baba*“ so zaujímavou chuťou. Mlieko patrilo medzi základné zložky výživy malých detí. Matka z kravského mlieka uvarila hustejšiu kašu - „*griske*“ a naliala ju do ľanového vrečka - „*cicmok*“, z ktorého ju dieťa ťahalo a zároveň sa aj hralo¹.

Maslo sa získavalo zo zozbieranej smotany mútením v drevenej nádobe nazývanej „*zbanka*“. Bolo určené na konzumáciu, ale aj na predaj. Za peniaze utŕžené z predaja hospodárskych produktov nakupovali najčastejšie cukor, soľ a petrolej. Hotové maslo sa vkladalo do vyrezávanej drevenej formy, ktorá mala obdĺžnikový tvar s rastlinným motívom. Maslo mútené z kravského mlieka sa používalo tiež ako omastok. Ovčie maslo rýchlejšie podliehalo skaze.

Rozšírená bola aj výroba tvarohu a sladkého syra. Tvaroh sa vyrábala z kyslého mlieka, ktoré sa pomalým spôsobom prihrievalo na platni sporáka, až

Matka z kravského mlieka uvarila hustejšiu kašu - „*griske*“ a naliala ju do ľanového vrečka - „*cicmok*“, z ktorého ju dieťa ťahalo a zároveň sa aj hralo.

¹ Huba, P.: Novot' 300 rokov. Neografia Martin, 1991, str 92.



Bryndzové halušky
ako ich poznáme dnes.

sa tvaroh oddelil od srvátky. Následne sa produkt precedil cez plachtu a nechal odkvapkať. Z tvarohu sa pripravovali pomazánky pridaním pažitky, soli alebo cukru. Posýpali sa ním i uvarené rezance.

Syr sa robil z čerstvého ovčieho i kravského mlieka pomocou syridla, ktoré ho zrazilo. Zrazenina usadená na dne kotla sa rukami pozbierala do hrudy. Hruda syra sa v plachte zavesila a keď z nej odkvapkala srvátka, dala sa sušiť. Syr bol základnou surovinou pre výrobu bryndze i oštiepkov. Zo zvyškov syra po výrobe oštiepkov sa robili figúrky zvierat, napr. kohútikov, sliepočiek, zajačikov a pod. V tamojších domácnostiach sa vyrábali i z kravského syra.

Novším spôsobom spracovania kravského mlieka je výroba korbáčikov, ktoré sa pripravovali z vykysnutého syra. Ten sa ďalej spracovával v horúcej vode a natláčal do syrových drevených foriem (oštiepok), alebo sa z neho ťahali špagáty, ktoré sa potom splietali do korbáčov. Táto výroba sa v domácnostiach uchovala dodnes.

Bryndza sa vyrábala z vyzretého, dobre premieseneho a osoleného ovčieho hrudového syra, ktorý sa natlačil do dreveného vedierka - „geletka“ a navrchu zalial maslom, aby nesplesnivela. Tvrdá bryndza, ktorá sa v minulosti musela rezať nožom sa postupne zmenila na mäkkú terciu bryndzu, čo sa dosiahlo pridaním špeciálneho soľného roztoku. Bryndza spolu s oštiepkom patrí medzi tradičné mliečne výrobky aj dnes. Konzumovala sa s chlebom, alebo sa z nej pripravovalo najznámejšie jedlo: bryndzové halušky či bryndzová polievka, tzv. demikát. Bryndza, ktorá sa dnes vyrába už len tovársky, má chuťou i podobou k tej originálnej veľmi ďaleko.

Vajíčka a tuky

Vajíčka, slanina „spirka“ a škvarky tvorili výdatný základ poživne pred namáhavou prácou, hlavne v letnom období. Tieto produkty boli obľúbeným výmenným artiklom medzi susedmi. Vajíčka nechýbali ani pri príprave cestovín, pečiva a koláčov. Ak ich bolo dosť pripravovala sa z nich praženica, „jajesnica i do tego žeglavi“, so žihľavou alebo cibulkou, slaninkou, moskoľom. S rozhabarkovaným vajíčkom sa zahusťovali polievky, ako napr. kapustnica. Ostatné vajíčka sa predávali bohatším gazdom.



Ako omastok sa používal baraní alebo hovädzí loj z čriev. Tento tuk bol menej trvácny. Nasolený, niekedy aj mierne zaúdený, visel na šnúrke nad sporákom, „športhel'om“. Pri varení ho na chvíľu ponorili do pokrmu, ktorý sa ním omastil. Inokedy sa pretápal a uchovával v hlinených nádobách. Rovnako sa používal do zápražky na omastenie jedál. Postupne ho nahradila domáca bravčová masť (šmalec).

V kuchyni nachádzal svoje uplatnenie i živočíšny tuk, tzv. sadlo. Bravčová masť sa vytápala z bravčovej slaniny a od polovice 20. storočia patrila medzi neodmysliteľnú súčasť zabíjačiek. Pred vyškvarením slaninu pokrájali na malé kocky, z ktorých vznikli po tepelnej úprave škvarky. Vyškvarená slanina nepodliehala skaze, bola ideálna na prípravu zápražiek, omastenie polievok a pečenie.

Rastlinné oleje boli súčasťou bežného života a používali sa nielen ako obživa, ale aj na liečenie. K tradičným olejninám v tejto oblasti patrila ľan. Ľanový olej sa považoval za pôstne jedlo. Ešte aj dnes si gazdiné pamätajú na jeho vynikajúcu chuť, ktorá sa len ťažko porovnáva s dnešnými tovársky vyrábanými olejmi. Ľanové semeno patrilo medzi nedostatkový artikel, s ktorým sa často i kupčilo. Ľanové semená sa získavali orafaním suchých hlávok ľanu. Jedna časť sa musela odložiť na siatie a časť na výrobu oleja.

Mäsové pokrmy

Mäso a jedlá z neho sa vyskytovali sporadicky, väčšinou v nedeľu, počas sviatkov či väčších poľnohospodárskych prác. V 60. – 70. rokoch 20. storočia spotreba mäsa, mäsových výrobkov, tuku a tiež cukru postupne rástla. V goralských usadlostiach gazdovia chovali ovce, ošípané, rožný statok a hydinu. Mäso sa najčastejšie konzervovalo tak, že ho naložili do soľného roztoku - „rôsoliuo“ do diežok, kde vydržalo počas celej zimy. Potom ho údili v otvorenom podstrešnom priestore, neskôr v špeciálne pripravených udiarničkách. Obvykle ho konzumovali uvarené s kapustou a zemiakmi. Mäso z polievky - „stuka“ sa jedlo so zemiakmi alebo chlebom.

Od začiatku 20. storočia sa vo veľkej miere začala jesť aj bravčovina. Zabíjačky, „zakáľacky“ boli veľmi rozšírené a obľúbené. Väčšinou sa konali v zimných mesiacoch. Nasolené mäso povešali na povale, kde ich dym vychádzajúci z komína pomaly údil. Ďalšími zabíjačkovými produktmi boli jaternice, tzv. „hurky – kisky“, tlačienka – „hóvar“, kaša – „džadžo“, vývar zo zeleniny a nožičiek – „studeno“. Výroba klobás sa šírila po druhej svetovej vojne. Časť mäsa chrbtovinu - „gřebielovina“ s jaternicami rozдали ako výslužku pomocníkom pri zabíjačke.

Hovädzí dobytok sa vo väčšom rozsahu využíval ako ťažná sila v záprahu, zvlášť voly. Krava bola cenným zdrojom mlieka. Hovädzie mäso sa kupovalo v obchodoch.

Hydinové mäso bolo obradovým jedlom a kuracia polievka sa varila pri slávnostných príležitostiach, akými boli svadby a krstiny.

Chov domácich zvierat na dedinských dvoroch sa zachoval dodnes. Od 80. rokov minulého storočia si ľudia začali ukladať mäso do mrazničiek, čím sa tradičné konzervovanie postupne vytratilo, navyše mrazenie mäsa umožňovalo urobiť zabíjačku aj v letných mesiacoch. Spotreba mäsa je v súčasnosti podstatne vyššia. Pripravuje sa rôznymi spôsobmi, napr. pečením, varením, dusením, vyprážením i grilovaním za pomoci rôznych prísad i cudzokrajných korenín.

Zabíjačkovými
produktmi
boli jaternice,
„hurky – kisky“,
tlačienka – „hóvar“,
kaša – „džadžo“,
vývar zo zeleniny
a nožičiek –
„studeno“.

Zelenina a ovocie

Zemiaky zohrali aj v tejto oblasti významnú úlohu pri utváraní charakteru a obsahu kuchyne. Stali sa popri obilninách, strukovinách, kapuste a mlieku jej významnou súčasťou a v jedálničku goralských pohraničných obcí tvorili od svojho nástupu dôležitú súčasť. Jedli sa samostatne, pečené v šupke, v pahrebe, varené, neskôr smažené, atď. Aj dnes sú veľmi obľúbené a predstavujú druhý chlieb.

Takisto príprava mnohých ďalších jedál by sa bez nich nezaobišla. Pretláčané alebo strúhané sa využívali prakticky pri príprave všetkých druhov kaší, cestovín, placiek, chleba i koláčov. Kombináciou múky a zemiakov mnohé jedlá získali novú chuť a stali sa „typické“ pre tradičnú slovenskú kuchyňu, ako napríklad halušky, šúľance, zemiakové placky. Pridávali sa aj do iných jedál, predovšetkým zeleninových, strukovinových a kapustových. Rozšírenými a obľúbenými sa stali rozličné druhy polievok a prívarkov pripravených kombináciou týchto surovín. Povinnosťou každého gazdu však bolo z úrody odložiť a dobre uskladniť zemiaky určené na sadenie. Tie boli v bezpečí pred mrazom a vodou v 2 m hlbokých jamách so strieškou. Zemiaky určené na konzumáciu boli uložené v jame vykopanej v obytnom priestore domu, spomínanej pri výstavbe dreveného zrubu.

Ak bola úroda zemiakov slabšia, konzumovali sa aj nahnité varené v koži, alebo ich povykrajovali, nastrúhali, zo zemiakovej hmoty vytlačili prebytočnú vodu, pridali trochu múky, osolili a tvarovali na placky, „švabčičky, švabčáky“, ktoré piekli aj na kapustnom liste v teplej peci. Ani vytlačená zemiaková šťava neostala nazmar. Doliatím vody a sušením na slnku z nej získali „grochmál“, čiže škrob, ktorý sa používal na škrobenie odevných súčastí (periny, šatky, spodnice, košele). Lúhom sa v minulosti čistili i hrnce.

Ďalším z nedeľných obedov mohli byť aj tzv. „kluzky, džadky“. Pripravovali sa zo strúhaných zemiakov, ktoré sa zmiešali s múkou a malé kúsky hmoty sa varili vo vode, podobne ako halušky. Zapíjali sa čerstvým mliekom. Jedávali sa ako obedňajšie jedlo s kapustou, kyslým alebo sladkým mliekom, niekedy s bryndzou. Na niekdajšiu chudobu dnes už spomínajú len najstarší obyvatelia goralských obcí.²

Zemiaky boli často kombinované s kapustou, neraz sa na tanieri objavovali každý deň. Jej veľkou výhodou bolo, že sa dala dlhodobo konzervovať kvasením, takže sa v strave využívala celý rok. Postupne sa dostala aj na sviatočný stôl v podobe kapustnice - „kvašnica“ (napr. Vianoce alebo Nový rok). K už spomínaným výhodám kapusty patrí jej jednoduché spracovanie a konzervovanie v drevených alebo kamenných sudoch, „kaďa“, do ktorých sa nastrúhaná tlačila. Dno suda vystlali pláňkami (jablkami) a celými kapustnými listami. Nastrúhaná kapusta sa utláčala a vrstvila po častiach. Nakoniec sa kapusta v sude zaťažila doskami - „bednorky“, na ktoré sa položili ešte aspoň dve skaly. Kapusta sa pravidelne zmývala. Neskôr pribudli prísady ako korenie, bobkový list, či cvikla pre dofarbenie. Kyslú kapustu vo veľkej miere jedli aj surovú ku vareným alebo pečeným zemiakom. Častým pokrmom bola kapustnica, do ktorej sa pridal cesnak a zatrejala sa vajcom. V zimnom období slúžila kyslá kapusta aj ako prevencia proti chrípke. Kapustu konzumovali v surovom i varenom stave. Najčastejšie z nej varili polievku. Zaprážala sa múkou alebo zatrejala smotanou. Na kapustných listoch sa pripravovali zemiakové placky, na sušené sa zase kládol do políc v komore upečený chlieb.

Dopestovaná zelenina sa využívala na prípravu polievok, omáčok, ku dochuteniu mäsa, zvláštnosťou neboli ani prívarky. a pod. (Výraznejšie až od

... tvarovali na
placky,
„švabčičky,
švabčáky“,
ktoré piekli aj na
kapustnom liste
v teplej peci.



druhej polovice 20. storočia.) Bežne sa jedla surová. S jej nízkou produkciou súvisela i nízka spotreba. K často používanej zelenine v minulosti radíme kvaku. Kvôli jej nenáročnosti bola často pestovanou plodinou. Ide o odrodu repy so sladkastou chuťou, vhodnou na prípravu polievok a prívarkov. Z kvaky sa pripravovali hustejšie omastené polievky so zemiakmi. Jedávala sa aj v surovom stave, alebo mierne opečená na peci. Kvôli jej sladkastej chuti bola obľúbená hlavne medzi deťmi.

Pre dobytok sa ako krmovina pestovala burgyňa. V goralských podhorských oblastiach sa s odolnejšími druhmi zeleniny i ovocia neskôr rozšírilo pestovanie mrkvy, kalerábu, petržlenu (perašín), hlávkového šalátu, cibule, cesnaku, cvikly a pod.

Zeleninu pestovali na malých výmerách pôdy pri obydliach. Strava bola často obohatená o cibuľu a cesnak, ktoré spĺňali funkciu korenia. Po zbere sa sušili zviazané do zväzkov - „varkoc“ a po vysušení sa umiestňovali na tmavom chladnejšom mieste, napr. v komore. Z korenín sa pestovala tiež pažitka, kôpor a majorán.

Cesnak sa používal aj ako obradové jedlo počas Vianoc a plnil významnú funkciu pri rozličných magických obradoch.

² Čaplovič. J.: Novof. Vydavateľstvo Osveta, Martin 1979, s. 108-109.



Zo strukovín (hrach, bôb) pripravovali polievky a kaše. Strukoviny pri dobrom uskladnení vydržali aj dlhšie časové obdobie. Bôb alebo hrach sa večer pred varením namočili do studenej vody. Ráno sa pridali pokrúpané zemiaky a uvarená polievka sa zahustila zápražkou z múky a masti. Ako čerstvé boli bôb aj hrach vyhľadávanou pochúťkou pre deti. Z nich pripravované pokrmy našli široké uplatnenie aj počas pôstnych dní. Bôb z jedálneho lístka postupne vytlačala fazuľa, ktorá sa v Európe šírila po objavení Ameriky. Fazuľové semená sa varili zmiešané s krúpami, zemiakmi alebo s kyslou kapustou. Dnes najznámejším jedlom, populárnym aj v tejto oblasti, je fazuľová polievka, varená nasladko vo vode alebo nakyslo s mliekom či smotanou.

Z ovocia boli v obci najdostupnejšie jablká alebo skôr ich divé odrody známe ako divo rastúce plánky. Oberali ich deti ešte skôr ako dozreli. Kvôli zlým klimatickým pomerom sa tu iným ovocným stromom nedarilo. Po chotároch dedín rástli šípky, ktoré sa zbierali na čaj a lekvár. Trnky chutili najlepšie po prvom mraze. Plánky a trnky žuli dievky hlavne pri pradení ľanových nití, kedy si slinami vlhčili prsty. Stromy boli súčasťou výzoru miestnej krajiny, slúžili ako orientačné body, či vyznačovali hranice pozemkov.

Nápoje

Najobľúbenejším nápojom bola voda, ktorá bola dostupná v studničkách aj pri poľnohospodárskych prácach na poli. Ďalším častým nápojom bolo mlieko a čaje varené zo sušených liečivých rastlín. Z mlieka a čiernej kávy sa pripravovala biela káva. Čierna káva sa pripravila zavarením cigórie (čakanky) do vody alebo z upraženého potlčeného jačmeňa. Pálenka sa vyrábala v domácnostiach, neskôr spolu s vínom a pivom boli dostupné i v obchodoch. Zmena v stravovaní sa dotkla i užívania alkoholických nápojov, kde sa koncom

Zrno po mlátení a vyčistení uskladňovali na pôjdoch v tzv. „strombkoch“, čo boli drevené truhlice vyrobené zo šindľov alebo v nádobách z dosák, tzv. „safarne“.

20. storočia dostalo do popredia pivo. Víno a pálenka boli požívané hlavne pri slávnostných príležitostiach, ktorých „aj dnes“, ako sa niekedy zdá, je tiež dosť.

Uchovávanie potravín

Potraviny sa za účelom ochrany a neskoršej konzumácie najčastejšie uskladňovali v chladných a tmavých komorách, neskôr pivniciach. Vzhľadom na pomalý rozvoj hospodárskych pomerov sa spôsoby uskladnenia plodín zachovali až do kolektívizácie poľnohospodárstva v polovici 20. storočia, niektoré pretrvávajú dodnes. Ich vývoj a zdokonaľovanie ovplyvňovala aj zmena stavebných materiálov, vývoj pôdorysu domu a hospodárskych stavieb. Keď horľavý šindeľ nahradila škridla, skladované plodiny bolo možné presunúť do priestorov domu, napr. do komory či na pôjd.

Pod murovanými domami sa čoraz častejšie začali stavať pivnice, v ktorých boli vyčlenené priestory aj na uskladnenie potravín. Napr. zemiaky sa podľa kvality a veľkosti vysypali do priehradok, tzv. „grodzá“. Komora sa prekurovala len v zime, keď mrzlo. Bola tu múčnica, kde sa uskladňovala múka, cukor v papierových vreckách a masť v drevených vedierkach alebo sud s kapustou.

Dopestovanú zeleninu ukladali v drevených bedniach naplnených pieskom v pivnici alebo v komore. Ak mali trochu ovocia, odkladali ho do sena. Ovocie a huby sa sušili nakrájané na plátky, rozložené na papieri alebo navlečené na špagáte.

Klobása a slanina boli rozvešané na pôjde. Tu ich konzervoval dym vychádzajúci z lapača, ktorý odvádzal dym z kúreniska pece cez strop do podstrešia, kde bol zakončený tzv. pieckou.

Zrno po mlátení a vyčistení uskladňovali na pôjdoch v tzv. „strombkoch“, čo boli drevené truhlice vyrobené zo šindľov alebo v nádobách z dosák, tzv. „safarne“.

Koreniny a soľ boli gazdinej vždy po ruke v kuchyni na drevených policiach a žrdkach, mlieko v mliečnikoch a vajíčka v slamených košíčkoch.

Nad ohniskom bol upevnený kotlík, v ktorom sa varilo hlavné jedlo. Ďalšou nádobou na varenie bol, tzv. „*rónik*“, podobný dnešnej panvici s vyššími stenami. V kuchyni na policiach boli uložené poháre, „*hrnčoky, krcášky, hrničky*“. Trstenské kamenné krčiazky označovali ako „*kamenáčiky, krličky*“. Rozšírené boli i veľké trstenské misy. V najväčších sa umýval riad, z trocha menších jedla spoločne celá rodina.

Múka sa naberala do vahančeka. Drevené lyžičky boli uložené v lyžičníku. Drevené náradie potrebné v kuchyni si obyvatelia vyrábali sami. Hlinené hrnce vystriedali železné liatinové hrnce a panvice. Pri pečení na otvorenom ohnisku sa používali železné ražne a rošty, pri pečení v peci drevená lopata, ktorou sa chlieb alebo koláče sádzali a vyberali z pece, ohreblo na posúvanie žeravých polien a metla na čistenie pece.

Stravovanie sa najviac zmenilo po druhej svetovej vojne, čo súviselo so vzrastom životnej úrovne. Ešte pred vojnou bol nedeľný obed jednochodový. Zmenil sa aj charakter stravovania. Kým v minulosti dominovali múčne jedlá a jedlá zo zemiakov, kapusty a polievky, postupne sa zvyšoval podiel mäsa, nastúpili dezerty konzumované po jedle (napríklad torta, zákusky).

V súčasnosti sa počas dňa bežne konzumujú paštéty, salámy, rôzne konzervy a pod., ktoré sú bežne dostupné v obchodoch. Zvýšená konzumácia mäsa je neprehliadnuteľná predovšetkým počas sviatkov. V ostatnom desaťročí najmä u mladých ľudí (stravujúcich sa podľa princípov racionálnej výživy) sa do popredia zase dostáva bezmäsitá strava. Vplyvom toho sa posilnila pozícia ovocia, zeleniny a rôznych cestovín.

Tradičné jedlá sa zachovávajú najmä v domácnostiach staršej generácie, kým stredná a mladšia generácia veľmi rýchlo preberá nové recepty či rôzne iné spôsoby stravovania. Oslabil sa význam stravy ako platby za pracovnú výpomoc (napr. pri stavbe rodinného domu), podobne ako význam potravín a jedál ako rituálnych darov v rámci kalendárneho a rodinného obradového cyklu.

Predovšetkým po druhej svetovej vojne sa rozdiely v stravovaní horskej oblasti začali výrazne vyrovnávať. Pre gazdiné sa v obci organizovali rôzne kurzy, napr. varenia, šitia a pod.

V 90. rokoch 20. storočia mala už i na tieto oblasti Slovenska veľký vplyv globalizácia potravinárskeho priemyslu, ktorý funguje v krajinách západného sveta. Nové techniky zmrazovania a konzervovania umožňujú udržať potraviny v čerstvom stave dlhé týždne. Tieto možnosti posilnili distribúciu tzv. pohodlného a rýchleho jedla – fast food. Tento spôsob jedenia sa prejavil už aj v rodinách. Jedlo sa vyberie z mrazničky a zohreje v mikrovlnnej rúre, alebo sa sušené jedlo zaleje vodou a po pár minútach sa konzumuje.

Ľudia si k jedlu sadajú nepravidelne, v čase, ktorý im vyhovuje, alebo jedia pri iných činnostiach, najčastejšie pri sledovaní televízie. Zmeny v ľudovej strave boli ovplyvňované miestnou produkciou potravín, rozšírením obchodu a dostupnosťou nových surovín či osvetou v tejto oblasti, ako sú publikované recepty, zavádzanie verejného stravovania a pod.



Pred kováčskou vyhňou „kuzňou“.
Oravská Lesná.
1. polovica 20. storočia.

Kováčske vyhne - „kuzňe“ boli malé zrubové objekty zámerne umiestňované v blízkosti komunikácií. Vzhľadom na rozptýlenosť goralských sídel a neustálu potrebu prác so železom sa ich v jednej dedine nachádzalo hneď niekoľko.

Ludová výroba

Domácka výroba sa vyvinula zo zhotovovania produktov pre potrebu výrobcu, jeho rodinu a blízke okolie. Tieto špecifické pracovné úkony využívali predovšetkým miestne surovinné zdroje so značným podielom ručnej práce. Remeslo samotné by človeka neuživilo, preto remeselník obyčajne mal aj svoje gazdovstvo. Ludová výroba niekedy výrazne ovplyvňovala ekonomickú situáciu miestneho obyvateľstva, ale súčasne odzrkadľovala múdrosť, vynaliezavosť, či výtvarné nadanie tvorcu.



Medzi výrobky šikovných gazdov patrili aj každodenne používané predmety v domácnosti ako napr. lyžičník. 1. polovica 20. storočia.

Takmer v každej dedine bolo možné nájsť roľníkov zaoberajúcich sa kováčstvom, mlynárstvom, hrnčiarstvom alebo spracovaním dreva, prútia a travín, avšak títo remeselníci boli v porovnaní s mestskými remeselníkmi na nižšej hospodárskej i sociálnej úrovni. Najčastejšími remeslami boli tie, ktorých existencia bola podmienená dostatkom surovínovej základne v prírodnom okolí roľníka. Svoje odbytistia nachádzal na trhoch, jarmokoch, ale aj prostredníctvom priekupníkov a podomových predajcov. Mnohé remeselné výrobky patrili v minulosti spolu s hospodárskymi produktmi medzi povinné dávky odovzdávané poddanými oravskému panstvu.

Jedným z hlavných zamestnaní obyvateľov spomínanej oblasti bolo pastierstvo, ktoré malo vplyv na rozvoj kožušníctva, a teda aj výrobcov produkujúcich výrobky z kože (kožušníci, garbiari, obuvníci, ševci). V niektorých obciach pôsobili garbiari, tzv. „garbiaž“, ktorý spracovával kožu a „kožušňar“, ktorý šil vyšívane kožuchy s rukávami aj bez nich. Do kožúškov sa obliekali i obyvatelia okolitých obcí. Koža pochádzala z domácich i divých zvierat (ovčia, kozia, bravčová, teľacia, hovädzia, konská, medvedia, vlčia, kunia, srnčia, jelenia, liščia...).

Obuvnícke remeslo ovládali viacerí obyvatelia obcí a niektoré odevné súčiastky a úžitkové predmety ako opasky, čiapky, krpce, baranice, remene na cepy, vrecká na tabak... si zhotovovali sami. „Šuster“, podobne ako aj krajčír, šili krpce z bravčovej kože, kapce i papuče. Po I. svetovej vojne sa do dedín začínali dostávať lacné továrensky vyrobené topánky od Baťu, ktoré postupne vytlačili výrobu tradičných krpce.

Rozšírený salašný chov oviec zabezpečoval ľuďom stravu, ale aj dostatok ovčej vlny na výrobu súkna. Výroba tohto textilného materiálu sa spájala so súkenníctvom - „folušníctvo“ (splšťovanie vlnenej tkaniny) a technickými stavbami tzv. valchy, stupy. Utkané súkno nosili veľmi často do Zákamenného „k folušníkovi do stupu“ ubíjať a bieliť. „Folušníkom“ bol označovaný remeselník zaoberajúci sa spracovaním súkna.

Podobne aj spracovaniu ľanu na vlákna, z ktorých sa tkalo plátno, predchádzalo množstvo technologických postupov. Domácka výroba nadobudla

Medzi najčastejšie výrobky z prútia, lieskových lúbov a smrekových korieňkov patrili rôzne veľké košíky a opálky. Zákamenné. 1. polovica 20. storočia.



najväčší význam v období neskorého feudalizmu, keď najmä výroba plátna bola v horských a podhorských oblastiach Oravy významným zdrojom doplnkového zárobku.

Ženy zaoberajúce sa tkaním plátna volali: „knapki“ („knop“ v nárečí Oravskej Lesnej). V 18. storočí patrili medzi plátennícke obce aj Suchá Hora a Hladovka¹. Predajom ľanu, ľanových nití, ľanového semena a plátna sa zaoberali aj obyvatelia Mutného², Rabče, Rabčíc, Oravskej Polhory, Zákamenného. Keďže technika spracovania bola na nízkej úrovni, aj vyrobené plátno bolo menej kvalitné. Mnohí Zákamenčania ľanové pradená vozili tkáčovi. Najčastejšie ich odnášali tkáčom do Oravského Veselého. V zachovaných archívnych prameňoch sa uvádza, že v Oravskej Polhore tkali plátno muži aj ženy, ba i mládež. Aby bolo plátno predajnejšie, bolo rôzne upravované, napr. v mangľoch.

Semená odstránené „ráfom“ z ľanových bylín sa sušili a odkladali na ďalší rok. Časť ľanových semien sa spracovávala na olej, ktorý bol neoddeliteľnou súčasťou pôstnej stravy. V obciach bolo počas pôstu vžitú používanie ľanového oleja, ktorý sa lisoval v tzv. olejárni. Dobrý a známi olejníci boli v Zákamennom, Oravskej Polhore, Rabči, Rabčiciach, Oravskej Lesnej a Novoti.

Kováčske vyhne - „kuzňe“ boli malé zrubové objekty zámerne umiestňované v blízkosti komunikácií. Vzhľadom na rozptýlenosť goralských sídel a neustálu potrebu prác so železom sa ich v jednej dedine nachádzalo hneď niekoľko. Kováč mal medzi miestnym obyvateľstvom vybudované vážene postavenie. Dokonale poznal technológiu spracovania železa, ale i miestne zvyklosti používané pri príprave hospodárskeho náradia. Jeho náradie poslúžilo aj pre vytrhnutie boľavého zuba a jeho skúsenosti pri hojení rán na nohách hospodárskych zvierat.

¹ Kavuljak, A.: Historický miestopis Oravy. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1955. str. 102.

² Huba, P.: Mutné. Dolný Kubín 1997. str.35.

Pracovalo tu i viac remeselníkov – samoukov, akými boli napríklad kolári, tokári, debnári či korytári, ktorí zabezpečovali dostatok drevených mažiarov, stúp, múčnic, sudov na kapustu, korýt na pečenie chleba, vedierok, dbaniek na mútenie masla, šafl'ov, bačovského riadu atď.

K tesárstvu, ktoré bolo zamerané predovšetkým na výstavbu obytných či hospodárskych budov, patrila aj výrobná technika štiepania, pomocou ktorej sa vyrábali aj šindle (lúče na svietenie, suseky na uskladnenie obilia). Výrobou šindľov sa zaoberali len skúsenejší roľníci. V rámci doplnkového zamestnania sa vyrábali pre vlastnú potrebu aj na predaj, pretože sa používali aj v mestách.

Jednoduchý človek bol obyčajne majstrom dvoch aj troch remesiel, lebo v chudobnej dedine sa z jedného vyžiť nedalo. Každý roľník si vedel doma vyrobiť jednoduchý riad, potrebný pri jeho hospodárstve, či zariadenia potrebné v maštali ako rôzne rebriny, žľaby, lopaty, vidly, šafl'e a putne na napájanie dobytku a pod. K náročnejším prácam, ako bola napríklad stavba usadlostí, si majiteľ zavolať tesára - majstra. Z goralských obcí vzišlo veľa chýrných rezbárskych umelcov, ktorých diela púťali pozornosť nielen v slovenských obciach a mestách, ale aj v cudzine.

Hlinené výrobky si gazdiné goralských obcí kúpovali na trhoch. Najčastejšie to boli trstenské hrnčiarske produkty, ale i hlinený riad z Vasil'ova, zo Slanice, z Ústia i Suchej Hory. Keďže sa v chotári Oravského Veselého nachádzala vhodná hlina, hrnčiarstvom sa zaoberali aj mnohí Veselovci. V roku 1781 bolo v obci jedenásť hrnčiarskych páleníc.³

Vrbové prútie, lieskové lúby, smrekové (jedľové) korieňky využívali na pletenie košíkov a opálok. Väčšie pletené koše slúžili na prenášanie či uskladnenie poľnohospodárskych produktov, na kŕmenie dobytku, ale aj na prenášanie malých detí na pole pri časovo náročnejších poľných prácach.

Šoltýs (richtár) pri zakladaní obce, dostal od oravského panstva právo na postavenie mlyna na jedno koleso a píly na jednu dosku, čo bolo výhodou pre jej ďalší vzrast. Drevo sa v minulosti píľilo na malých vodných píľach, ktoré predstavujú dôležitú skupinu technických výrobní na vodný pohon. Vplyvom vývinu lesného hospodárstva v druhej polovici 19. storočia a obchodných záujmov Oravského komposesorátu sa vybuďovali dve väčšie parné píly v Zákamennom a v Polhore. Mlyny a píly nachádzajúce sa v dedinách boli predmetom nájmu, a teda zvyšovali peňažné príjmy vlastníkov. Prenajaté objekty museli dočasní majitelia udržiavať funkčné a v poriadku. Na prípadné opravy im panstvo poskytovalo drevo z vlastných lesov.

Obraz remesla sa začal meniť postupným rozvojom priemyslu a rastom tempa premien v spoločnosti, ku ktorým došlo v 20. storočí. Epoque pary a elektriny umožnila lacnejšiu výrobu tovaru, ktorý systematicky a neľútostne potláčal ručnú výrobu, ktorá sa oplácala čoraz menej. Dôsledkom tohto javu bolo schudobnenie dedinského obyvateľstva a postupný úpadok niektorých tradičných



Hlinený riad nachádzal sa v domácnostiach každodenné využitie pri stolovaní, úschove či transporte potravín.

³ Klus, J.: 380. Výročie založenia obce Oravské Veselé. Tlačiareň Vrábek, Dolný Kubín 2009. Str. 19.

ľudových remesiel. Industrializácia a orientácia poľnohospodárstva na veľkovýrobu zapríčinili pomalé upadanie živností a malovýroby. Nová moderná doba vytláča dávne schopnosti, nadanie a kvalitu tradičných ľudových remesiel.

K remeselníckym technikám sa ľudia vrátili z nutnosti v pohnutých časoch prvej a druhej svetovej vojny. V súčasnosti sa čoraz viac presadzuje ochrana a opätovné pozdvihnutie tradičného remesla, prostredníctvom organizovania mnohých súťaží, výstav, jarmokov a pod.

Po druhej svetovej vojne sa pre túto časť ľudovej kultúry zaužívalo pomenovanie ľudová umelecká tvorba. Jednotlivé remeslá prechádzajú z úžitkovej funkcie svojich výrobkov skôr na umeleckú a dekoračnú (napr. kováčstvo, kamenárstvo, tkáčstvo,

remeslá súvisiace so spracovaním dreva, prútia, drôtu a pod.). Veľa obyvateľov goralských obcí sa opäť vrátilo k príslovečnému: „Remeslo má zlaté dno“ a ich výrobky si našli svoje miesto i medzi potrebami dnešného moderného človeka. Šikovný remeselník má vďaka dnešnej dobe široké možnosti uplatnenia. Svoje výrobky v mnohom prispôbili požiadavkám a vkusu súčasného zákazníka, čím tradičné remeslá obohatili o nové technológie, či pracovné postupy.

Doplnkové zamestnania – práca v lese

Drevo bolo nesporne najviac dostupnou i používanou prírodnou surovinou, ktorá nachádzala využitie pri pokrytí širokých potrieb vtedajšieho človeka. Svoje miesto malo v architektúre a bývaní, pri transporte, skladovaní, príprave stravy, až po predmety súvisiace s posledným odpočinkom človeka.

Mnohých obyvateľov goralských obcí priťahovali možnosti zárobku prostredníctvom prác v rozsiahlych okolitých lesoch a chov hospodárskych zvierat na odlesnených pasienkoch. Lesné práce sa pre mnohých stali hlavným zdrojom pre živobytie. Zvýšený dopyt po dreve sa prejavoval hlavne počas vojen, a tak v lesoch nachádzalo prácu veľa mužov – robotníkov a povozníkov. Drevo z československo-poľskej hranice zväžali do Námestova a v Novoti ho vycielovali (1925). V zime pracovali v lesoch aj robotníci, ktorí počas leta pracovali pri rôznych stavbách, napr. pri výstavbe cesty Oravská Lesná – Riečnica (1941). Pracovalo tu približne tisíc robotníkov. Obyvatelia obcí Suchá Hora a Hladovka boli viac zamestnaní okolo svojho hospodárstva, a preto nádenické práce v lesoch za nízku mzdu neboli pre nich veľkým lákadlom.

Transport vyťaženého dreva

Kratšie kusy dreva dopravovali na vozoch či saniach do okolitých obcí a slúžilo ako palivové drevo. Dlhé kmene stromov dopravovali k vode, kde ho zbíjali do pltí, ktoré plávali na miesto určenia dolu Oravou a Váhom. S drevom v minulosti obchodoval nielen Oravský komposesorát, ale aj obce, ktoré takto získavali finančné prostriedky na svoj rozvoj a obyvatelia obcí zase príležitostné zárobky pri manipulácii s drevom. V každej obci bola postavená i píla. Drevárstvo bolo najrozšírenejšie zamestnanie obyvateľov pod Babou horou.



Drevené a prútené nádoby boli súčasťou každého hospodárstva.



Stavba trate v Mútnom,
1929 - 1930.

Ďalším doplnkovým zamestnaním niektorých obyvateľov oravských, goralských obcí sa stalo povozníctvo. Vzdialenosť obce od okolitých dedín rozvoj tohto zamestnania ešte podporovala. Veľký význam malo povozníctvo na úseku Novot' – Oravský Podzámok, odkiaľ sa dovážal tovar dopravený po železnici. Najčastejšie sa do skladu v Tvrdošíne vozila soľ. Soľ bola nedostatkovým, a teda významným artiklom pašeráctva. Cez Pilsko viedol pašerácky chodník, po ktorom prenášali z Poľska tabak, obilie a prevádzali dobytok.⁴ Práce v lese a povozníctvo patrili medzi hlavné zamestnania aj v Sihelnom⁵ či Oravskej Lesnej.

Iným spôsobom prepravy dreva na väčšiu vzdialenosť bolo pltníctvo. Napr. z pily v Oravskej Polhore sa drevo z okolitých hôr zväžalo na breh Polhoranky, odkiaľ sa pltilo k Slanici a Tvrdošínu. Prepravovali sa dosky, hranoly, suchá dubová kôra, „lubiny“ i šindle. Na vozoch drevo vozili do poľskej Jelešne. Rieka Polhoranka bola vyhovujúcim dopravným prostriedkom tej doby. Drevo sa splavovalo väčšinou len po Tvrdošín, kde sa viazali väčšie plte pre podstatne väčšie vzdialenosti. Drevo ďalej od Slanice pltili po rieke Orave do Turian a Žiliny. Pltnica, ako sezónna záležitosť, bola v prevádzke iba v jarnom období, preto bola len doplnkovým zamestnaním.

Predok plte bol vždy užší ako zadná časť, aby lepšie rozrážala vodu. Plť sa spevňovala drevenými klinmi z bukového dreva. Kmene stromov navalovali k sebe pomocou „štipákov“. Plte zväzovali húžvami (vyrábali sa zo smrekových koreňov, ktoré sa namáčali vo vode a naparovali nad ohňom) alebo reťazami. V strede prednej i zadnej časti plte boli pripevnené veslá z tenkej guľatiny dlhé aj 7 m. Hmota celej plte predstavovala 50 m³ dreva⁶. Plť viedli dvaja pltníci, ktorí si so sebou pribalili i potrebné pracovné náradie (sekeru, štipák, nebožiec, klíny, lano).

Optimálne podmienky na pltnicu v Zákamennom boli na jar a v jeseni, keď mala Biela Orava dostatok vody a silný prúd. Nedostatok vody v rieke počas letných mesiacov vyriešili zaujímavými „vodnými stavbami“, tzv. „tajchy“, ktoré zabezpečovali zvýšenie vodnej hladiny.

⁴ Klus, J.: 380. Výročie založenia obce Oravské Veselé. Tlačiareň Vrábel, Dolný Kubín 2009. Str. 19.

⁵ Huba, P.: Sihelné. Dolný Kubín 1998. str. 31.

⁶ Huba, P.: Oravská Polhora. Šport, Martin, 1989, s. 70.

Parná lokomotíva
„Gontkulák“.
Oravská lesná železnica.
Oravská Lesna.



Na hranici s Oravskou Lesnou vybudovali na Bielej Orave dve vodné nádrže (60. roky 19. storočia). V ich prednej časti umiestnili mohutné pne, pomedzi ktorých nahádzali hlinu. Výška tohto prírodného múru dosahovala aj 5 m. Bočné steny tajchu tvorili svahy priehlbieniny. Počas dažďov sa tu hromadila voda, ktorú následne vypustili v prípade potreby prepravy dreva. Tajch v Zákamennom slúžil na pltenie klátov do vodnej pily v osade Oravice.

Výrobky z tejto pily furmani vozili na konských záprahoch k železnici smerujúcej do poľskej Rajce alebo do Oravského Podzámku⁷. Aby mohli splaviť plte po Polhoranke do Slanice, bolo potrebné vypustiť vodu z dvoch rovnakých nádrží v Jaloveckej i v Borsučej doline. Po tejto vode splavili 25 – 30 pltí guľatiny trikrát denne.

Zvýšením ťažby dreva sa stal tento spôsob prepravy nedostačujúcim. Tento problém viedol k výstavbe úzkokoľajnej lesnej železnice na prepravu dreva už počas prvej svetovej vojny.

Málo efektívna doprava dreva koňmi priviedla zástupcov Oravského komposesorátu k myšlienke výstavby lesnej železnice, ktorá by viedla z Oravskej Polhory a pripojila by sa na železnicu zo Starej Bystrice až do Oščadnice⁸. V miestach ťažby sa mala rozvetvovať. S výstavbou lesnej železnice sa začalo v blízkosti Mutného už v roku 1916. Čiastočná premávka fungovala od roku 1917. Z celkovej dĺžky vedúcej z Lokce západným smerom po pravom brehu Bielej Oravy cez obce Breza, Krušetnica, Lomná, Zákamenné, Erdutka (Oravská Lesná), na sedle Beskýd dosahuje najvyšší bod a odtiaľ sa spúšťa do doliny stanice Chmura (Kysuce). Úsek železnice Erdutka – Chmura bol postavený v rokoch 1925 – 1926. Najviac dreva sa ťažilo prostredníctvom Hornooravskej drevopriemyselnej účastinnej spoločnosti, ktorá mala od Oravského komposesorátu prenajatú ťažbu i lesnú železnicu na dvadsať rokov. Do prevádzky ju uviedli v roku 1926. S prácami pri železnici pomáhali vojnoví zajatci (Rusi, Taliani, Rumuni). Po výstavbe úzkokoľajnej železnice, po prvej svetovej vojne, sa zamestnanosť v lese v blízkych goralských obciach začala zhoršovať. Železnica prechádzala miestami najväčšej lesnej ťažby a mala pomôcť Oravskému komposesorátu, ale aj majiteľom urbárskych lesov, ktorí vozili svoje drevo po zlých cestách na vzdialenosť 40 km a viac. Na príjme z predaja dreva a lesných prác boli závislí napr. obyvatelia Novote, keď zoberieme do úvahy neúrodnosť pôdy a zlé výsledky roľníckej práce a chovu dobytka. O možnosť zárobku alebo o svoju prácu prišlo okolo sto povozníkov z okolitých obcí. Pre odvoz guľatiny železnicou sa zastavili i pily v Zákamennom a v Polhore.

Hľadanie pracovných príležitostí

Nedostatok pracovných príležitostí, zlá úrodnosť pôdy po celé stáročia nútili obyvateľov hľadať prácu mimo rodnej obce. Pred prvou svetovou vojnou cestovali za prácou poľnohospodárskeho charakteru najviac na Moravu, do Čiech, východného Pruska a tiež na južné Slovensko. Mládež v skupinách cestovala za prácou do južnejších oblastí Slovenska aj na žatevné práce. Odmenou za prácu im bolo aj zrno (aj vzácna pšenica), ktoré bolo dôležité pri tunajšom nedostatku potravy a pri jej spestrení inými obilninami. Tí, ktorí našli pre svoje rodiny lepšiu obživu, sa už nevrátili.

⁷ Kol.: Zákamenné. Tlačiareň Kubík Námestovo, 2005, s. 83.

⁸ V chotároch obcí Zákamenné a Mutné existovali železnice už za Rakúska – Uhorska a smerovali k Lokci. V ďalších plánoch Oravského komposesorátu sa rozmýšľalo s prepojením spomínanej starej železnice s hlavnou traťou Suchá Hora – Kraľovany. Tento prípoj sa už z technických príčin neuskutočnil. Železnicu ukončili v Lokci. Komposesorát prevádzal prípravné práce na postavenie úzkokoľajovej železnice smerom na Oščadnicu, ležiacu na Košicko - bohumínskej železnici. Vid'. Spisy OÚ v Námestove, č. 6404/1924, 133/1925. Prípisy oravského komposesorátu č. 2958, ŠOKA Dolný Kubín.

V povojnových rokoch sa ekonomická situácia obyvateľov začala pomaly zlepšovať. Za lepšie platenou prácou dochádzali na Ostravsko, do Istebného, Oravského Podzámku, Nižnej, Trstenej, Námestova, ale pracovné príležitosti sa vytvorili aj v obciach.

Ani po druhej svetovej vojne nenastal podstatnejší zvrät v spôsobe života goralského obyvateľstva. Hlavné ťažisko poľnohospodárskej práce spočívalo na ženách. Muži odchádzali za prácou mimo obec, aby aspoň čiastočne zlepšili zľú ekonomickú situáciu svojich rodín. Niekedy sa vracali iba v čase najintenzívnejších poľnohospodárskych prác.

V období najväčšieho rozvoja plátenníctva v obciach Slanickej kotliny a okolia Jablonky obchodníci potrebovali čoraz viac pracovnej sily na spracovávanie priadze, ktorú si zabezpečovali aj z radov obyvateľov Polhorskej doliny. Mnoho plátenníckych rodín sa venovalo len prácam súvisiacich s výrobou plátna (práce pri farbení, mangľovaní, bielení či doprave plátna) a na poľnohospodárske práce si najímali nádenníkov z horných goralských obcí. Vzostup plátenníckeho remesla v niektorých oravských obciach (Bobrov, Slanica, Námestovo, Klin, Zubrohlava) zasiahol aj do rozvoja vzdialenejšej oblasti v hornom povodí Polhoranky.

Jedným zo spôsobov zabezpečenia obživy bol odchod za prácou do iných regiónov. Za vopred zjednanú odmenu pomáhali pri žatevných a mlatobných prácach. Najčastejšou formou odmeny bolo vzácne obilie. Napr. obyvatelia Oravskej Lesnej odchádzali pravidelne na jar na sezónne práce do južných poľnohospodárskych oblastí alebo priemyselných centier monarchie. Chudobnejší hľadali prácu v lese alebo v službe u majetnejšieho gazdu.

V rokoch 1900 – 1921 prežívala väčšina obyvateľov zlé časy. Počet ľudí klesal vplyvom vystáhovalectva, masových útekov na Dolnú zem a vysokej úmrtnosti ako následku biednych pomerov. Nové domy sa nestavali a ubudlo i zo starých. Zlepšenie nastalo až v 20. rokoch 20. storočia. Nedostatok pracovných príležitostí sa prejavil i počas svetovej krízy v rokoch 1929 – 1934, ktorý nútil mnohých obyvateľov hľadať prácu mimo rodnej obce či Oravy (južné Slovensko, Morava, Česko a zahraničie).

Niektorí vystáhovalci sa vrátili a zo zarobených peňazí kúpili pôdu, kus lesa alebo postavili dom pre rodinu. V uvedené roky bol zaznamenaný klesajúci počet obyvateľov aj v Mutnom a Novoti. Príčinou bolo už spomínané vystáhovalectvo, vysoká detská úmrtnosť a prvá svetová vojna.

Zvlášť ťažké roky nielen pre goralských poľnohospodárov nastali v 50.-tych rokoch 20. storočia, kedy boli nútení plniť dodávky poľnohospodárskych produktov, tzv. „kontingenty“, za veľmi nevýhodných ekonomických podmienok. Neúrodné chotáre nevyprodukovali vždy požadované množstvo poľnohospodárskych produktov, čo sa prejavilo aj na životnej úrovni obyvateľstva. Drsné prírodné podmienky, roky núdze spôsobené nepriazňou počasia, epidémie, ťažké životné obdobia spôsobené politickými a sociálnymi pomermi v krajine počas uplynulých troch storočí, vychovali skromných, nenáročných ľudí, ale o to pracovitejších a trpezlivejších, schopných prispôsobiť sa náročným podmienkam života.



Folklórna skupina.
Suchá Hora.

Folklórne skupiny sa usilujú o zachovanie a rozvoj kultúry v goralskom regióne. Približujú ju milovníkom folklóru, ale aj širokej verejnosti. Dôkazom ich úspechu sú čoraz viac navštevované festivaly, či podujatia usporádané jednotlivými goralskými obcami.

Folklórny súbor
z Hladovky.

S podporou európskych fondov v súčasnosti goralské obce realizujú rôzne projekty zamerané na oživenie a udržanie goralského kultúrneho dedičstva, často aj za pomoci cezhraničných (predovšetkým poľských) partnerov (obce alebo iné inštitúcie). Ich úlohou je nadviazať spoluprácu, prezentovať a posilniť miestnu kultúru, zaktivizovať spoločenský a kultúrny rozvoj pohraničných oblastí a tiež zlepšiť vzťahy slovenských a susedných poľských Goralov.

Úlohou početných festivalov, ktoré sa konajú prevažne v letných mesiacoch, je takisto prezentovať tradičnú ľudovú kultúru tejto etnografickej skupiny. Z goralských obcí pochádza množstvo známych folklórnych zoskupení, ale aj sólistov, ktorých repertoár obsahuje goralský spev, hudbu alebo tanec predošlých generácií. Medzi chýrne folklórne zoskupenia patria napr.: Goral (Suchá Hora a Hladovka), Mútňanka (Mutné), Kamenčan (Zákamenné), Flajšovan (Oravská Lesná), Rabčičanka (Rabčice). Goralským tradíciám sa od skorého detstva priúčajú aj deti v detských folklórnych súboroch ako: Kašunka (Rabčice), Mútňanček (Mutné), Sihelček (Sihelné), Goralecki (Rabča), Goralček (Suchá Hora), Flajšovanček (Oravská Lesná), Pilsko (Oravské Veselé). V obciach sú aktívne aj rôzne goralské ľudové hudby ako: Rovňanka (Rabčice), Heligón (Rabčice), Chmurecka a Beskyd (Oravská Polhora) a ďalšie hrajúce a spievajúce rodiny. Jednou zo známych folklórnych skupín zachovávajúcich aj goralský folklór je FS Skorušina.

Folklórne skupiny sa usilujú o zachovanie a rozvoj kultúry v goralskom regióne. Približujú ju milovníkom folklóru, ale aj širokej verejnosti. Dôkazom ich úspechu sú čoraz viac navštevované festivaly, či podujatia usporadúvané jednotlivými goralskými obcami.

Folklórna skupina Goral
zo Suchej Hory, 2011.DFS Bystrianka,
Rabča, 1994.

ZVYKY A TRADÍCIE ORAVSKÝCH GORALOV



Výročné zvyky a obrady



Rekonštrukcia
fašiangov, Folklórna
skupina Zákamenné,
PFS 1978.

Hlavným zdrojom obživy obyvateľov v uvádzanej časti Oravy bolo poľnohospodárstvo, spojené s chovom dobytka a oviec. V tejto súvislosti boli všetky ľudské snahy zamerané predovšetkým na zabezpečenie dostatočnej úrody, ktorá by umožnila ľuďom prežiť. V ľudovej viere boli hlboko zakorenené predstavy, podľa ktorých určité javy a udalosti sú prejavom pôsobenia nadprirodzených síl. V snahe získať si ich náklonnosť, viedli ľudí od najstarších čias k vykonávaniu najrôznejších obradov a úkonov. Domnievali sa, že im pomôžu priebeh udalostí ovplyvniť želaným smerom. Nad individuálnymi praktikami prevládali kolektívne zvyky, pôvodne založené na princípe mágie. Časť z nich zanikla, ale mnohé z nich pretrvali. A hoci sa ich pôvodný význam viac-menej vytratil, v niektorých lokalitách sú dodnes živé, bez prerušenia kontinuity, v iných so zmenenou podobou. V súčasnosti v nich prevláda prevažne estetická, zábavná či reprezentatívna funkcia.

Jarné obdobie

Pestrosť jarného zvykoslovía v celej oblasti dotvárali *fašiangy*, ktoré predchádzali 40-dňovému pôstu. Ich záver, nazývaný *vostatky*, *ňesopust*, bol najveselším z celého fašiangového obdobia. V tom čase sa konali fašiangové zábavy, ktoré trvali od nedele do utorka pred *Popolcovou stredou*, kedy fašiangy končili symbolickým *pochovaním basy*. Účastníci tancovali čardáš, valčík, polku a *vobotok*. Okolo začiatku storočia aj *krakoviak*. Do tanca hrali muzikanti na gajdách a husliach, niekde na harmonike. Počas uvádzaných dní chodievali po dedinách koledníci, ktorých sprievod tvorili mládenci



Fašiangový sprievod,
FS Mutňanka,
Mútne, 2013.



oblečení vo sviatočnom odevu, ale aj preoblečení za rôzne masky. Oblúbenou bola zvieracia maska *turoňa*, (odvodená od tura), symbolizujúca silu a plodnosť. Predstavovala volskú hlavu s pohyblivou papuľou, na rohoch so zvoncami, ktorú nosil muž skrytý pod obrátenou kožušinou. V sprievode *turoňa* chodievali ďalšie masky najčastejšie v podobe *cigánky*, *čerta*, *hájnika*, *kominára* a v ženskom prestrojení muži parodovali ženy. Sprevádzaní muzikantmi navštevovali domácnosti, v ktorých mali dievku, aby ju aj s ostatnými ženami vytancovali. Ako odmenu dostali najčastejšie vajíčka, klobásu, slaninu, z ktorých si spolu s dievčatami urobili spoločné pohostenie. Na *vostatky* ženy mútili mlieko. Maslo odložili a počas roka ho používali na liečenie rán a vyrážok. V severovýchodnej časti Oravy v poslednú fašiangovú nedeľu tancovali až do rána na *velký lyn* – aby vyrástol pekný vysoký ľan. Všade sa hostili údenou šunkou a šiškami. V súčasnosti sa oblúbe tešia návštevy rodín v poslednom fašiangovom týždni. Spolu si zaspievajú, pohostia sa a niekde aj zatancujú. Dodnes sa v kultúrnych domoch konajú v rámci celej dediny spoločné fašiangové zábavy na záver fašiangov, spojené s pochovávaním basy.

Od *Popolcovej stredy* až do Veľkej noci trvá 40 dňový pôst. V minulosti počas celého pôstneho obdobia ľudia nevarili ani nejedli mäsité jedlá a na omastenie stravy pri varení používali len ľanový olej. Týmto olejom mastili najčastejšie surovú kapustu, ktorú jedávali so zemiakmi pečenými v rúre.

Príchod jari znamenala pre obyvateľov nielen základ novej úrody, ale symbolizovala aj nový život a jeho ustavičné pokračovanie. Snažili sa vyhnúť z chotára nepriaznivé a škodlivé sily, ktoré podľa ich predstáv zdržovali vegetáciu, ale predovšetkým urýchlili aj odchod samotnej zimy. Tento symbolický boj jari so zimou stelesňovala ženská slamená figurína - *Morena*. Ľudia verili, že keď ju vynesú z dediny, hodia do vody, alebo spália, zároveň s ňou vyženú nebezpečné choroby, smrť, ale aj negatívne sily. Obchôdzky vykonávala mládež, ktorá mala prirodzené predpoklady a schopnosti zničiť negatívne sily a súčasne bola najvhodnejším nositeľom obnoveného života, sily, plodnosti a zdravia. Pre ľudovú kultúru Slovenska a Poľska bola slamená figurína symbolom smrti, choroby a stelesnením zimy, kým v západoeurópskych kultúrach sa vynášanie Moreny spájalo s vyhánaním moru.

*Pestrosť jarného
zvykoslovía v celej
oblasti dotvárali
fašiangy,
ktorých záver,
nazývaný *vostatky*,
bol najveselším
z celého
fašiangového
obdobia.*



Jarné zvyky, FS Goral pri vynášaní Smrtky, Hladovka, 2. polovica 20. storočia.

V tejto súvislosti uvádzaný jav v beskydskej časti Oravy v spomínanom období nenachádzame, praktizoval sa len v severovýchodnej oblasti Oravy (Suchá Hora, Hladovka), kde na *Smrtnú nedeľu* vynášali *Smrtku*. Slamenú figurínu, prekrytú ľanovou plachtou a upevnenú na dlhej žrdi, niesli dievčatá so spevom cez dedinu.

Na záver zavinšovali:

„Šmertecke nošime, o jajka prošimi,
zeby šče nom dali a nezalovali.

Po dva, po tri dutki,
šmertecce na botki,
bo jak nom nedače,
garki, miski pobijeme,
karcmaša vom vyžeňeme, ze vši, ze vši.“

Počas obchôdzky navštevovali domácnosti, kde ich obdarúvali najčastejšie vajčkami, z ktorých dievčatá navarili praženicu a zjedli na spoločnej hostine s mládenkami.

Osobitný a najväčší význam v jarnom zvykoslovnom cykle mali veľkonočné sviatky a zvlášť úkony viažuce sa k dňom posledného týždňa veľkého pôstu, nazývaného *veľký* alebo *tichý týždeň*. *Veľká noc* sa úzko spájala so začínajúcimi poľnými prácami, zameranými na sejbu, sadbu, ale aj prvý jarný výhon dobytky. Preto vykonávané úkony mali zabezpečiť najmä hospodársku prosperitu, bohatú úrodu, úžitok z hospodárskych zvierat, ale tiež zdravie hospodára a jeho rodiny. Okrem vyčistenia príbytkov, ľudia dbali aj na osobnú čistotu a verili v ozdravujúci a liečivý účinok jarných vôd.

Na *Kvetnú nedeľu* dodnes kňazi v kostole svätia rozvíjajúce sa vrbové prútiky – bahniatka ako prvú jarnú zeleň. Cirkev tento obrad zaviedla koncom 7. storočia. V minulosti ich ľudia, po príchode z kostola domov, zakladali za sväté obrazy, zrkadlá, nado dvere alebo za drevenú hradu na povale či krokvu v streche. Tieto sväteniny mali dom a jeho obyvateľov po celý rok chrániť počas búrky od bleskov a pred krupobitím. Niekde ich v čase veľkej búrky dávali na

Na *Veľký piatok*, ešte pred východom slnka, sa chodievali ľudia umývať k tečúcej vode.

„Ty vodžicko bystra, cysta, čož umyla rany Krysta, umyj i mňa, gřysne stvořeňe.“

stôl alebo pálili spolu so zelinami svätenými na *Želno* - sviatok Panny Márie Zelenej (15. august). Gazdovia s nimi začínali jarné poľné práce, kedy ich vkladali do prvej brázdy. Bahniatka ľuďom slúžili pri rôznych magických úkonoch a bola im pripisovaná aj liečivá moc. Z toho dôvodu ich používali aj na *okurovanie* – okiadzanie dobytky i ľudí, najmä v prípade podozrenia, že chorobu spôsobilo urieknutie alebo čary. V ľudovej viere ostali uvádzané praktiky hlboko zakorenené, a tak bahniatka odkladajú aj dnes. Keďže posvätené bahniatka nadobudli sakrálny charakter, ich likvidácia je prípustná len spálením v ohni. Z toho dôvodu sa tento obrad dodnes praktizuje na *Škaredú*, *Popolečnú* – Popolcovú stredu. Popolom, ktorý kňaz najskôr požehná, dáva veriaciom v kostole krížik na čelo so slovami: „Pamätaj, že si prach a na prach sa obrátiš.“

Na *Zelený štvrtok*, počas konania sv. omše, sa i dnes na znak zármutku zaväzujú srdcia na kostolných zvonoch. Hovorí sa, že zvony *zamkli* alebo, že *uleteli do Ríma*. V minulosti ich až do Bielej soboty nahrádzal zvuk rapkáčov a klepáčov. Rapkáč nahrádzal aj zvonček, používaný v kostole pri svätej omši.

V severovýchodnej oblasti Oravy sa v noci zo Zeleného štvrtka na Veľký piatok chodievali väčšinou ženy modliť ku krížom a kaplnkám nachádzajúcich sa v chotári obce. Po skončení modlenia zašli najčastejšie k miestnemu potoku, prípadne inému zdroju tečúcej vody, v ktorej si so zariekaním umývali tvár:

„Ty vodžicko bystra, cysta, čož umyla rany Krysta, umyj i mňa, gřysne stvořeňe.“

Na *Veľký piatok*, ešte pred východom slnka, sa chodievali umývať k tečúcej vode aj ľudia z ostatných uvádzaných lokalít. Pri umývaní rovnako zariekali. Nevládni a starí ľudia sa umývali doma vodou prinesenou z potoka. Všetci verili, že voda v danom čase nadobúda blahodarné a liečivé účinky, ktoré z nich môže zmyť najrôznejšie choroby a neduhy, najčastejšie v podobe vyrážok a vredov. Na tento účel si vodu odkladali.

Približne v medzivojnovom období, keď sa už ľudia umývali doma v lavóre, do vody pred umytím zvykli hodiť drobné peniaze. Takto si chceli zabezpečiť dostatok peňazí počas celého roka.

V niektorých lokalitách gazdovia brodili v potoku aj kone, aby boli zdravé a silné. Tiež im strihali hrivy a skracovali chvosty, aby narástli hustejšie a dlhšie. Z rovnakého dôvodu strihali ovciam vlnu, ale aj vlasy chlapcom a dievčatám, lebo verili, že im budú rýchlejšie rásť. V tento deň zvykli značkovať na ušiach mladé ovce, aby sa im rýchlejšie hojili rany. Vo viere, že bolesť ustane, si ľudia do boľavých zubov pichali trne z bodliakov. Značnú starostlivosť v tomto čase gazdovia dodnes venujú ovocným stromom, ktoré orezávajú a štepia. V dávnejšej minulosti v tento deň zvykli zasadiť do dvora stromček, lebo verili, že vyrastie na veľký strom. Niekde ešte aj dnes vešajú počas veľkonočných sviatkov na konáre ovocných stromov vo svojich záhradách vyfúknuté vajčka ako symbol hojnej úrody.

Veľký piatok je dňom veľkého pôstu. V minulosti jedli ľudia len ľahké, zvyčajne mliečne jedlá, najčastejšie v rúre pečené zemiaky v šupke bez masť, chudobné polievky bez tuku, mlieko, čaj, chlieb. V kostole nehoreli sviečky a dodnes sa obrady vykonávajú po tme. Je to jediný deň v roku, keď sa neslúži omša.

Na *Bielu sobotu* bolo rozšírené *pálenie Judáša* - zakladanie ohňa v záhrade pri kostole, v ktorom kňaz s kostolníkom a miništrantmi pálili staré posvätené oleje a predmety, prípadne ich torzá z farnosti. Spaľovanie v ohni je jediný možný spôsob, ako takéto predmety zničiť. Uhlíkom z nového ohňa bola v minulosti pripisovaná magicko-ochranná funkcia. V tento deň ľudia dodnes



Ovocný strom
s vyfúknutými
veľkonočnými
vajíčkami, Novotň.

navštevujú hroby svojich blízkych a modlia sa za nich. V minulosti sa v domácnostiach pralo, upratovalo a bielili sa izby. Ľudia verili, že vyčistením príbytkov z nich vyženú choroby a všetko zlé. Dievčatá pre kúpačov chystali vajíčka, ktoré najčastejšie farbili v odvare z cibulových šupiek, sennej mrvy a neskôr z farebného krepového papiera. Aby sa leskli, pred ukončením pridali do odvaru trochu bravčovej masti alebo ich potreli kožou zo slaniny.

Vo *Veľkonočnú nedeľu* gazdiné už varili výdatnejšie mäsové pokrmy. Domáci zvykli k veľkonočným sviatkom odkladať šunku, bohatší robili zabíjačky. Zo všetkých jedál ženy priniesli v košíku do kostola na posvätenie, aby domácim po dlhom pôstnom čase neuškodili. Požívané jedlá mali predovšetkým upevniť zdravie a silu ľudí. Jedlá z obilnín zvlášť pozitívne vplývali na úrodu a bravčové mäso malo rodine priniesť bohatstvo a blahobyť. Osobitný význam ľudia pripisovali vajíčkam, ktoré symbolizovali plodnosť, obnovenie a nepretržitosť života. Posvätené jedlá mali ľudia vo veľkej vážnosti a nesmeli sa z nich nič odhodiť. V staršom období verili v ich ochranu pred škodiacimi účinkami nadprirodzených síl. Z toho dôvodu omrvinky z nich a škrupiny z vajec ľudia odkladali a na začiatku jarných prác, pri prvej orbe vsypali do prvej brázdy ako obeť zemi.

Vyvrcholením celého veľkonočného obdobia je *Veľkonočný pondelok*, nazývaný *kúpací*, spojený s oblievaním dievčat a žien vodou. V goralských obciach, situovaných bližšie ku Kysuciam bolo okrem oblievania zaužívané aj šibanie vrbovými prútmi, niekde borievkou - jalovcom. Smerom na východ prevážovalo oblievanie. Mládenci sa vybrali po kúpaní v skupinkách, niekde už v nedeľu večer alebo v noci z nedele na pondelok. Dievčatá vyťahovali rovno z postele, alebo ich hľadali ukryté po pôjdoch a komorách. Vyviedli ich k studni alebo potoku, kde ich oblievali plnými vedrami vody, alebo hodili rovno do potoka. V niektorých lokalitách sa pri kúpaní dievky pýtali: „*Veríš, že Kristus vstal z mŕtvych?*“ Dievčatá kúpačov pohostili podľa svojich možností, najčastejšie pohárikom pálenky, u bohatších aj varenou šunkou, praženicou so slaninou a koláčmi. Od chudobných odišli často naprázdno. Poobede alebo večer sa mládenci s dievkami spoločne zabavili pri muzike a tanci. Počas dňa chodievali kúpať svoje rovesníčky aj mladší chlapci, ktorí okrem vody

*Dodnes sa zachoval
zvyk počas
veľkonočných
sviatkov vešať
na konáre
ovocných stromov
v záhradách
vyfúknuté vajíčka
alebo ich škrupiny,
ako symbol
hojnej úrody.*

*V snahe zabezpečiť
dobrú úrodu, ľudia
do siatin a prvej
brázdy pridávali
zrno
z dožinkového
venca, posvätené
bahniatka, kromku
zo strednej večere,
i škrupiny
z veľkonočných
vajíček.*

používali podomácky vyrobenú voňavku. Najrozšírenejšia bola z brezovej vody, ktorú používali aj dospelí muži. Ako odmenu dostávali varené vajíčko a koláč. Poobede prichádzali do domácností ženatí chlapi, ktorí kúpali vydaté ženy. V tento deň zároveň chodievali *po šmiguřču* – vinšovaní malé deti. Najčastejšie navštevovali rodiny príbuzných, no chudobné zašli aj do iných domácností, kde ich odmenili kúskom chleba, koláčom alebo pečeným zemiakom. Osobitnú pozornosť im venovali krstné matky, od ktorých dostávali okrem figurálneho pečiva, najčastejšie v podobe vtáčika, aj zopár grajciarov.

Na druhý deň, v utorok, chodievali *po šmiguřču* dievky a mladé vydaté ženy, ktoré mládencov a mužov šibali vrbovými prútmi a niekde aj oblievali vodou. Odmenu od nich nedostali, ale využívali spoločné stretnutia v rámci dediny.

V deň *sv. Marka* (23. apríla) chodievali obyvatelia obcí do polí svätiť oziminy. Z kostola išla celá procesia na čele s kňazom na najbližšie pole, kde sa spoločne modlili za požehnanie úrody.

Na deň *sv. Juraja* (24. apríla) gazdovia zvykli vyhánať dobytok na pašu. Pri prvom výhone zo stajne kropili zvieratá svätenou vodou a niekde zvykli dávať pod prah stajne zamknutú zámku, aby sa dobytok na paši nerozchodil, ale držal pokope. Inde gazdiná položila na prah vajíčko, aby sa dobytku počas roka darilo a bol rovnako okrúhly.

V ľudovej viere mali dôležitý význam magické úkony, viažuce sa k poľnohospodárskym prácam, ktoré začínali v jarnom období. Termín prvej orby spravidla pripadal na týždeň pred Jurajom alebo v utorok po Veľkej noci, no v konečnom dôsledku sa ľudia museli riadiť počasím. Spájali sa s ňou ustálené a zaužívané zvyky.

Keď išiel gazda prvý deň do poľa orať, naložil na voz pripravené náradie s osivom a zapriahol ťažné zviera. Bohatší gazdovia na túto prácu využívali kone alebo volov, chudobní len kravu. Pred odchodom orač záprah s vozom trikrát obišiel a okadil „*čistcom*“, aby sa mu pri jarných prácach dobre vodilo. Potom pred koňom urobil na zemi bičom kríž a vykročil zo dvora. Inde gazdiná, kropiac bahniatkami, namočenými vo vode z potoka, zmiešanou so svätenou, trikrát obišla voz so záprahom i oračom, ktorý pokľakol k modlitbe. V severovýchodnej časti pri tomto úkone gazdiná držala v ruke okrem posvätených bahniatok aj malú chvojku a orača pošibala prútom *polazníkom*, ktorý do domu doniesli na Štedrý deň pastieri.

Orač, prv ako začal orať, vzal do hrsti zeme a potrel ňou hruď zvierat v záprahu a zároveň aj svoju. Týmto úkonom chcel preniesť trvácnosť samotnej zeme na zvieratá aj seba, a tak zabezpečiť zdravie, ale aj vytrvalosť v práci. V snahe zabezpečiť dobrú úrodu, ľudia do siatin a prvej brázdy pridávali zrno z dožinkového venca, posvätené bahniatka, *kromku* zo strednej večere, i škrupiny z veľkonočných vajíček. Pri sadení zemiakov bolo zvykom, že po ich zasadení si gazda sadol na koniec role, aby zabezpečil dobrú úrodu. Všeobecne platnou zásadou, po vykonaní uvádzaných prác, bola modlitba za dobrú úrodu, pri ktorej si orač pokľakol a zaoranú, zasiatú alebo zasadenú zem prežehnal.

Oranie patrilo k najvýznamnejším jarným prácam a z toho dôvodu sa oračovi dostalo aj dobré pohostenie. Najčastejšie to boli varené vajíčka, praženica, slanina, chlieb a po príchode domov aj pálenka. Jarné práce mali byť ukončené približne na Urbana, lebo platilo príslovie: „*Po Urbane, nesej pane.*“

Letné obdobie

Priáním ľudí v tomto období bol dobrý rast všetkých pestovaných plodín. Toto pranie najlepšie vystihovala májová zeleň. Prostredníctvom rastlín, prútov,

Goraľecka ja se

♩ = 175 val'c

Gō-ra-l'ec - ka ja se, gō-ra-l'ec - ka pev - ňe,
 ňe-vys-pje še v no - cy, to še vys - pje ve dňe.

konárov a stromov, ktoré boli obradovým a magickým prostriedkom, sa ľudia snažili zabezpečiť potrebnú vlhku a zároveň preniesť ich vlastnosti na polia a lúky. Z toho dôvodu na svätodušné sviatky - *Turíce*, na Orave známe ako *Zelené sviatky*, ľudia zapichovali do polí zelené konáriky ako ochranu pred búrkou. Zelené ratolesti si z rovnakého dôvodu prinášali domov a do kostolov. Turične zvyky sa viazali aj k vode. Ľudia čistili pramene a studničky.

Podľa starých predstáv sa Turíce spájajú s príchodom duší mŕtvych predkov medzi živých ľudí. Preto, až do začiatku 20. storočia, dávali ľudia na severnom Slovensku slúžiť zádušné turične omše.

Osobitný rozmer a uplatnenie nadobudla májová zeleň vo vzťahu mladých ľudí. Od 15. storočia je známe stavanie vysokých stromov – májov pred domami dievčat. Postavenie mája bolo v tom čase verejným prejavom vážneho záujmu o dievča a do polovice 16. storočia, kedy bol zavedený cirkevný sobáš, mal podľa obyčajového práva aj istý právny význam, keďže bol prísľubom manželstva.

Aj v uvádzaných oblastiach mládenci dodnes stavajú pred domami dievčat v noci na 1. mája vysoké máje - *majky*. Boli to pekné rovné žrde, najčastejšie zo smrekov, pôvodne s kmeňom očisteným od kôry len nízko nad zemou, v medzivojnovom období už po celej výške. Niektorí mládenci začali máje maľovať, najčastejšie trikolórou do špirály. Máje boli ukončené ihličnatým vrcholcom, najčastejšie z jedličky, ozdobeným papierovými, pestrofarebnými stužkami. Farba stužky vyjadrovala vzťah mládenca k dievčaťu, ktoré sa najviac tešilo farbe červenej a bielej, menej žltej. Každý mládenec sa snažil svojej milej postaviť čo najkrajší máj. Pôvodne ich mládenci stavali tajne, aby ich nezbadal hájnik, lebo drevo bolo kradnuté. Na máje vyberali vysoké rovné stromy s pravidelne rozloženou korunou, a z toho dôvodu sa v 18. storočí, v rámci úsilia o racionálnejšie hospodárenie s lesmi, začalo v stoličných nariadeniach stavanie májov zakazovať. Aj napriek mnohým zákazom, rúbať drevo na tento účel, miestny hájnik väčšinou túto krádež toleroval. Príprava mája trvala dva až tri týždne, preto mládencovi pomáhali kamaráti. Pri májoch vysokých až 20 m pomáhalo aj dvanásť mládencov. Ak sa o priazeň dievčaťa uchádzalo viac mládencov, musel ten, ktorý máj postavil, ostať v noci strážiť, aby mu ho iní nezvalili. Postupom času už mládenci stavali máje so spevom a v sprievode harmoniky:

„Háj devečko, háj, staváme ti máj.
 U vrchu je zelený, u spodku je červený.“

Stavanie mája,
 Oravská Lesná, 2012.



Okrem vysokých májov mládenci stavali aj *posmešné máje* tým dievkam, ktoré nemali v obľube, zvlášť pre ich určité negatívne povahové vlastnosti. Tieto dostali malý, zakrpatený stromček alebo nepekňý vrchovec pripevnený na plote. Vrchovec nezdobili stužky, ale prázdna fľaša. Za postavený máj sa dievky mládencom odmenili fľašou pálenky, u bohatších aj malým pohostením buď priamo na mieste, alebo v rámci výmeny počas dvoch až troch týždňov, vždy v inom dome. Okrem pohostenia dievčatá dávali svojim milým ako darček najčastejšie vreckovku alebo tabak. V povojnovom období sa už dievčatá za máje mládencom odmieňali aj finančnou čiastkou. Spoločné posedenia sa nezaobišli bez muziky, ktoré sa konali nielen v mesiaci máji, ale aj počas letného obdobia najčastejšie v prírode. Máje váľali v posledný májový deň buď sami gazdovia - otcovia dievčat, v niektorých lokalitách im pomáhali aj mládenci. Deň pred váľaním májov zorganizovali mládenci v dedine muziku.

Postupom času sa okruh mládencov, ktorí stavali máje svojim milým, zužoval. Z praktickej stránky začali stavať jeden veľký, spoločný máj pre dievky z jednej *rale* (časť chotára) alebo v strede dediny pre všetky dievčatá. V posledných rokoch narastá počet malých májov, ktoré z rodičovskej lásky stavajú svojim niekedy ešte aj nepokrsteným dcéram ich otcovia.

Letný slnovrat oddávna sprevádzali obrady, ktoré súviseli s kultom slnka a ohňa. Ústredným dňom letného slnovratu bol deň sv. *Jána Krstiteľa* (24. júna), ktorý sa spájal s ohňom vo viacerých podobách. Deň pred sv. Jánom mládenci spolu s pastiermi chystali vatry, ktoré zapalovali po západe slnka. Pri tejto príležitosti musel gazda dať svojmu pastierovi nejakú odmenu. Pri zotmení bolo vidieť horiace ohne ako blčia po kopcoch. Mládenci ich preskakovali a spolu s dievčatami pri nich dlho do noci spievali a tancovali. Ohňom a fakliam ľudia pripisovali magicko-očistnú a zdravotno-preventívnu funkciu. Verili totiž, že v tento deň vo zvýšenej miere pôsobia nečisté sily, ktoré škodia ľuďom i zvieratám. Podľa poverových predstáv mala vrcholieť moc bosoriek, ktoré chodili po poliach a hovorili: „*Béře pozytek, ale ňe syček*.“ Bolo ich možné stretnúť a spoznať podľa toho, že chodili nahé a prešli deväť medzí. Ľudí pred ich čarami mali chrániť vence, ktoré dievčatá vešali na rohy kravám. V rámci ochrany pred



Dožinkové slávnosti ,
Mútne, 2012.

pôsobením bosoriek, ale aj proti hmyzu, bol zaužívaný zvyk *májenia* obydlí. Domáci zakladali nad vchodové dvere domu, do škár utesnených machom, ale aj do vnútra príbytkov najčastejšie vetvičky z lipy alebo červeného smreka. Za účelom ochrany pred búrkou a krupobitím ľudia zapichovali lipové vetvičky alebo vrbové prúty aj do polí medzi obilie, zemiaky, ľan. Dievčatá zároveň vili z poľných kvetov vence. Tie okrášlené stužkami z krepového papiera vešali medzi okná na priečeliach domov mládencom, ktorí im stavali máje. Vzájomné obdarúvanie medzi mladými ľuďmi pokračovalo v čase *odpustu*, kedy mládenci zasa kúpili dievčatám medovníkové srdce so zrkadielkom alebo hrebeň do vlasov.

V uvádzanom čase ženy s deťmi zberali po chotári liečivé bylinky. V ľudovej viere bola totiž vžitá predstava, že ich pokrstil sv. Ján a majú zázračnú liečivú silu. Niekde ich splietali aj do vencov a dávali v kostole posvätiť. Počas roka nimi liečili ľudí i dobytok. Ľudia často upodozrievali zvlášť staršie ženy z dediny, ktoré vedeli bylinkami liečiť, z bosoráctva a nazývali ich *gušľorki*.

Na sviatok Nanebovzatia Panny Márie (15. augusta) - na *Želnó* – Zelenú Máriu, ženy dodnes prinášajú do kostola liečivé bylinky (šalvia, ruta, pivónia, palina, božie drievko), aby ich kňaz posvätil. Po návrate domov ich odkladajú a používajú na liečenie rôznych ochorení, ale aj na okiadzanie ľudí i dobytku pri úľaku a urieknutí (z *vuocy še mu stalo*).

V lokalitách severovýchodnej časti Oravy zvykli v súvislosti s predpoveďou počasie hovoriť: „*Na Jana v kozuhu, po Jane tys.*“

V lete sa zvyky spájali s kosením trávy a sušením sena. Ľudia pri práci dávali o sebe vedieť spevom a vzájomným žartovným doberaním sa pri prevolávaní z jedného vřsku na druhý.

Jesenné obdobie

Zber úrody z poľa a s ním spojené slávnosti majú dodnes ďakovný charakter. Začínajú dožinkami, ktoré sa v minulosti zvlášť neoslavovali. Polia boli malé a úroda slabá. Znakom ukončenia zberu obilia bol veniec, ktorý zvyčajne gazdiná alebo dievčatá uvili po dokosení ovsu a zavesili koňovi na oje. Niekde ho prizdobili poľnými kvetmi. Doma ho zavesili na priedomie alebo do komory,



Odpustová slávnosť
na kalvárii, Zákamenné,
2004.

*Na sviatok
Nanebovzatia
Panny Márie
(15. augusta)
- na Želnó
– Zelenú Máriu,
sa dodnes v kostole
svätia liečivé
bylinky, ktoré slúžia
na liečenie rôznych
ochorení, ale aj
na okiadzanie ľudí
i dobytku pri úľaku
a urieknutí
(z vuocy še mu
stalo).*

prípadne izby, kde zostával do druhej úrody. Osobitnú funkciu plnil veniec pri štedrovečernom prestieraní ako znak vďaky za úrodu v uplynulom roku a zároveň prosba o požehnanie novej.

Sviatok sv. *Vavrinca* (10. augusta) ako svojho patróna svätili predovšetkým pastieri. V tento deň nepracovali a gazdiné im zvykli pripraviť lepšiu večeru.

Na sviatok *Dušíčiek a Všetichsvätých* sa dodnes stretávajú príbuzní, aby spoločne navštívili hroby svojich blízkych zomrelých, zapálili sviečku a pomodlili sa za nich. Pred *dušíčkami*, tak ako je dodnes všeobecne rozšíreným zvykom, každá rodina upravuje hroby svojich blízkych zosnulých. V niektorých lokalitách ich obkladali kameňmi okruhliakmi, ktoré nabelili vápnom. Domácnosti voňali jedľovou chvojninou, z ktorej ženy vili vence a zdobili ružičkami z krepového papiera.

Na deň sv. *Michala* (29. septembra) pripadal koniec pasenia oviec a dobytku. Pastieri dohnali ovce zo salašov a dobytok z hole do dediny a vrátili ich majiteľom. Zároveň navštevovali domácnosti so zelenou vetvičkou a domácim priali rozmnoženie na dobytku.

Zimné obdobie

Po zbere úrody, keď už bolo z poľa všetko zvezené, nastali chladnejšie dni a noci sa predĺžili. Temnota vyvolávala v ľuďoch pocity úzkosti a strachu. Ovládli ich predstavy, že s ubúdaním denného svetla narastá aktivita nečistých síl. Tá sa časom sústredila na škodlivé účinky stríg hlavne počas *stridžích dní*. Na Orave k nim patrili *dni svätej Kataríny, Ondreja, Barbory, Lucie*, kedy sa ľudia snažili pomocou magických úkonov dosiahnuť v budúcom roku hojnosť, zdravie a odvrátiť prípadné zlo. Početné povery sa spájali aj so Štedrým dňom.

V deň sv. *Kataríny* (25. novembra) v severovýchodnej časti Oravy chodili po dedine mládenci a *grabjyli* - kradli. Dievkam kradli najpotrebnejšie veci, prevažne odevné súčiastky, ktoré povešali v strede dediny na akúsi pyramídu, postavenú zo žrdí a obliali ich vodou. Podobne robili aj na sv. *Luciu*. Dievčatá si na druhý deň museli svoj zmrznutý odev doslova vysekávať. Tieto žarty dievčatá odplácali mládencom na *Ondreja*, kedy im potajme odnášali rôzne pracovné nástroje, či predmety každodennej potreby. V prípade, že niektorý z mládencom



súrne potreboval ukradnutú vec k nejakej činnosti, musel si *nagrabjone* – ukradnutú vec vymeniť u dievčat za protihodnotu.

Katarína bola posledným dňom, kedy sa mohli konať zábavy. Po nej už nastávalo adventné obdobie. Dodnes sa v tejto súvislosti hovorí: „*Katarína zapiera hudbu*.“ Mládež sa spoločne stretávala predovšetkým na priadkach, kde za dievčatami prichádzali spievajúci mládenci, sprevádzaní najčastejšie hrou na harmoniku. V spomínané dni dievčatá takmer nepriadli, ale plné očakávania sa pripravovali na magické úkony.

Deň sv. Ondreja (30. novembra) bol predovšetkým venovaný praktikám ľubostnej mágie. Dievčatá už v predvečer sv. Ondreja chodievali *topič vuolovo* (topiť olovo). Olovo topili v lyžici nad ohňom v peci, prípadne nad sviečkou a liali cez dierku v kľúči, ktorý ukradli niekde v susedstve, do nádoby so studenou vodou. Aj drevo na oheň, ktorým ohrievali olovo, muselo byť ukradnuté z domu, kde mali aspoň jedného mládenca. Nádobu s vodou držali nad hlavou dievčaťa, ktoré chcelo poznať svoj osud. Roztopené olovo v studenej vode vytvorilo rôzne obrazce a dievčatá sa z ich podoby snažili predpovedať svoj osud, prípadne profesiu budúceho manžela. Podoba truhly veštila dievčaťu smrť, puška vojaka, mužská postava vydaj. Niekde tieto praktiky vykonávali spolu s mládencami.

Iným druhom veštby o budúcom manželovi bolo varenie halušiek. Aj na tento účel museli dievčatá drevo - *kľocki* ukradnúť z dvora domu, v ktorom býval obľúbený mládenec. Ukradnutá musela byť aj múka. Potom dievčatá najčastejšie v dome, kde sa schádzali, varili halušky, do ktorých vložili lístky s menami im blízkych mládenčov. Každé dievča malo zvyčajne viac halušiek, ktoré naraz vhodilo do vriacej vody. Haluška, ktorá ako prvá vyplávala na povrch, ukrývala meno jej budúceho manžela. Niekde túto halušku, v snahe ovplyvniť veštbu, dievča po otvorení zjedlo. Dievčatá praktizovali veštby aj doma, keď si osamote pred spaním veštili smrť, vydaj a nešťastie. Do každého rohu hlavnice vložili lístok s nápisom *soľ*, *popol*, menom obľúbeného mládenca a štvrtý prázdny. Hlavnicu tridsaťkrát obrátili, aby si nezapamätali, do ktorého rohu aký lístok vložili a do rána na nej spali. Ráno z ľubovoľného rohu vytiahli

Vianočné zvyky
- obchôdzka
s betlehenskou koledou,
Novoť,
2. polovica 20. storočia.

V ľudovej viere boli rozšírené predstavy, že v zimnom období s ubúdaním denného svetla, narastá aktivita nečistých síl, sústredená hlavne počas stridžích dní.

Vtedy sa ľudia snažili pomocou magických úkonov dosiahnuť v budúcom roku hojnosť, zdravie a odvrátiť prípadné zlo, dievky praktizovali veštby spojené s vydajom.

Rímsko-katolícky kostol,
Hladovka, 2009.



lístok, a podľa nápisu na ňom veštili svoj osud. *Soľ* znamenala slzy, *popol* do roka smrť, meno mládenca do roka svadbu a prázdny lístok neveštil žiadnu zmenu. Inde tento zvyk praktizovali na *Luciu*.

Niekde dievčatá v snahe o vydaj, hádzali do dverí topánky. Hádzat' museli cez hlavu, otočené chrbtom ku dverám. Ak trafili do verají dverí, pravdepodobnosť vydaja v nastávajúcom roku bola väčšia.

Medzi staršie praktiky patrilo trasenie plotov, sprevádzané zariekaním. Plotom triasli pri dome, kde býval mládenec. Vo sne sa im potom mal prisniť ich budúci ženich. Pri trasení plota dievča zariekalo:

*„Ploče, ploče, třense če,
svjenty Ondrej prose čje,
dej mi tejto noce znač,
s kjem jo bede před voltořem stoč.“*

Inde po trasení plota dievka nesmela s nikým prehovoriť. Pod hlavu si dala na noc mužské nohavice, pričom verila, že mládenec, ktorý sa jej zjaví v sne, bude jej manželom. Vydaj dievke v budúcom roku predpovedal aj páry počet narýchlo vzatých polien z drevárne, páry počet náhodne rukou zachytených latiek v plote, ale aj sukňa, ktorá dievke spadla na zem, keď ju večer vyhadzovala na strechu.

Na Ondreja chodievali mládenci po tzv. *Ondrejovke*. Tento zvyk prenášania rozličných predmetov na najrôznejšie miesta sa uchoval dodnes. Mládenci nepozorovane odnášali gazdom vráta a neraz aj celý voz previezli do susedov, kde ho naložili drevom a dovezli späť. Niekedy gazdovi preniesli voz na strechu hospodárskej budovy – *na kalynicy*, alebo drevenú latrínu postavili naprostred dvora či priamo pred vchodové dvere. Na strom zvykli vyniesť aj bránku. V minulosti sa mládenci zamierovali na tých ľuďoch z dediny, ktorí neboli obľúbení v dedinskom kolektíve alebo kde mali namyslené alebo staré dievky. Zo starších praktík sa v tomto čase spomína chodenie slamenej figuríny po dedine, ktorú predstavoval mládenec omotaný slamennými povrieslami. Táto postava sa spájala aj s návštevou na priadkach a páračkách.

Na sviatok *sv. Barbory* (4. decembra) zvykli dievčatá dávať do vody odlomené halúzky - *barborky*, najčastejšie z čerešne, v očakávaní, či sa do Štedrého dňa rozvijú. Ak áno, dievča sa malo do roka vydať. Pri tom muselo každé ráno vstať ešte pred východom slnka a vodu do nádoby s halúzkou doniesť v ústach zo studne. Rozkvitnuté halúzky boli zároveň ozdobou vianočného stola. V niektorých lokalitách túto obyčaj praktizovali na Luciu. Zvyk s konárkami pretrval do súčasnosti.

Deň *sv. Mikuláša* (6. decembra) nadobudol na význame až v povojnovom období. Dovtedy, ako spomínajú starí ľudia, nosil deťom do vyčistených topánok, ak ich mali, len veľmi skromné dary – kúsok cukru, jablčko alebo prútik. Ako hovoria starí ľudia: „*Mikuláš v sprievode čerta a anjela začal chodiť až v období, keď si už bolo čo obliecť.*“ Postupne sa rozšíril zvyk, že po dedine začali chodiť skupinky mladých ľudí, oblečených za Mikuláša, čerta, anjela a medveďa. Mikulášske obchôdzky sú dodnes živé, pozmenila sa len funkcia Mikuláša z pôvodnej výchovnej na zábavnú.

Zimné obdobie poskytovalo viac času na stretávanie sa mladých ľudí. Priestor im umožňovali predovšetkým priadky a páračky, na ktoré prichádzali mládenci s harmonikou, aby hrou a piesňami obveselili dievčatá, ale aj ženy. Ich najčastejším žartom bolo vpustenie vrabcov alebo myši do izby, kde sa páralo. Takéto roztopašné praktiky boli súčasťou spoločnej zábavy. Veľakrát sa v jednej miestnosti páralo alebo priadlo a v druhej, pri muzike, spievalo a tancovalo. Zábava sa konala až po skončení prác.

Na *sv. Luciu* (13. decembra) ľudia verili, že v tento deň ľudom aj zvieratám škodia bosorky. Na ochranu pred ich pôsobením už v predvečer ľudia jedli cesnak, natierali si ním ruky, nohy, tvár, dávali ho žrať dobytku, robili ním kríže nad vstupnými dverami domov a maštali. Inde na maštalné dvere vešali slamu, alebo dechtom - kolomažou nakreslili kríž. Zároveň dvere na maštaliach zamykali, aby do nich strigy nemali prístup a nemohli kravám odobrať mlieko. Ľudia verili, že bosorky primiešavajú do mlieka *čertovské lajno*, aby sa nedalo zmútiť. Odplasiť ich mal kliniec zabitý do prahu maštale a svätójánske bylinky. Dobytok chránili aj svätenou vodou. Ochranou proti nepriaznivým vplyvom bosoriek v maštali boli kozy, ktoré gazdovia chovali. Kozy totiž požírali aj také bylinky, ktoré mali proti strigám ochrannú magickú silu. Na ochranu pred strigami mal slúžiť aj drevený Lucijný stolec, ktorý bolo potrebné zhotoviť postupne počas dní od Lucie do Štedrého dňa bez použitia klinca. Kto si potom v kostole na polnočnej svätej omši na tento stolec sadol chrbtom k oltáru, uvidel všetky bosorky z dediny.

V tento deň zároveň platil zákaz vykonávať určité práce. Ženy nesmeli prať na potoku, lebo verili, že tam perú bosorky, ktoré by im mohli počarovať. Furmani zasa v obave pred bosorkami, ktoré by im mohli ublížiť, či dokonca ich usmrtiť, v tento deň nezapriahali kone a neodchádzali do hôr zväzať drevo. Pozor si dávali aj pocestní, aby ich nepredišiel človek v roztrhaných šatách, alebo chorý, lebo verili, že sa im bude zle vodiť.

Dievčatá využívali tento deň viac menej na zábavu a preoblečené za Luciu a Cigánky navštevovali domácnosti. Cigánky sa snažili narobiť gazdinám neporiadok v kuchyni, kým Lucia zatiaľ šibala domácich bylinkami. Pred odchodom nečakane hodila gazdinej hrst múky do očí a potom všetky vybehli z domu.

Gazdovia zvykli počas 12 dní, od Lucie do Štedrého dňa, zapisovať aké bolo počasie. Potom podľa jednotlivých dní, ktoré predstavovali konkrétne mesiace v nastávajúcom roku, predpovedali aké bude v tom - ktorom mesiaci

počasie. Niekde tento spôsob predpovede sledujú dodnes. Počasie predpovedali aj podľa snehovej gule, ktorú počas týchto dvanástich dní prinášali do domu a pozorovali, ako rýchlo sa roztopí. Ak sa roztopila rýchlo, predpovedali mesiac teplejší, ak pomalšie, chladnejší. Obmenou tohto zvyku bola verzia, keď gazda priniesol na Luciu všetkých dvanásť snehových gúl, každú označil číslom mesiaca a pozoroval, ktorá z nich sa najskôr roztopila. Ten mesiac mal byť v budúcom roku najteplejší.

V predvianočnom období je dodnes živé obchádzanie deviatich domov so sochou Panny Márie počas deviatich dní. Je to cirkevne schválená modlitebná pobožnosť, známa z medzivojnového obdobia ako „*Deviatnik k Panne Márii.*“ Predstavuje presne určený dialóg medzi prichádzajúcimi a domácimi, ktorý spresňuje zámer obradu a samotné modlitby a piesne, obsahovo viazané k Adventu a k času očakávania narodenia Spasiteľa.

Na *sv. Tomáša* (21. decembra) bolo zvykom chodiť na návštevu k príbuzným bosí. Takto chceli v nastávajúcom roku zabezpečiť pre celú rodinu zdravie. V tento deň platil zákaz chodiť do hory, pretože sa hovorievalo: „*Na Toma, šeč doma.*“ Kto by zákaz porušil, mohlo ho stihnúť nešťastie.

So zimným slnovratom, znovuzrozením slnka, sa spájala koleda a kresťanské narodenie Pána. Zima poskytovala najviac času na slávnosti, ktoré sa každoročne opakovali. Počas adventu sa nekonali žiadne veselice ani svadby. Ľudia včas ráno chodievali na *roráty* – ranné sväté omše. Napriek tomu, že bolo treba brodiť sa v mrazivom ráne snehom do kostola, ľudia radi spomínajú na tento čas, vrždiaci sneh a hviezdnu oblohu. A zrejme aj z tohto dôvodu došlo v súčasnosti v niektorých lokalitách k oživeniu týchto omší s početnou účasťou práve mladých ľudí.

Približne týždeň pred Vianocami roznášali menší chlapci po domoch oblátky, ktoré v minulosti piekol *rektor* – učiteľ. Domáci mu za oblátky poslali peniaze a chlapcom dali tiež nejakú malú odmenu.

Predvianočné obdobie sa spájalo s množstvom príkazov, zákazov, pravidiel správania a magických úkonov. Tieto mali zaistiť v budúcom roku bohatstvo, blahobyt a zdravie gazdu a jeho rodiny, a zároveň odvrátiť nešťastie od hospodárstva. Podobný charakter mal aj Štedrý deň, ktorý sa niesol v znamení mnohých povier.

Na *Štedrý deň* - *Vilijo*, *Vogilio*, nazývaný aj *gody* – hody, mal každý úkon svoj osobitný význam. Najväčšia znakovosť a symbolika sa spájala s prípravou štedrovečerného jedla a úpravou stola. Rozšírené bolo koledovanie, spojené s hrami, ktoré súviselo s *polazovaním*, prvým príchodom najmä mužského návštevníka do domu a želanie blahobytu.

Gazdiná od včasného rána piekla chleby, aby mala pre vinšovníkov, ktorí prichádzali od skorého rána. Pri pečení chleba musela dávať pozor, aby sa chlieb nepolámal, lebo to by bola predzvesť zlej úrody. Počas dňa sa dodržiaval prísny pôst, mäso bolo povolené jesť až po polnoci. Z toho dôvodu varila bezmäsité jedlá, ktorých výber mal byť čo najširší. Deťom, ktoré boli hladné a opakovane chceli jesť, rodičia sľubovali, že ak vydržia bez jedla do štedrej večere, budú pekné a nebudú mať na tvári vyrážky. V tejto súvislosti sa zvyklo v celej oblasti hovoriť: „*Ve Vilijo džeči bijo, pot piec klado, ješ nedajo.*“

Zároveň platil zákaz niečo požičať a požičané sa muselo vrátiť, aby do nového roka rodina nevstupovala s podlžnosťou. Po domoch chodievali pastieri vinšovať dobré zdravie a úrodu. So sebou prinášali lieskový prút s vetvičkou jedličky. Počas vinšovania prútom pošibali domácich a zvlášť deti, čím im chceli v budúcom roku zabezpečiť zdravie. Nakoniec prút odovzdali gazdovi,

*Počas adventu
chodievali ľudia
včas ráno
na roráty
– ranné sväté omše.
Aj keď sa
z lokalít,
kde nemali
postavený kostol,
ľudia museli
v mrazivom ráne
brodiť snehom,
radi spomínajú
na tieto
už zašlé časy.*



ktorý ho odložil a na jar s ním vyháňal dobytok na prvú pašu, aby sa mu darilo a bol zdravý. V súvislosti s týmto dňom bola rozšírená predstava, že prípadná návšteva môže do domu priniesť šťastie, ale aj nešťastie. Šťastie mal priniesť bohatý človek, nešťastie chudobný. Zakazovalo sa aj chodiť po cudzích domoch v otrhanom odevu a neupravený, lebo takýto človek by domácnosti priniesol chudobu.

Po stromček do lesa chodieval najčastejšie gazda, otec rodiny. Vianočný stromček - *podlas*, *podlažnik*, *pôdlažnicka*, visel pôvodne nad vianočným stolom, upevnený na povale za hrubý koniec kmeňa a zavesený špicom nadol. Zdobili ho jablká, orechy, slamené ozdoby, aj farebne upravené oblátky a sviečky. V tejto podobe pretrval stromček približne do tridsiatych rokov 20. storočia, kedy ho už začali stavať na podlahu do stojana. Pod stromček kladli snop ovsu ako symbol vďaky za úrodu a zároveň požehnanie nastávajúcej úrody v nasledujúcom roku, ale aj betlehem. Neskôr mal miesto na stolíku. Niekde bolo zvykom stromček hneď po večeri obrat' a zaniest' na hnoj, aby bol dobytok chránený od chorôb. Menší, neozdobený stromček dávali aj do maštale. K tradičným ozdobám pribudli v povojnovom období salónky, ktoré tvorili kocky cukru zabalené v papieri a staniole. V chudobných rodinách kocky cukru nahrádzali malé drievka, prípadne kvaka alebo zemiaky. Od polovice 20. storočia k salónkam postupne pribudli čokoládové kolekcie, fúkané sklenené gule a rôzne figúrky, kupované na jarmokoch a v obchode.

Osobitnú pozornosť venovala gazdiná príprave štedrovečerného stola. V dávnejších časoch ho prikrývala novou ľanovou plachtou, od začiatku 20. storočia už ľanovým obrusom, ktorý zvyčajne slúžil len k tomuto účelu. Pod obrus do rohu stola nasypala za hrst' z pestovaného obilia, najčastejšie ovsu, a pridala aj drobné peniaze. Neskôr obilie v malej miske kladli na obrus. Týmto úkonom chceli zabezpečiť hojnú úrodu v nastávajúcom roku a po celý rok dostatok peňazí. V niektorých lokalitách za účelom hojnej úrody obilia dávali pod stôl snop slamy alebo ku stolu dožinkový veniec. V novších časoch vkladali peňaženku s peniazmi do pultu stola. Na stole nesmel chýbať chlieb. Gazda oviazal nohy stola reťazou, na ktorú si mali stolujúci počas večere

DFS Kašunka pri vystúpení s vianočnými zvykmi, Rabčice, 2000.

*So zimným
slnovratom,
znovuzrozením
slnka, sa spájala
koleda a kresťanské
narodenie Pána.*

**„Ve Vilijo
džeči bijo,
pot piec klado,
ješ nedajo.“**



Dobrá novina,
Hladovka, 2010.

položiť nohy, aby im počas roka nehnisali, lebo chodili bosí. Reťaz ochraňovala domácich aj od vredov a počas roka mala zabezpečiť zdravie všetkým rodinným príslušníkom. Inde za rovnakým účelom kladli pod stôl sekeru. Aby zabezpečili počas roka ochranu sliepok, husí a zajacov pred lesných dravcami a tiež, aby ich udržali pokope, dávali pod stôl železnú obruč a do nej sliepku s husou, prípadne zajaca. Počas večere im hodili zo stola trocha jedla. Počas dňa gazda nepoložil na stôl čiapku, aby mu v nastávajúcom roku v záhrade neryli krty. Gazdiná zasa schovala kolovrat - *vôzok* na pradenie, ale aj vretená, kúdele a ostatné nástroje používané pri spracovaní ľanu, aby niektorého člena rodiny v lete neuštipol had. Do obruče nasypali zrno pre vrabcov, ktoré počas leta narobili veľa škody na poli. Gazdiná pri kŕmení sliepok zrnom na dvore, neodhánala pokrikom: „Šo!“, ako zvyčajne, ale „Idzeš!“, aby sa sliepky v očiach jastraba premenili na dobytok.

Pri prestieraní stola gazdiná zvykla pre stolujúcich odrátať potrebný počet lyžíc na štedrovečerný stôl, aby boli nachystané pre každého z rodinných príslušníkov. V prípade, ak na stôl položila o jednu lyžicu viac, predpovedali v rodine prírastok, ak menej, predpovedali smrť. Na stole bolo zároveň prestreté pre jednu osobu navyše, pre zomretého člena rodiny v uplynulom roku alebo pre prípadného pútnika.

Niekde ku stolu prisunuli dlhú lavicu, na ktorú gazdiná poukladala misy s jedlom, aby nikto nemusel vstávať od štedrovečerného stola. Ľudia totiž verili, že kto odíde od stola, v nasledujúcom roku zomrie. V niektorých lokalitách nesmela gazdiná odísť od stola, lebo by sa nedarilo hydine. Rozšíreným zvykom bolo na lavicu alebo ku stolu položiť *mašnicku* - maselnicu, nádobu na mútenie mlieka a pod stôl šečtár, naplnený snehom alebo vodou, aby v budúcom roku

98 domácim nechýbalo mlieko. Za rovnakým účelom sa neskôr zaužíval zvyk, že so šechtárom plným snehu prišiel gazda do izby na záver slávnostnej večere. Niekde zvykli počas štedrej večere, po každom chode jedla, alebo po príchode z polnočnej omše trikrát zamútiť v maselnici. Do maselnice zvykli zároveň odkladať po troch lyžiciach z každého štedrovečerného jedla, ale aj z jedál požívaných počas nadchádzajúcich sviatkov, na Božie narodenie a na sv. Štefana. Po Vianociach jedlo dávali dobytku. Maselnicu používali so zámerom, aby sa v nej mlieko počas roka dobre zmútilo. Za rovnakým účelom v niektorých lokalitách odkladali zo štedrovečerných jedál na osobitný tanier a pridávali ku kvalitnejšiemu krmu, určenému na tento deň pre dobytok. Aj omrvinky po štedrej večeri pozbierali a odložili vo viere, že majú liečivé účinky zvlášť pri bolesti zubov, ale aj iných chorobách. Niekedy ich opatrovali aj 5 rokov a dávali zožrať aj chorému dobytku.

Tesne pred večerou gazda zanesol do maštale dobytku dobrého krmu, aby aj zvieratá pocítili, že sú sviatky. V dávnejšom období ešte pred modlitbou vyšiel z izby von, zaklopal na dvere a keď gazdiná povolila vstúpiť, vošiel dnu s jačmeňom a oblátkami, položenými v miske alebo na tanieri, pričom vinšoval šťastie a zdravie. Potom do kríža rozsypal po prítomných hrst' jačmeňa a každému z domácich podal ruku.

Vinšoval:

*„Vjynsuje vom tu scynšče, zdrovie na to Boze narodzyne.
Na polu úroda, v stodole plynota, v kumuoře spořivoš,
v izbje láska, miloš, zebi me še mogli docakovač,
precakovač, s Kristym Panym še v ňebie radovač.
Pochvol'ony ňek bedže Jezus Krystus!“*

V uvádzaných lokalitách dodnes pozývajú ku večeri vtáčkov. V dávnejšej minulosti pozývali aj myši, aby neškodili na poli, ale mali účasť na oslave sviatku.

Štedrá večera začínala modlitbou, ktorej súčasťou boli aj prosby za mŕtvych. Po nej gazda rozhodil po izbe zrno pre zvieratá so slovami: „*Vsetkym zvierentam.*“ Tento úkon sa vzťahoval aj na sliepky a mal zabezpečiť dobrú znášku vajec. Niekde po zemi rozkladali aj slamu, ktorá symbolizovala narodenie Ježiška. Zrno so slamou sa mohlo odpratať a pozametať až po sviatkoch, niekde až po dvoch týždňoch, aby z domu nevyniesli šťastie a hojnosť. Tento zvyk nedodržiavali v tých domácnostiach, kde gazdiná udržiavala väčší poriadok. V niektorých lokalitách bolo zvykom, že gazda pred večerou každému členovi rodiny veštil z rozkrojeného jablčka, podľa usporiadania jadierok do kríža smrť, v tvare hviezdičky život. Potom podelil oblátky natreté medom, niekde aj s cesnakom. Prv, ako podal oblátky synom, urobil im s medom na čele malý krížik, aby boli dobrí ako med. Dievčatám, ani iným rodinným príslušníkom krížik neurobil. Inde oblátky rozdávala gazdiná. Potom gazda vzal chlieb a odkrojil z neho skrajok - *kromku*, vybral z nej striedku, vložil do nej kúsok oblátky s medom a položil pod stromček. Po sviatkoch ju odložil do skrine. Po čase, keď začala plesniť, dal ju zožrať dobytku, často kravám po otelení, aby sa vydaril nový dobytok. Inde do *kromky* gazda vložil cesnak a odložil ju v kuchyni, aby bola po ruke, keď niekoho boleli zuby, aby si z nej mohol odhryznúť. Niektorí gazdovia ju brali so sebou do poľa, keď išli prvý raz siasť a s prvou hrst'ou zrna ju hodili do zeme, aby z novej úrody bola hojnosť chleba. V niektorých dedinách dodnes odkladajú pre dobytok a hydinu zo štedrovečerných jedál, ale aj kvalitnejšie krmivo a z dôvodu ochrany aj kúsok

**„Vjynsuje vom
tu scynšče,
zdrovie na to Boze
narodzyne.“**



Pohľad na časť obce s kostolom v zimnom období, Novot'

chleba s cesnakom. Aj kosti zo štedrovečernej ryby ľudia odkladali a dávali do krtincov v snahe udobriť si krtov, ktorí im v záhradách rozrývaním pôdy robili škody.

Nie všade zvykli večeru začínať prípitkom. Z alkoholických nápojov bola rozšírená pálenka alebo žitné víno. Po oblátke nasledovala večera, pozostávajúca zo všetkých druhov pripravených jedál, ktoré sa v podstate jedávali počas celého roka. Štedrosť jedál na štedrovečernom stole mala zabezpečiť ich hojnosť v nastávajúcom roku. Preto aj v chudobných domácnostiach pri nedostatku sa snažili navariť čo najviac jedál. Ešte v predvojnovom období všetci rodinní príslušníci jedávali spoločne z jednej misy, neskôr už každý zvlášť. V niektorých rodinách si tento spôsob stolovania, v snahe uchovania súdržnosti rodiny, zachovali až do polovice 20. storočia.

Prvým jedlom po oblátkach bol varený bôb, inde kapustnica s hubami a zemiakmi. Tieto jedlá sa varia dodnes. Potom nasledovala ryba, varená v kapustnici s hubami. Niektorí muži ryby chytali v rieke, inde zvykli kupovať haringy. Až v povojnovom období rybu pripravovali ako samostatné jedlo so zemiakmi a neskôr so zemiakovým šalátom. Obľúbeným a dodnes vareným jedlom boli: polievka zo sušených sliviek s haluškami; hrach; pirohy s makom

100 alebo tvarohom; halušky rôzneho druhu; krúpy; zemiaky omastené maslom s kyslým mliekom; krupica - *gríska* s maslom, medom a škoricou; ryža na mlieku. Štedrovečerné jedlá dávala na stôl gazdiná, pričom nikdy na stôl nepoložila hrniec zo sporáka, ktorý bol od varenia na otvorenom ohni začiernený, aby sa v budúcom roku neurodilo čierne a zhnité zrno. Polievku naberala z hrnca na šporáku. Pri podávaní každého chodu gazdiná spomenula, kde budú plodinu, z ktorej bolo jedlo uvarené, sadit'. Počas stolovania zvykol gazda rozhodit' do každého kúta po troche hrachu ako obeť biede. Inde zasa počas štedrej večere hodili dve - tri lyžice jedla do studne, aby voda bola taká sýta ako jedlo. Okrem chleba nechýbal kysnutý koláč z bielej múky - *baba*, ale aj záviný a drobné kúsky s rôznou náplňou a čaj.

Po večeri nasledovala modlitba a potom ako prvé prichádzali k vianočnému stromčeku deti. Darčeky boli ešte aj v povojnovom období veľmi skromné. V chudobných rodinách len niekoľko kúskov ovocia – oriešky, jabĺčka. Obdarúvanie sa rozšírilo až od polovice 20. storočia. Potom prichádzali na rad ďalšie úkony spojené s predpovedaním zdravia v nastávajúcom roku a s ľubostnou mágiou zameranou na vydaj dievčat. Gazdiná dala každému členovi rodiny zemiak, ktorý ak bol po prekrojení zdravý, veštiteľ dotyčnému v nastávajúcom roku dobré zdravie, ale ak bol hnilý, smrť. Potom gazda alebo gazdiná zvykli počúvať, či v maštali zakikirika kohút a rátali koľkokrát. Každé zakikirikanie predstavovalo jeden týždeň a ich celkový počet určoval počet týždňov, po ktorých mala prísť jar.

Medzitým dospievajúce dievčatá pozametali izbu, vymietli všetky jej kúty a smeti vyniesli na hnojisko alebo na kraj záhrady, prípadne ku maštali. Pritom pozorne počúvali, z ktorej strany zabreše pes, lebo odtiaľ by mal pochádzať ich budúci ženich. Inde chodievali búchať na chliev, kde ležala sviňa. Jej zakrochkanie bolo pre nich znakom vydaja v budúcom roku. V tejto súvislosti boli niektoré praktiky podobné ako na deň sv. Ondreja (podľa počtu polienok a hádzania topánky), pri čom dievčatá verili, že muž, ktorý sa dievčaťu v sne zjaví, stane sa jej manželom.

V minulosti veštby vypĺňali čas do odchodu na polnočnú omšu. V starších dobách vinšovníci chodievali len zriedka a nie vo všetkých lokalitách. Nechodievali vinšovať ani s betlehemom. Susedia a dobrí známi si navzájom priali zdravie ešte pred štedrou večerou: „*Vinsujem vom scynšče, zdrovie.*“ Spievanie kolied sa viac-menej rozšírilo až v medzivojnovom období. V jednom období chodievali domáci Betlehemci aj Traja králi, inokedy len cudzí z bližšieho okolia. V severovýchodnej časti Oravy sa uchovali spomienky starých ľudí uchovali, ako chlapi – Betlehemci, oblečení v miestnych krojoch, rozprávali a spievali po slovensky. V starších obdobiach obyvatelia z lokalít, v ktorých nebol ešte postavený kostol, chodievali do kostola v rámci farnosti až do susednej dediny. Na cestu, ktorú prekonávali pešo, si svietili kahancami zhotovenými z brezovej kôry. Takýto sprievod ešte viac umocňoval štedrovečernú atmosféru a zanechával v ľuďoch a zvlášť v deťoch nezabudnuteľné zážitky. Ak sa niektorá z dievok počas cesty pred niektorým domom pošmykla a spadla, predpovedali jej, že do toho domu sa vydá. V minulosti si na polnočnú omšu gazda alebo gazdiná vzali kúsok chleba alebo koláča, ktorý po návrate dali zožrať kravám, aby boli zdravé, dobre dojili a strigy nemali nad nimi moc. Brali so sebou aj peniaze, aby im počas roka nechýbali. Z kostola sa ľudia ponáhľali rýchlo domov, aby v budúcom roku rýchlo zrelo obilie. Pri polnočnej svätej omši neskôr nechýbali ani tradičné koledy, v niektorých lokalitách sprevádzané s gajdami. Aj dnes sú jej neodmysliteľnou súčasťou farnosti vystúpenia folkloristov a hudobníkov.

*Susedia
a dobrí známi si
navzájom priali
zdravie ešte pred
štedrou večerou:
„Vinsujem vom
scynšče, zdrovie.“*

*„Za koľynde
džynkujeme,
scynšče, zdrovje
vynsujeme,
takto Boze dej,
takto Boze dej!
Zebyšče nom zdrovi
byli a na rok še
pol'epsyl'i,
takto Boze dej,
takto Boze dej!“*

Posvätná tichosť Štedrého večera trvala aj počas druhého dňa na *Božie narodenie*. V tento deň ráno vstával ako prvý gazda, ktorý išiel do maštale pokropiť svätenou vodou dobytok, aby mal z neho požehnanie. Potom sa umyl vo vode, do ktorej vhodil mincu. Mincou sa umýval ako mydlom, aby bol po celý rok zdravý, čerstvý a pekný ako ten peniaz. Takto sa postupne poumývali všetci členovia rodiny.

Božie narodenie je veľký sviatok. V minulosti ľudia celý deň svätili a z domu odchádzali len s výnimkou účasti na svätej omši. V tento deň platil aj zákaz chodiť na návštevy. Gazdovia nepodstielali dobytku, gazdiné nepostielali posteľ, neumývali riad, nevarili. Jedli zvyšky zo štedrovečerných jedál. Po omši sa z kostola rýchlo ponáhľali domov. Platila zásada, podľa ktorej ten, kto prišiel domov ako prvý, bude aj prvý žať úrodu. Ľudia prežívali sviatky spoločne v rodinnom kruhu. Čas si krátili spievaním vianočných piesní a čítaním náboženských kníh.

Na sviatok sv. *Štefana* (26. december) už ľudia oveľa otvorenejšie prejavovali radosť z narodenia Ježiša Krista a deň mal skôr zábavný charakter. Dodnes sa zvykne hovoriť: „*U Štefana bolo všetko na nohách*“. Tento čas ľudia využívali zvlášť na návštevy príbuzných a známych, ale často zvykli *robiť namoviny* - nahovárať dievča. Dievčatá na priadkach využívali čas na stretnutie s mládenkami a spoločnú zábavu. V skupinkách chodievali spievať popod okná domov, kde bývali mládenci.

Od *Štefana* až do *Troch kráľov* (6. január) po dedinách chodievali Betlehemci so zaužívanou hrou o narodení Ježiška, ktorej dej sa odohrával v prostredí salaša so známymi postavami – Fedor, Stacho, bača, starý, anjel. Hru predvádzali so slovenským textom, v pastierskom odeve a s tradičnými rekvizitami - pastierskymi palicami a malým vyrezávaným betlehemom – maštal'kou so známymi postavičkami. V niektorých lokalitách beskydskej oblasti bolo rozšírené chodenie mládenčov s hviezdou. Pôvodne chodievali len vo svojej dedine od domu k domu, postupne i do susedných i vzdialenejších obcí kvôli zárobku. Spievali slovenské, ale zvlášť obľúbené boli poľské koledy, ktoré sa do tejto oblasti dostávali prostredníctvom poľských vianočných spevníkov. Odmenou za koledu bol kúsok koláča alebo chleba a u majetnejších niekoľko grošov. Niekde ich pozvali do príbytku a pohostili. Za koledu poďakovali piesňou:

*„Za koľynde džynkujeme, scynšče, zdrovje
vynsujeme,
takto Boze dej, takto Boze dej!
Zebyšče nom zdrovi
byli a na rok še pol'epsyl'i,
takto Boze dej, takto Boze dej!“*

Na *Štefana* sa v krčme alebo v urbárskom dome konali divadelné ochotnícke predstavenia a po nich muziky.

Starý rok – *Silvester* (31. decembra) mal podobný charakter ako Štedrý deň. Ľudia dodnes chodievajú do kostola poďakovať starému roku. V minulosti po návrate z omše bola spoločná večera o niečo chudobnejšia ako štedrovečerná. V tento deň sa malo jedávať bravčové mäso, ktoré bolo symbolom bohatstva. Nesmelo sa nič jesť spod peria, aby *neuletelo* - gazdovstvo. Ženy v tento deň zvykli sliepkam ustlať slamu, aby dobre niesli vajcia. V dávnejšej dobe sa muziky nekonali. Len v niektorých lokalitách chodili po dedine o polnoci mládenci s muzikou, aby privítali Nový rok. Striedanie rokov oznamoval hlas kostolných zvonov. Až v druhej polovici 20. storočia sa zaužíval zvyk chodiť po polnoci k blízkej rodine vinšovať nový rok.

Na *Nový rok* (1. januára) chodievali včas ráno po domoch vinšovať malé deti. Navštevovali viac-menej príbuzných, najmä krstné matky, ktoré pre ne upiekli z jačmennej múky kysnuté koláčiky, nazývané - *nove ľatko*. Niekde mal podobu vtáčika, inde do neho pridali aj drobný peniaz - *grajciar*. Jeho názov bol totožný s názvom tejto najrozšírenejšej formy vinšovania - *chodenie po novom ľatku*. Ešte aj v povojnovom období, keď deti ukončili vinš, domáci v snahe zabezpečiť hojnú úrodu, rozhadzovali po izbe do kríža v štipke ovos. Inde zasa, keď deti prišli z vinšovania domov, prv ako koláč zjedli, niekto z domácich ho na krátky čas vložil do *masničky* - maselnice.

Najrozšírenejšia bola koleda:
*„Za koľynde džinkujime,
 ščenšče, zdrove vinsujime,
 na tym Novy rok, na tym Novy rok.
 Zeby šče nom zdrovi byl'i,
 a na rok še polepsyli,
 takto Boze dej, takto Boze dej.*

*Dže je Jezus i Marijo tam še šycko zle pomijo.
 Pomijp še zle na dobre,
 nastavajo roki scodre,
 takto Boze dej, takto Boze dej.“*

Chodenie po vinšovaní predstavovalo zvlášť pre chudobné deti určitú formu zárobku. Počas obchôdzky nosili v ruke zviazanú šatku, do ktorej dokladali všetko, čo im v domácnostiach dali. Ak niekde odmenu nedostali, zaspievali:

*„Za koľynde...
 syčkie vokna vybijyme, syčkie vokna vybijyme.“*

Dnes tento zvyk prežíva zväčša len v rodinnom prostredí, v najbližšej rodine a u dobrých známych. V rámci spoločenstva sa považuje za žobranie. Ľudia si dodnes prajú do nového roka zdravie, šťastie, hojné Božie požehnanie.

Na sviatok *Troch kráľov* (6. januára) kňaz v kostole dodnes svätí soľ a kriedu, ktoré ľudia používajú počas celého roka ako apotropajné - ochranné predmety. Kňaz v sprievode miništrantov a rektora dodnes navštevuje domácnosti za účelom ich posvätenia. Po vysvätení rektor nad vstupné dvere trojkráľovou kriedou píše na začiatok prvé dve číslice nastávajúceho roka, potom tri písmená oddelené krížikom C+M+B, a síce iniciály mien troch kráľov *Caspar, Melchior a Balthasar*, a druhé dve číslice kalendárneho roka. Písmená sa dajú vysvetliť aj v inom význame, ako *Christ mansionem benedicat* - Kristus nech žehná tento dom.

Menší chlapani a mládenci v skupinkách predvádzali Trojkráľovú hru. V rukách držali *bunkošie* – ozdobné palice, obité retiazkami a zvončekmi, ktoré pri búchaní cvendžali. Iní mali pri predvádzaní hry aj hviezdu, ktorou jeden z chlapcov počas spievania krútil. Hru chodievali predvádzať aj do iných okolitých dedín. Ako odmenu dostávali koláč, chlieb a len zriedka peniaze.

Obchôdzky pokračovali aj na sviatok sv. *Gregora* (12. marca), kedy chodieval po dedine od domu k domu rektor – učiteľ, v sprievode štyroch žiakov, ktorí pre neho vyberali naturálnu časť mzdy. Žiaci počas obchôdzky spievali. Ešte na prelome 20. storočia bola jeho mzda zmluvne určená *vokátorom* a pozostávala z nevelkej finančnej čiastky a určenej naturálnej odmeny.

Rodinné zvyky a obrady ¹⁰³



Prvé sv. prijímanie,
 Zakamenné, 20. storočie.

Bežne ženy rodili doma za účasti babice. Pri ťažkom pôrode bola vyžadovaná aj účasť manžela, lebo verili, že skôr porodí. Muži túto príležitosť neodmietali, ale ju považovali za svoju povinnosť.

Živú súčasť ľudových tradícií oravských Goralov predstavujú udalosti, ktoré znamenajú veľkú zmenu v živote jednotlivca a zároveň sa týkajú celého spoločenstva. Sú to obdobia prechodu z jedného stavu do druhého, od narodenia, cez svadbu až po úmrtie, kedy bol človek podľa dávnych predstáv zvlášť vystavený vplyvu nečistých síl. Počas týchto nebezpečných časových úsekov ľudia museli chrániť nielen seba, ale aj hospodárstvo a celé dedinské spoločenstvo. K tomu im zvlášť slúžili mnohé magické úkony. Tieto mimoriadne životné situácie a momenty im zároveň umožňovali naplno vyjadriť svoje city, spojené s chvíľami nevýslovnej radosti, ale aj hlbokého žiaľu. Predstavujú ich rodinné obyčaje, ktoré odrážajú miestne pomery, spôsob života, vedomosti, predstavy, ale aj spoločenské normy a rešpekt k ich zachovávaní.

Významnou a radostnou udalosťou nielen pre samotnú rodinu, ale aj pre celé dedinské spoločenstvo, je dodnes *narodenie dieťaťa*. Preto sa s ním v minulosti spájalo množstvo obradov a zvykov, ktoré mali zabezpečiť narodenie zdravého potomka. Ženy sa riadili zaužívanými vedomosťami, ktorých súčasťou boli mnohé príkazy a zákazy.

K najvýznamnejším momentom v živote človeka aj dnes patrí *svadba* a z toho dôvodu jej ľudia neustále venujú náležitú pozornosť. Obrady spojené so svadbou dodnes patria k najkrajším a najpútavejším v rámci rodinných zvykov. Svadobné obyčaje z uvádzaných oblastí oravského regiónu predstavujú významnú zložku tradičnej ľudovej kultúry na Orave. Mnohé z nich boli založené na magických predstavách, usilujúcich o zachovanie života, zabezpečenie stravy, ochranu mladého páru pred porobením - počarovaním, úkony spojené s rodovým kultom predkov, ale aj so zachovávaním základných pravidiel v dedinskom spoločenstve. Obsah aj formy svadobných obradov a zvykov sa postupom času pod vplyvom hospodárskych i spoločenských premien a nových trendov nielen zmenili, ale mnohé z nich upadli do zabudnutia. Osobitnú pozornosť si zaslúži svadobný folklór, ktorý v danej oblasti dodnes reprezentujú svadobné vinše a piesne.

Ľudský, pozemský život človeka končí smrťou. Podstatou všetkých zvykov, ktoré sa s *úmrtím* v minulosti spájali, bola viera v posmrtný život, ale aj predstavy o možných návratoch zomrelých a strach pred ich pôsobením. Siahajú hlboko do minulosti a zachovali si pomerne mnoho archaických prvkov a zároveň ich možno považovať za najstálejšie.

Narodenie

V uvádzaných goralských lokalitách dodnes prevažujú viacpočetné rodiny. V minulosti, kedy bola vysoká úmrtnosť zvlášť novorodencov, sa ľudia snažili najrôznejším spôsobom ovplyvniť túto nepriaznivú skutočnosť. Narodenie dieťaťa mohla žena ovplyvniť ešte pred jeho počatím, už v dievcoctve. Slobodné dievčatá nemali zabiť malé mačiatka, ani iné mláďatká, ak nechceli, aby neskôr priviedli na svet postihnuté deti, ktoré nebudú hovoriť, prípadne mŕtve deti. Predzvesťou narodenia nemanželského dieťaťa v dedine boli kvaky, vyrastajúce do kvetu, ale aj krt, ktorý ryl smerom k domu. O dievke, ktorá nosila vrkoč prehodený na boku ramena, ľudia hovorili, že už nie je poctivá. Dievke, ktorá nosila vlasy upravené do dvoch vrkočov, vzadu spletených a založených do *hojtky*, predpovedali, že bude mať nemanželské dieťa. Slobodnú matku nazývali *prěspanka* a jej dieťa *nojdek*. Prípadne takéto deti prezývali podľa nezvyčajných mien, ktoré zámerne udeľoval miestny kňaz.

Zabezpečenie zdravého potomstva bolo významnou zložkou svadobných obradov. Plodné manželstvo mal zabezpečiť akt obsýpania nevesty obilím, ale aj vloženie dieťaťa do jej náručia, vhadenie dieťaťa do perín pri prevoze



Dieťa bolo požehnaním pre rodinu.

výbavy. Aj určenie pohlavia dieťaťa predpovedali podľa rôznych ukazovateľov už pred počatím. Aby bol prvorodeným dieťaťom chlapec, zvykli pod posteľ novomanželov vložiť sekeru. Pekné dieťa mala neveste zaručiť pekná papierová ružička, ktorú mala mať schovanú pod pazuchou počas sobáša. Keď si nevesta počas svadby sadala za stôl, mala prisadnúť dva prsta, aby mala len dve deti.

Antikoncepčné prostriedky ženy nepoužívali. Zachovali sa len zmienky o pití odvaru z bylín, ktoré mali odohnať plod. V tejto súvislosti sa zamerali na magické úkony, ktoré mali zabrániť otehotneniu. Počet chcených detí mohla nevesta dosiahnuť podľa počtu prstov, ktoré si počas svadby prisadla, keď sadala za stôl. Iným spôsobom bol počet uzlíkov, ktorými mala uviazané sukne. Ak nechcela mať deti, hodila do studne kľúč. Všetko však malo tajný priebeh, aby o tom nevedela jej matka.

Tehotenstvo

Tehotnej žene hovorili *hrubo, samodruhá*. Pre tehotnú ženu platili určité zákazy, ktorých porušenie či nedodržanie by mohlo dieťaťu uškodiť. Okrem zákazov s praktickým základom, napr.: zákaz dvíhať ťažké bremená a vykonávať namáhavé práce, tehotnej žene bolo zakázané pozeráť - *nězapatrovač še* na škaredé, nepekné veci, žobrákov, mŕtvych, myši (dieťa by mohlo mať sivú kožu), na oheň (ak by sa žena zľakla a chytila svojho tela, na tom istom mieste by malo dieťa znak – červený flák, nazývaný aj oheň). Tiež jej zakazovali zabiť mačku, lebo by sa jej mohlo narodiť mŕtve dieťa. Hoci sa tieto zákazy považovali za povery, aj zo súčasného lekárskeho hľadiska predstavujú takéto psychické stresy pre dieťa nebezpečenstvo. Osobitným rizikom pre tehotnú ženu bolo zľaknutie - *zľak* alebo úrok, ktoré mohli spôsobiť potrat - *odeslo jej, potračila*, alebo narodenie mrzáka. Dodnes tento jav liečia okiadaním bylinkami – pivóniou alebo vlasmi spod pazuchy človeka, ktorého sa žena zľakla. Bezdetnosť sa kládla za vinu žene a bola nešťastím pre rodinu. Ľudia dávali pozor, aby sa tehotná žena *nězabažila* – nedostalo sa jej zažiadaneho jedla, lebo jeho znak - *zabazelina* by sa mohol prejaviť na tele dieťaťa. Preto sa ľudia snažili takejto žene nič neodoprieť. Zároveň verili, že niektoré negatívne vlastnosti tehotnej ženy (kradnutie, klamanie) budú prenesené na jej dieťa. Pri mnohodetných rodinách bolo tehotenstvo časté a ženy ho tajili čo najdlhšie. Pohlavie dieťaťa predpovedali podľa určitých príznakov. Chlapca predpovedali, ak bola tehotná žena pekná v tvári, široká v krížoch, mala okrúhle brucho (inde špicaté), dievča ak bola flakatá, mala špicaté brucho (inde okrúhle brucho). Príliš široké brucho nasvedčovalo, že bude mať dvojčatá.

Pôrod

Aj na samotný pôrod a jeho zdarný priebeh sa myslelo už v čase dievcoctva a počas sobáša, ale aj tesne pred pôrodom a v čase pôrodu. Prvý pôrod vždy považovali za najťažší. Ženy často až do samotného pôrodu pracovali, a preto sa neraz stalo, že porodili pri práci priamo na poli. Ak žena pracovala s motykou, tak ňou preťala pupočnú šnúru, inokedy ju pretrhla nechtami a uviazala. Dieťa potom v zástere doniesla domov. Bežne ženy rodili doma, pri ťažkom pôrode používali zabehnuté postupy. Predovšetkým ženu nahrievali, prikkladali jej na brucho teplé obklady z múky alebo ovsu. Vyžadovaná bola aj účasť jej manžela, lebo verili, že skôr porodí. Muži túto príležitosť neodmietali, ale ju považovali za svoju povinnosť. Muž ženu držal na kolenách, stláčal ju a žena ho zasa silno držala. K pôrodu prizývali ženy z dediny - babice, ktoré sa touto problematikou zaoberali a ženy im verili. Ak babici cestu k rodičke skrížila mačka, znamenalo

106 to pre dieťa nešťastie. Odmenou im boli naturálie a peniaze z prvého kúpeľa. Zvyčajne k rodičke už viac nechodili, iba v prípade, ak bola veľmi slabá a nemal jej kto pomôcť. Ich prítomnosť pri pôrode uprednostňovali aj v čase, keď už v niektorých dedinách pracovali školené pôrodné asistentky. V 50-tych rokoch 20. stor. si ženy začali postupne privykať na rodenie v nemocnici, ale mnohé uprednostňovali pôrod doma.

Vyhradeným miestom pre rodičku v izbe alebo komore bola posteľ, na prelome 19. a 20. stor. zastretá kútnou plachtou, ktorá mala zamedziť prístupu nečistých síl, a tým zabrániť výmene dieťaťa a zároveň izolovať matku s dieťaťom od okolia. Ešte začiatkom 20. stor. musela žena ležať šesť týždňov v posteli a nesmel ju nik cudzí vidieť. Niekde rodička ležala aj niekoľko dní na peci – *poce*.

Novorodenec

Hneď po pôrode dávali rodičke vypiť na posilnenie a prečistenie krvi alkohol - pálenku s masťou a tiež odvar z liečivých bylín. Zároveň jej babica potrela brucho bravčovou masťou, vymasírovala smerom nahor a obviazala. Aby matka zosilnela, niekde zvykli zabiť sliepku a uvarili z nej polievku. Dieťaťu hneď po narodení potrelí tvár placentou - *poščulkou*, aby mu zmizli fľaky a potom ju išli zakopať do maštale pod podmostiny alebo do záhrady pod jablň. Niekde odkladali pupočnú šnúru, ktorú dali dieťaťu rozviazať, keď vyrástlo a išlo do školy. Verili, že sa mu rozviaže aj rozum. Novorodenca babica okúpala, pomastila maslom a povila do *povijadla*. Do prvého kúpeľa dávali domáci ruženec, aby sa dieťa hlásilo k Bohu, peniaze, ktoré mu mali zabezpečiť hojnosť počas života a bylinky. Vo vode z kúpeľa sa nesmeli prať plienky, ani sa nesmela hocike vyliat, ale len na miesto, kade sa nechodievalo. Tým chceli predísť nepriaznivým vplyvom na dieťa, aby dieťa zle nespávalo a nebolo špinavé na tvári. Z toho dôvodu ju vyliievali v záhrade na kvety alebo pod ovocný strom. Ak rodičia dieťaťa chceli, aby malo kučeravé vlasy, po kúpeli ho položili najskôr na kožuch. Keď dieťa zatínalo päste, hovorili, že z neho vyrastie lakomec. Potom ho dali k matke a následne k otcovi. Tí ho bozkom privítali a zároveň uznali za člena rodiny. Rovnako ho uvítali aj súrodenci. Proti nespavosti dávali dieťaťu piť odvar z makovic. Ak bolo dieťa po narodení slabé, babica ho hneď pokropila svätenou vodou, aby v prípade náhleho úmrtia neostalo pokrstené. Tento úkon mohol urobiť hoci kto z prítomných. V ľudovej viere bola zakorenená predstava, podľa ktorej deti, ktoré zomreli nepokrstené, sú v tme a nevidia božie svetlo. Ak dieťa zomrelo po narodení alebo aj neskôr, krstná matka mu ušila oblečenie do truhly.

Podľa určitých znakov predpovedali aj osud dieťaťa. Ak sa narodilo v čase, keď nastáva nový mesiac, bude šťastné, okrutné pupočnou šnúrou, malo mať ťažký život, ak malo vlasy na hlave skrútené do kruhu - *mal'ika*, niekde hovorili, že bude šťastné, inde, že skoro zomrie a po ňom aj ďalšie narodené deti. Ak malo na hlave šupiny, príčinou bolo pálenie záhy - *zgagy* jeho matky počas tehotenstva. Dieťaťu narodenému so zubom predpovedali, že bude prorok, v prípade ak mu narástli zuby skoro alebo malo vlasy, že bude múdre, ak neskoro, bude tvrdohlavé. O múdrych deťoch hovorili, že nebudú mať dlhý život.

Po narodení dieťaťa prišla rodička a dieťa pozrieť - *zazreč* kmotra. Blízke kamarátky, ktoré už boli vydaté a mali deti, prišli na návštevu až po krste, aby dieťa neuriekli. Všetky jej boli predovšetkým nápomocné. So sebou priniesli pálenku a chlieb a rodička ich rovnakým jedlom pohostila. Až neskôr prinášali rôzne jedlá. Dieťa pred *úrokom*, aby mu neprišlo z očí cudzích ľudí, chránili červenou farbou alebo symbolickým popľutím a rieknutím zaužívanej formulky:

*Niekde odkladali
pupočnú šnúru,
ktorú dali dieťaťu
rozviazať,
keď vyrástlo a išlo
do školy. Verili, že
sa mu rozviaže
aj rozum.*



Žena v ľudovej odeve s dieťaťom, Suchá Hora.

dieťaťom roztrhali jeho košeľu a hodili do tečúcej vody, aby choroba odplávala. Ak zľaknuté dieťa dostalo zradkyňu - záchvat kŕčov tela, nesmeli ho namočiť do vody. Inde ho položili na prah a dali ho trikrát preskočiť psovi. S dieťaťom chorým na čierny kašeľ odporúčali prejsť tri chotáre. Mnohé z uvádzaných praktík spojených s liečením úroku nachádzajú uplatnenie aj v súčasnosti. Dieťa plakalo aj pri rôznych chorobách. Pri bolestiach bruška ho potierali cesnakom, okrutili do plachtičky a uložili na pec, kde bolo teplé miesto. Pri suchotách dieťa trikrát preložili cez *bugel'* - okrúhly koláč v tvare venca. Múka na koláč musela pochádzať z deviatich domov a voda na zarobenie cesta z deviatich bublín potoka. Potom koláč zanesli na krížne cesty.

V ľudovej viere boli silno zakorenené predstavy, podľa ktorých všetko, čo bolo v priamom kontakte s novorodencom, môže mať na neho vplyv. Plienky sa nesmeli sušiť vonku na vetre, lebo by sa dieťa *oprievalo* - malo popreté medzi nožičkami. V snahe zabrániť tomu, aby dieťa bolo zlé, nesmeli do mesiaca prať plienky *kijonkou* - piestom. Plienky zhotovovali z mäkšieho, obnoseného spodného šatstva dospelých. Dieťa kúpali v drevenej vaničke – *kompacke* každý druhý deň. Povijali ho do vankúša a zvlášť počas prvých mesiacov pevne, s vystretými rúčkami a nôžkami, aby sa mu nekrivila kosti. Zaparené miesta mu posýpali ovsenou múkou. Vkladali ho do drevenej kolisky, ale aj košíka, *kosólke*, *košalke*, upleteného z ľubov alebo z koreňov, zaveseného na povrazoch, upevnených na trámoch v povale tak, aby sa mohlo hojdať. V košíku a plachte matka nosievala dieťa na chrbte do poľa, kde ho ukladala do poľnej kolisky – *hojdy*.

Šestonedielka

Žena po pôrode sa zvyčajne podľa možnosti v čo najkratšom čase zapájala do domácich prác. V tejto súvislosti však platil zákaz vykonávať akékoľvek práce mimo domu, na poli, pokiaľ ženy neboli očistené - *na vátke* v kostole. Nerešpektovanie zákazu mohlo podľa vžitej predstavy, rozšírenej v ľudovej viere, privolať na chotár veľkú búrku alebo ľadovec, ktoré by zničili úrodu. Hovorili: „*Bo príjde burka, že vybije zboze.*“ Tento zákaz však v konečnom



Goralské matky
a ich ratolesti.

dôsledku napomáhal rodičke, šetрил ju od vykonávania ťažkých prác. Jeho dĺžka sa postupom času skracovala a v 30 - 40 rokoch bola obmedzená na jeden až dva týždne. Ak žena nemala muža a nemal jej kto pomôcť pri prácach, išla na pole aj pred *vátkou*. Pre šestonedielku platili aj zákazy voči dieťaťu, keď napríklad, v čase pred *vátkou* sa nemala obrátiť dieťaťu chrbtom, lebo by mu počas života smrdelo z úst. Slobodná matka nemohla ísť na *vátku*, bola ľuďmi opovrhovaná. Takáto žena si na seba sama uvalila trest – *pokutu*, ako čiastočné odčinenie za svoj hriech.

Krst

Ak bolo dieťa slabé a hrozilo, že zomrie, snažili sa ho čím skôr pokrstiť aj hneď. Dieťa na krst niesla krstná matka – *křesno mač*. Krstných rodičov pre dieťa zvyčajne vyberali jeho rodičia a niekedy sa riadili aj podľa finančnej situácie, keď bohatší mohli dieťaťu viac dať. Zvykli hovoriť: „*Co noška, ino kmoska*.“ Inde pozývali ku všetkým deťom tých istých krstných rodičov. Pri pozývaní za kmotru, otec dieťaťa odniesol pozvanej žene na oblok ako pozvanie – *pytaňe* fľašu pálenky. Slobodnej matke šiel o kmotrovstvo pýtať niektorý z jej rodičov. Keď prišla kmotra na krstiny, tiež doniesla fľašu pálenky – *gořalki*, prípadne aj niekoľko plienok. Ak bolo treba aj nejaké jedlo. Chodievala častejšie, aby rodičku ušetrila od práce a pomohla jej. Odmietnutie bolo veľkou urážkou, a z toho dôvodu sa stavalo len ojedinele. Žena sa stávala vo vzťahu k rodičom dieťaťa ich kmotrou – *kumoska* a krstný otec – kmotrom – *kumoter*. Krstná matka dieťa pripravila na krst, obliekla do košielky – *kosulki*, ktorú mu darovala. U bohatších dávala do *zoglofka* – vankúša peniaze. Potom dieťa prikryla tenkou riedkou šáfolovou šatkou a dala do špeciálne upravenej odievačky – *oděvačke*, krížom popod pazuchy. Tá bola znakom jej obradnej funkcie a po skone ju rovnako úpravenej vkladali do truhly. Do kostola išla aj babica, ktorá pri krste pomáhala zakloniť hlavu dieťaťu. Pri odchode na krst vzala kmotra niekoľko koláčov – *radošnikov* alebo pokrújaného oštiepka, neskôr cukrikov a cestou z krstu ponúkala najmä ženy i deti. Prijatie tohto pohostenia bolo symbolickým prijatím dieťaťa do spoločenstva. Aby



Detský ľudový odev,
Suchá Hora,
2. polovica 20. storočia.

najbližšiu nedeľu po krste. Boli len veľmi skromné. Kmotra priniesla koláče a pálenku a domáci podľa svojich možností pripravili väčšinou len malé pohostenie. Často ponúkli len kašu, u bohatších navarili mäsovú polievku, upiekli *moskaľ* – chlieb. Nesmela chýbať pálenka. V chudobných rodinách kmotru pohostili chlebom a čajom s pálenkou, u viacdenných sa zaobišli aj bez krstín. Na stôl položili tanier, kde pozvaní dávali peniaze pre dieťa, ak na to mali.

Dojča

So zdravým vývojom dieťaťa sa spájali aj rôzne zákazy. Dieťaťu nesmeli do roka strihať vlasy ani nechty, lebo by mu pristihli rozum a ostalo by hlúpe. Zakazovali, aby sa pozeralo do zrkadla, lebo sa nenaučí rozprávať. Nesmeli dieťa prekračovať, lebo nenarastie. Matky kojili – *plekali* deti približne do jedného roka. Podľa tradovaných obyčají, aby dieťa nebolo príliš gurážne, najlepšie bolo kojenie ukončiť prestať o niekoľko dní skôr. Aj napriek týmto radám a odporúčaniam, mnohé ženy z pohodlia, aby nemuseli dieťaťu variť, ale aj z presvedčenia o antikoncepčnom pôsobení, kojili dva až tri roky. Našli sa aj také, ktoré kojili päť až sedem rokov. Ak žena kojila aj po otehotnení, staršie ženy to považovali za krivdu páchanú na očakávanom dieťati. Pri ukončení kojenia sa museli ženy pred deťmi skrývať, aby si odvykli. Aby stratili mlieko prikladali si na prsia kyslú kapustu.



Dievča, Suchá Hora,
2. polovica 20. storočia.

Pri poslednom dojčení zvykli domáci rozložiť po stole rôzne predmety a podľa toho, čo z nich dieťa vzalo do ruky, predpovedali jeho budúce zamestnanie. Aby dieťa začalo skoro rozprávať, musela mu matka po príchode z kostola zo svätého prijímania dýchnuť do úst. Cestou ale nesmela s nikým prehovoriť. Rovnaký účinok mohli dosiahnuť, ak dieťaťu dali zjesť prvé vajce od mládky. Dieťa postupne rástlo a zapájalo sa do hospodárskych, ale aj spoločenských záležitostí rodiny i spoločenstva.



Svadba - Veseľe

V minulosti, pri výbere životného partnera svojich detí, mali rozhodujúce slovo rodičia. Snahou obidvoch strán bolo získať s majetkom aj novú pracovnú silu na gazdovstvo. Rodičia ženicha uprednostňovali nevestu s dobrým venom a rodičia nevesty zasa majetného zaťa. Len v ojedinelých prípadoch sa mladým podarilo uzavrieť manželský zväzok aj proti vôli rodičov. Túžbou mladých ľudí bol vždy sobáš s milovanou osobou. Zvlášť dievčatá, ešte pred dosiahnutím dospelosti, venovali značné úsilie o získanie náklonnosti zo strany obľúbeného mládenca. K tomu využívali ľúbostnú mágiu, prípadne iné poverové úkony, ktoré vykonávali v príhodných termínoch a dňoch počas roka, najčastejšie v rámci príležitostných stretnutí.

Mládenci sa zvykli ženiť až po vojenčine, ako dvadsaťroční a dievčatá vydávať zvyčajne po dovŕšení osemnásteho roku veku. I napriek zákazom sa však vydávali aj mladšie, už 16 ročné dievčatá, ak sa núkal mládenec s gazdovstvom, ktorý sa chcel ženiť. Vydajom do cudzej lokality bola dievka v miestnom spoločenstve posudzovaná ako menejcenná. Ľudia o takej hovorili: „Planá dievka, keď ju doma nik nechcel.“ Podobne posudzovali mládenca, ktorý si došikoval ženu z inej dediny. Cudzieho partnera nazývali *přišelec*. Ak mládenec išiel bývať do domu nevestiných rodičov, hovorili, že išiel na *přistempki*, *přizenu*.

Svadobčania z Rabče.

Suchohorci v goralskom odeve, Suchá Hora, 50-te roky 20. storočia.



Aby sa dievka vydala, stačil jej poclov – štvrťka poľa a vtedy nezáležalo už ani na veku. Horšie bolo tej, ktorá nemala nič. Bola rada, keď ju vôbec prišli pýtať. Okrem majetku a zdravotného stavu sa prihliadalo aj na jej vlastnosti, z ktorých uprednostňovali najmä pracovitosť a šikovnosť, ale v neposlednom rade i krásu. Zaužívaný zvyk, uzatvárať sobáš v rámci svojej lokality, vychádzal zo želania rodičov, aby sa netrhali majetky, ale sa pripojila roľa k roli. Pritom platila aj ďalšia zásada, v rámci ktorej si vyberali bohatí z bohatých a chudobní z chudobných.

Po dovŕšení dospelosti začali mládenci pozeráť za dievčatami a chodiť k nim po večeroch na zálety – zolôty. V dedinách s rozptýleným osídlením na svahoch a kopcoch sa mládenci v rámci každej rale (časť chotára) poschádzali v jednom dome a spoločne, hrajúc a so spevom, sa postupne rozchádzali každý



Nevesta so ženichom, Suchá Hora, 50-te roky 20. storočia.

V dome dievčaťa nasledovali pytačky – nomoviny, namoviny, namluviny, ktoré predstavovali verejné a slávnostné potvrdenie zmluvy.

ku svojmu dievčaťu. Mládenci chodievali na zálety aj ku viacerým dievčatám, ale neostávali do rána, lebo rodičia si svoje dcéry strážili. Preto v snahe dlhšie sa zdržať pri dievčati, využili slabosti niektorých rodičov na alkohol a doniesli fľašku. Na zálety, ktoré neboli pre mladých záväzné, chodievali mládenci v hociktorý deň v týždni, okrem piatka. Najčastejšie prichádzali v sobotu, kedy zvykli v noci ukradnúť zo záhradiek pred domov, v ktorých bývali dievčatá, rozmarín, prípadne niektorý z kvetov alebo z kapustných polí pestovaný majorán. Na druhý deň v nedeľu, keď išli do kostola, založili si takéto kytičky - *pjorka* za klobúk, ako znak záujmu o dievča. Dievčatá podľa kvetov rozpoznávali, ktorý mládenec sa uchádza o ich priazeň.

Pri výbere životného partnera pre svoje dieťa potrebovali rodičia zistiť záujem aj z druhej strany. U mládenca k tomu využili akúsi dohadzovačku, najčastejšie staršiu výrečnú ženu z príbuzenstva alebo dobrú známu, prípadne skúseného ženatého muža. V suchohorskej oblasti poslali *namlovnicu*, ktorá zašla do domu dievčaťa na *přehledy*. Zvykli chodiť potajomky večerom, aby ich nevideli ľudia, pretože prípadné odmietnutie sa v dedinskom kolektíve považovalo za veľkú hanbu.

Pri tejto príležitosti rodičia mládenca poslali dievčaťu peknú novú *smatke* – šatku (kašmírovú). Ak ju rodičia dievčaťa prijali, bol to znak súhlasu a mládenec už mohol prísť dievku smelo pýtať. Ak však dar odmietli, musel sa poohliadnuť po inej. V opačnom prípade zasa rodičia dievčaťa poslali na priesvedy do domu mládenca staršieho muža z príbuzenstva, ktorý priniesol fľašu pečatného a oštiepok. Ak domáci fľašu otvorili, bol to prejav prijatia nevestinej ponuky, čo následne potvrdili – spečatili spoločným prípitkom, ktorý zajedli oštiepokom. V oblasti Suchej Hory, pod Babou



Mladomanželia.

Glemboka studžynka

♩ = 180 vaľc

Glem - bo - ka stu - džyn - ka, glem - bo - ko
 ko - pa - na a při ňyj Ka - šyn -
 ka jak vy - ma - ľo - va - na.



Svadobčania na voze,
Zákamenné, 20. storočie.

horou a Pilskom na znak daného slova poslala *šmatke* – šatku dievka mláďencovi, bohatá aj s dukátom, peniazmi ako preddavkom - *zádavkom*. Ak dievka hneď na prvý raz nesúhlasila, bolo treba dať dvojnásobok. Nahovárať dievčatá chodievali najčastejšie v advente, na Štefana alebo v období pôstu, aby sa po Vianociach cez *Nesopust* - fašiangy alebo po Veľkej noci mohlo konať *veseľe* - svadba. To sa konalo v týždni, najčastejšie v utorok, prípadne vo štvrtok a trvalo dva až tri dni. Stávalo sa, že i napriek vzájomnej dohode a súhlasu oboch rodín, sa mladí rozišli. Ak slovo porušila dievka, šatka ostávala mláďencovi, ak si to rozmyslel mláďenec, musel šatku vrátiť aj s vloženou sumou.

Po súhlase rodičov so sobášom, podľa dohody, približne o týždeň nasledovali v dome dievčaťa *pytačky* – *nomoviny*, *namoviny*, *namluviny*, ktoré predstavovali verejné a slávnostné potvrdenie zmluvy. Pri tejto príležitosti zvykli rodičia dievčaťa prizvať do domu aj rodinu a susedov, aby sa dohodli aj na termíne sobáša. Na *pytačky* išiel mláďenec bez rodičov, ale najčastejšie v sprievode krstného otca alebo krstnej mamy, prípadne iného ženatého muža či vydatej ženy z rodiny. Pri vstupe do domu dievčaťa pozdravili, ale nehovorili priamo k veci. Najčastejšie sa zaujímali o kúpu mladej jalovičky. Nie vždy mali *pytačky* hladký priebeh, lebo dochádzalo k škriepke ohľadom vena. Obyčajne v ten istý deň sa išli mladí zapísať na faru, lebo tri týždne pred svadbou, podľa cirkevného predpisu kňaz vyhlasoval v kostole po tri nedele za sebou ohlášky – *uogloski*, *ogloski*, *ohlaski*. V období ohlášok bol mláďenec považovaný už za ženicha - *ženča*, *mlodeho pana*, a dievka za nevestu - *nevjaste*, *mlodu pani*, *mladuchu*. Ich prítomnosť v kostole sa pri vyhlasovaní ohlášok nevyžadovala. V období ohlášok bolo mláďencovi dovolené navštevovať dievku a ostávať u nej aj na noc, ale dievke sa nepatriilo pred sobášom ukazovať v dome mláďenca. Len v druhú ohláškovú nedeľu bola povolená jej návšteva u ženichových rodičov, spojená s poklonou - *poklunou*, prinesením koláča - *moskoľa*, *moskaľa*, pálenky - *gořalky*, niekde aj darov. Bolo to akési *príchodné* do novej rodiny

Svadobčania,
Oravská Polhora, 1988.



a zároveň prvé stretnutie so ženichovou matkou, ktorej sa prišla predstaviť – *pokloniť*. Vtedy ju zároveň prvý raz oslovila *mamo*. Sprevádzala ju najčastejšie krstná matka.

V čase ohlášok bolo zvykom chodiť *po pytaňu*, pozývať svadobných hostí – príbuzných, družinu, ale aj susedov a dobrých známych. Pozývali prví družbovia, jeden zo strany ženicha, druhý zo strany nevesty. Okrem pera dostali od nevesty aj po fľaši pálenky, z ktorej ponúkali pozývajúcich svadobčanov. Pozývať ich chodili ešte aj zrána v deň sobáša. Ich znakom bola palica – kvačka s rôznofarebnými stužkami, ktoré ostali družbom za odmenu.



Svadobčania
pred domom,
Zákamenné,
1. polovica 20. storočia.

Medzi najdôležitejších svadobných funkcionárov patrili *starostovia*, z každej strany jeden, ktorí riadili svadbu. Boli rovnocenní, hoci každý mal významnejšiu úlohu v rámci svojej rodiny. Za starostu pozývali obyčajne krstného otca. Podobnú funkciu zastávala *starosťina*, *staroščina* zo strany nevesty, ktorá bola jej krstnou mamou. Tá bola pri obliekaní – *zbjyrani* nevesty, starala sa o prevoz jej výbavy a sprevádzala ju pri väčšine úkonov v rámci svadobných obradov.

Ženich a nevesta boli sprevádzaní nepočetnou skupinou mladých slobodných ľudí – *druzinou*. V starších obdobiach ju tvorili len dve až štyri družice – *druski* a v rovnakom počte zastúpení družbovia – *druzbove*. Z nich jeden, ako prvý družba – *pjerši*, *pjersy družba* zo strany ženicha, viedol nevestu k oltáru na sobáš, ale zároveň plnil aj ďalšie povinnosti v rámci svadobných obyčají. Prvý družba a prvá družica – *pjerso družka* zo strany nevesty, ktorá šikovala ženicha k sobášu, boli k mladomanželom zvyčajne v najbližšom príbuzenskom, prípadne priateľskom vzťahu. Znakom ženicha, družbov, ale aj starostov bolo svadobné pero – *pjorko*, ktoré im pripli na klobúk družice po príchode do svadobného domu. Najbohatšie pero mal ženich, ktorého súčasťou ešte na prelome 19. a 20. storočia boli aj obilné klásky, najčastejšie ovsy. Dnko klobúka zdobila farebná stuha. Svadobné perá chystali družice v dome nevesty v poslednú nedeľu pred svadbou, kedy zároveň pripravovali z voskových ružičiek aj veniec – *vionek* pre nevestu. Tejto činnosti hovorili chodiť po zbieraní. Aj do neho, podobne ako do ženichovho pierka, v spomínanom období, vkladali klasy ovsy. Vence družíc sa líšili len skromnejšou výzdobou a farbou stužiek.

Niekde bolo zvykom, že sa v predvečer svadby *mojili* domy. Ku bráne stavali malé smrek, ozdobené farebnými papierovými stužkami. U ženicha boli svetlo modré, u nevesty ružové. Zároveň sa v dome ženicha alebo v krčme pri muzike



Svadobčania,
Oravská Polhora, 1988.

stretla mládež z dediny, ale bez účasti mladého páru. V tomto čase poslala nevesta po prvej družici, sestre alebo kamarátke, ženichovi ako dar svadobnú košeľu. Z príležitosti svadby dostávali nastávajúci mladomanželia nový sviatočný odev, ktorý bol doplnený u dievčaťa o svadobný venček, u mládenca o svadobné pero. Odev družíc a družbov sa od neho líšil len skromnejšou výzdobou a farbou stužiek, neskôr aj jednotlivých odevných súčiastok. Nevesta sa obliekala – *ubirala*

Prinášali najčastejšie chlieb alebo koláč - moskoľ, moskaľ, a pálenku.



Odpytovanie ženicha,
Suchá Hora, 50-te roky
20. storočia.



najčastejšie za pomoci krstnej mamy, prípadne inej skúsenej ženy z dediny, ktorú o túto službu požiadala. Koncom 19. storočia sedela pri obliekaní na pracom pieste, preloženom na putni s vodou, ktorú jedna zo žien rýchlo vybehla vyliať na dvor, aby mala ľahký pôrod. Keďže sa v minulosti svadby konali prevažne v zimnom období, nevesta išla na sobáš v kožuchu. Kožuch bol drahou záležitosťou, preto si ho mohli dovoliť len bohatšie nevesty. Chudobnejšie si ho zvykli od nich požičať. Nevesta mala vlasy upravené do vrkoča s vpletenou stužkou, previazanou do dvoch mašlí s koncami v dĺžke sukne. Druhou rovnako dlhou stužkou bol pod vrkočom uviazaný veniec.

V celej oblasti v deň sobáša boli vo svadobných domoch od skorého rána pripravení na prijatie svadobných hostí. Tí sa schádzali do domácností už pred deviatou hodinou a so sebou prinášali poctu, najčastejšie chlieb alebo koláč – *moskoľ*, *moskaľ*, a pálenku. Táto *raňajšia úcta*, určená zvlášť pre starších svadobčanov, predstavovala malé pohostenie pred začatím svadby. Inde prinášali poctu už jeden až dva dni pred sobášom, najčastejšie vajcia na pečenie svadobných koláčov, ale aj živú sliepku.

Pred odchodom z rodičovského domu po nevestu na sobáš sa ženich odoberal od svojich rodičov, pričom odprosoval a *podženkoval za vyhove*. Počas odobierky stál alebo kľáchal opakujúc slová odobierky po *starostinovi*. Rodičia mu krížikom na čelo dali svoje rodičovské požehnanie, objali ho a pobožkali. Po tomto akte sa pobrali svadobčania po nevestu. Ak prichádzali zo vzdialenejšieho miesta, viezli sa na vozoch alebo saniach. V prípade, ak ženich pochádzal z druhej dediny, domáci mládenci mu do cesty postavili *brune* – žrd' ozdobenú stužkami. Prichádzajúci sa museli vykúpiť. Začiatkom 20. storočia svadobný sprievod zastavili s bránou až cestou na sobáš.

Ženicha prichádzajúceho s družinou pre nevestu na sobáš domáci hneď nepustili do domu, ale vstup mu zahradili žrd'ou alebo zamkli dvere. Kým stáli pred domom, družina spievala piesne, zamerané na mladý pár, v ktorých sa navzájom prekárili prichádzajúci s domácimi. Nakoniec sa prichádzajúci museli vykúpiť fľašou pálenky. Dovnútra vošiel len starejší so starejšou, ženich a prvý družba. Ostatná družina ostala čakať vonku. Nevesta bola medzitým ukrytá v komore.



Svadobčania,
Zákamenné,
1. polovica 20. Storočia.

Ak chcela mať v manželstve rozhodujúce slovo, podľa starých zaužívaných predstáv, nesmela vyjsť spod strechy domu v ústrety ženichovi. Podobne, ak chcela, aby ju mal ženich rád, alebo byť paňou v dome, mala ho skôr uvidieť ako on ju. Prichádzajúcich privítal starosta zo strany nevesty a nasledovalo opäť žartovnou formou predvádzané *vyvodžeňe*. Ženichovi totiž hneď neprivedli pravú nevestu, ale musel ju spoznať spomedzi predvádzaných nepravých neviest. Domáci ponúkali - *vyvodžili* iné, falošné, zamaskované ženy. Medzitým družice pripli na klobúk mladému zaťovi a družbom svadobné pero a zároveň druhé, menšie svadobné pero im prišili na halenu. Podobne boli označení aj starostovia a starejší. Ženichovi vyniesla klobúk so svadobnými perami predná družica na chlebe, inde na tanieri, prikrytom šatôčkou – *vreckovkou*, ktorá bola darom od nevesty.

Keď vyšla pravá nevesta, nastal čas jej odobierky – *odpytovaňa, vodbiraňe* od rodičov. Spolu s ňou odpytoval aj ženich. Obaja kľáčali na ľanovej plachte alebo obruse, inde na družbovej halene, prípadne stolčeku a nevesta opakujúc po starejšom - krstnom otcovi odpytovala od svojich rodičov, ktorí im po odobierke dali svoje požehnanie. Potom už prvý družba vyviedol nevestu a prvá družica ženicha z domu na dvor, kde sa zhromaždili aj ostatní svadobčania. Pred odchodom na sobáš - *slub* ich starejší obchádzal s chlebom a starejšia prežehnala svätenou vodou a obsýpala ovsom, aby mali početné potomstvo a tiež, aby sa im darilo.

V čase, kým neboli v každej dedine vybudované kostoly, chodievali sa mladí ľudia sobášiť do kostola príslušnej farnosti. Preto sa do týchto vzdialenejších lokalít svadobčania viedli na vozoch a v zime na saniach s konským poťahom. Kone boli na chomútoch ozdobené – *přibrane* veľkými perami z farebného papiera, čečinou a stuhami, niekde aj bielymi *vreckovkami*. Niekde ešte koncom 19. storočia išla nevesta do kostola na sobáš spolu s družicami a ženích s družbami, inde nevesta spolu so ženichom a viedli sa spolu s muzikantmi na prvom záprahu. V oblasti pod Pilskom na jeho čele kráčal tancujú prvý

Rozhadzovali prizerajúcim sa dedinčanom, ale hlavne deťom, kúsky svadobných koláčov - radošnikov, ktoré vzali zo svadobných domov a zakrútili do vreckoviek.

Ženich s nevestou,
Zákamenné, 20. Storočie.



V rámci sobáša sa konala aj očista - vádzka. Bol to cirkevný obrad, ktorým ju kňaz uviedol medzi vydaté ženy.

družba. Až neskôr sa zaužíval zvyk, že na čele svadobného sprievodu kráčala alebo sa viedla nevesta s prvým družbom, za ňou ženich s prvou družicou a ďalej ostatní svadobčania - *vešel'nici*. Súčasťou sprievodu boli muzikanti, najčastejšie domáci, ktorí kráčali pred svadobným sprievodom, prípadne sa viedli s prvým povozom. V staršom období mali na svadbe účasť len dvaja prví družbovia, jeden zo strany nevesty, druhý zo strany ženicha. Ďalší mládenci z dediny mali prístup na veselie až po sobáši, keď začal tanec. Až začiatkom 20. stor. mala každá družica svojho družbu. V celej oblasti svadobčania cestou spievali, družice a ženy rozhadzovali prizerajúcim sa dedinčanom, ale hlavne deťom kúsky svadobných koláčov - *radošnikov*, ktoré vzali zo svadobných domov a zakrútili do vreckoviek.



Svadobčania,
Oravská Polhora, 1979.

pohnevanie ako prvý prihovril, mala mu za oltárom stupiť na päty, prípadne ho prinútiť k odpovedi na položenú otázku. Ak počas sobáša na oltári slabô horela alebo zhasla sviečka, podľa toho, či bola zo strany nevesty alebo ženicha, ľudia predpovedali v krátkej dobe ich úmrtie. Smrť novomanželom hrozila aj v prípade, ak bol v dedine počas sobáša mŕtvy, nepochovaný človek. V rámci sobáša sa zároveň konala aj očista - *vádzka*. Bol to cirkevný obrad, uvedenie

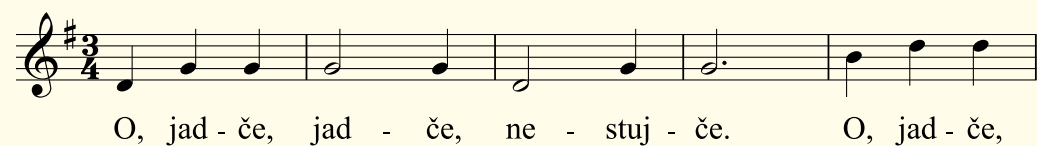


Svadobná hostina,
Suchá Hora,
50-te roky 20. storočia.

O, jadče, jadče, nestujče

♩ = 176

Oravské Veselé



2. [:Bô una stojí i place,:]
[:dženkuje vojcu i matce.:]
3. [:Dženkuje jo vom mamicko,:]
[:mieli šče mne jak jablusko.:]
4. [:Dženkuje jo vom tačicku,:]
[:vydali šče mne ve vjonku.:]



Svadobčania na vozoch,
Zákamenné, 2. polovica
20. storočia.

nevesty do stavu manželského, medzi vydaté ženy. Keď boli mladomanželia za oltárom, ženich mal nevestu chytiť za pás, v mieste, kde mala uviazanú sukňu, čím jej mal zabezpečiť ľahký pôrod. Po sobáši sa išli mladí zapísať na faru.

V oblasti Pilska ešte koncom 19. storočia išli svadobčania po sobáši rovno z kostola do rodičovského domu ženicha. Ženíchovi rodičia privítali nevestu bozkom a prichádzajúcich ponúkli obedom. V tomto období nebolo zvykom chystať večeru. Niektorí zo svadobčanov sa cestou zo sobáša najskôr postavili v krčme. Inde sa svadobný sprievod rozdelil podľa príbuzenských vzťahov. Začiatkom 20. storočia sa zo sobáša všetci svadobčania vrátili do domu nevesty na obed a do domu ženíchových rodičov odišli až večer. Inde išli svadobčania po sobáši najskôr na jednu až dve hodiny do tanečného domu. V dome, kde sa konala hlavná časť svadobnej hostiny, za prvým stolom na čestnom mieste sedeli mladomanželia so starejšími a družicami. Rodičia za stolom nesedeli. Počas stolovania bolo totiž potrebné hostí viackrát ponúkať. Podľa toho, ako často domáci núkali, svadobní hostia posudzovali úroveň nielen hostiny, ale celej svadby. Počas stolovania hrala hudba a svadobčania spievali žartovné piesne, zamerané zvlášť na svadobných funkcionárov, kuchárky, jedlá, ale aj na ženicha a nevestu. Keď si mladucha po príchode zo sobáša sadala za stôl, mala si prisadnúť toľko prstov, koľko chcela mať detí. Pred jedením sa prítomní najskôr pomodlili modlitbu, ktorú predniesol starejší. Niekde jedlá prinášali na stoly družbovia vo veľkých hlinených misách, na každý stôl jednu a svadobčania z nich jedávali spoločne drevenými lyžicami.

Svadobné jedlá sa skladali z viacerých druhov bežne varených jedál. Boli to strukoviny – hrach, fazuľa, bôb, *rajz* – ryža varená v mlieku, *gríska* - krupičná



Svadobčania pred kostolom s kňazom, Zákamenné, 20. storočie.

kaša, praženica, kapusta so zemiakmi, niekde aj s kúskom údeného mäsa, halušky, mäsová polievka a z nej varené mäso, často baranie, ale len v malom množstve. V oblasti Suchej Hory bola známa *mačanka* - sladká lekvárová voda, do ktorej svadobčania namáčali chlieb a koláče. Ešte začiatkom 20. storočia nesmeli medzi svadobnými jedlami chýbať varené slivky. Medzi svadobné obradové koláče patrili jednoduché *moskoľe*, *moskaľe*, upečené z čiernej jačmennej alebo bielej múky, bábovky, sladké koláče posypané tvarohom - syrom, makom, malé okrúhle koláčiky – *radošníky*, *baba* – chlieb. Niektorí dali u Žida upiecť pletený koláč podobný vianočke. Pila sa *gořalka* – pálené, káva (melta), víno, ale aj pivo. Často kupovali poľský špiritus, ktorý riedili vodou. Zároveň zvykli priniesť na veľkej mise prikryté živé zviera – zajaca alebo vtáka – kohúta, strnádku, ktoré starší odkryl, vypustil a na misu potom od svadobných hostí vyberal peniaze pre novú gazdinú. Misu posúvali dookola po stole. Po odchode svadobčanov z domu nevesty, rodičia pozvali na pohostenie ešte ďalších príbuzných, susedov a známych, ktorí sa nezúčastnili sobáša.

Spoločná zábava sa konala často vo svadobných domoch, inde si na tento účel prenajali zvyčajne v susedstve väčší dom, inokedy využili krčmu. Často však k tomuto účelu poslúžilo humno, zvlášť ak malo už doštenú – *forštovanú* podlahu. Vstup na svadobnú zábavu nebol obmedzený a mohli sa jej zúčastniť aj nepozvaní hostia. Svadba bola záležitosťou celého dedinského spoločenstva. Preto hŕfne prichádzali nielen mladí ľudia, ale aj starší, z ktorých prevažovali ženy a s nimi aj deti. Za tanec platili družbovia muzikantom do basy. Kto si takto zaplatil, mal sólo a mohol so svojou družicou tancovať vpredu. Na tanec družbovia získali peniaze aj zbierkou medzi svadobčanmi, čomu sa hovorilo *vyberať na koňa*. Peniaze vyberali aj pre nevestu pod názvom na veniec - *vjonek* a *do varechy* pre kuchárku sprevádzané žartovnými scénkami

Medzitým k večeru nastal čas prevozu výbavy nevesty z domu jej rodičov do nového domova. Prenášanie výbavy mala na starosti starejšia zo strany nevesty, ktorá musela dávať dobrý pozor, aby z nej niekto niečo neukradol, lebo v opačnom prípade by musela túto vec vykúpiť. Vo výbave nesmeli chýbať *pjeřiny* – periny



Svadobčania, Zákamenné, 20. storočie.

zviazané v obrusoch do batohov, ktoré prenášali starejšie – *cepiorky*. Do perín zvykli vložiť chlieb s fľašou pálenky. V lete výbavu prevážali na voze, v zime na saniach. Okrem perín prevážali truhly – skrine, v ktorých mala nevesta uloženú výbavu. Chudobnejšej neveste rodičia vložili do truhly aj vreco s trochou obilia alebo zemiakmi, aby bola ťažšia. Pred domom ich privítala ženichova matka - *češčino*, *češtino*, ktorej sa starejšia najskôr opýtala, či veci prijme. Až po jej zvoľení ich ženy aj s pomocou mužov preniesli, za čo ich domáci pohostili.

Pred polnocou nastalo obradné *vyvodzeňe z vjonka*. Bola to slávnostná rozlúčka nevesty s vencom, po ktorej nasledovalo *rozebrače* – sňatie venca a *cepenie* (čepčenie). *Vyvodzeňe* predstavovalo obradný tanec starejšej, nevesty a družiny, ktorý sa konal na mieste tanečnej zábavy za účasti verejnosti. Jeho významnou súčasťou bol spev starejšej, ktorá počas tanca predspevovala po veršoch obzvlášť dlhú svadobnú pieseň, pričom v jednej ruke držala dve skrížené, horiace sviečky a druhou viedla za šatku alebo šatôčku – vreckovku nevestu. Po každom predspevanom verši zahráli muzikanti, pričom družice, inde celá družina, spievajúc opakovali text piesne. Prítom sa krútili a pretáčali popod šatky, za ktoré sa držali. Pieseň, ktorú spievali na rovnakú nôtu, predstavovala obmeny všeobecne rozšírenej slovenskej svadobnej piesne *Stratila som partu, nemôžem ju nájsť*. Po polnoci sa mladomanželia spolu s blízkou rodinou a družinou vybrali do domu ženichových rodičov. Predtým sa nevesta ešte naposledy rozlúčila so svojimi rodičmi, ktorí ostávali doma.

Príchod nevesty do domu ženicha patril medzi významné časti svadobných obradov. V tejto súvislosti sa najväčší dôraz kládol na privítanie a prijatie nevesty

A vy staroščiny

$\text{♩} = 116$ *vesel'na - ku cepeňu*

A vy sta - roš - či - ny, co šče po - rob -
 jy - ly, co šče po - rob - jy - ly, ke šče mlo -
 1. de pa - ňi kři - vo za - ce - pjy - ly, 2. pjy - ly.

testinou. Tá ju vítala na prahu domu s horiacimi sviečkami a chlebom, test s fľašou pálenky. Prijatie nevesty odsúhlasila testiná a spečatené bolo podaním rúk, bozkom a prípitkom. Nevestu najskôr zaviedli do maštale, aby pohladila dobytok a dala mu zožrať po kúsku chleba. Týmto úkonom sa malo požehnanie, ktoré dostala nevesta pri sobáši, preniesť na dobytok a zabezpečiť jeho zdarný chov. Potom testiná voviedla nevestu za ruku do domu, kde trikrát obchádzala stôl, pričom bozkávala jeho rohy. Obyčaj súvisel s uctievaním kultu predkov. Inde pri vstupe do kuchyne testiná otvorila dverka do pece, aby sa nevesta pozrela do ohňa. Tento magický úkon mal medzi nimi zahnať prípadné zvady a nedorozumenia. Súčasťou slávnostného uvítania bolo pohostenie celého nevestinho sprievodu koláčmi a pálenkou.

V dome ženicha, prípadne v prenajatom dome, či krčme, sa konalo *vozebraňe* nevesty - sňatie venca a jej *cepcenie*, *cepenie* – čepčenie. Predtým však prvý družba musel dávať veľký pozor, aby mu ženy alebo družbovia neodviedli nevestu, prípadne, aby sa sama niekde neschovala. Ak ju neustrážil, museli ju hľadať a niekde ženich platil aj výkupné. Medzitým k neveste pristúpil prvý družba, ktorý sa jej trikrát po sebe opýtal: „*Vol'is vjonek sjonč, či glove sčonc?*“ Nevesta až na tretí raz privolila sňať veniec. Veniec z hlavy jej zložila starejšia, ktorá ho dala prvému družbovi, inde výmenou za peniaze mladému zaťovi. Ten mal za povinnosť veniec strážiť, aby ho niektorý z družbov neukradol, lebo by musel zaplatiť výkupné. Niekde počas tohto úkonu zvykli nevestu kropiť svätenou vodou. Potom ju vzal prvý družba do tanca. Po tanci ju on, inde starejšia, odšikovala do komory, kde jej vydaté ženy splietli vlasy do dvoch vrkočov, ktoré v zátylku skrútili na hrebeň do účesu *chumelka*, *humelka* a podľa pôvodného spôsobu zavíjania pokryli čepcom - *zacepili*. Na čepiec jej uviazali ešte šatku. Začiatkom 20. storočia čepiec pomerne rýchlo vystriedala šatka, ale pôvodný názov tohto úkonu sa aj naďalej uchoval. Počas *cepenia* boli dvere na komore zamknuté. Ostatní svadobčania sa medzitým naďalej zabávali a tancovali.

Keď bola nevesta zavítá, starejšia otvorila dvere na komore a vyšla von medzi svadobčanov s fľašou pálenky, aby predstavila *zacepiono* nevestu už ako mladú



ženu. Nevesta kráčala za ňou a niesla v zástere *radošník* - pokrývaný oštiepok, chlieb alebo koláče, ktoré ponúkala svadobčanom. Bolo to obradné prijatie nevesty medzi vydaté ženy. Medzitým starejšia odobrala pierko aj ženichovi a nasledoval tanec s nevestou už ako mladou ženou. Prvý tanec patril ženichovi a postupne sa s ňou vystriedali aj ostatní svadobčania. Mladomanželia po tanci ponúkli všetkých prítomných koláčmi a pálenkou. Prijatie ponúkaných jedál bolo znakom ich prijatia medzi dospelých členov spoločenstva. Po začepčení dala nevesta rodičom ženicha dary. Matke obyčajne látku na sukňu, prípadne šatku, otcovi košeľu a podobne aj súrodencom, mužom košeľe, ženám šatky a pod. Po krátkej zábave sa svadobčania spievajúc rozchádzali domov. Keď si už išli mladomanželia ľahnúť do postele, ženich mal neveste rozrezať šnúrky na sukniach, aby mala ľahší pôrod. Niekde ľudia verili, že ten z manželov, ktorý ako prvý zaspí, aj prvý zomrie.

Na druhý deň, keď sa svadobčania trocha vyspali, inde v najbližšiu nedeľu, rodičia nevesty pozvali mladomanželov, rodičov ženicha, bližšiu rodinu i tých, ktorí sa nezúčastnili svadby, na spoločné posedenie - *uodmlady*, *uodmladžiny*, *vodmladžiny*, nazývané aj *popraviny*, *popraveňiny*. Na tretí deň zasa rodičia ženicha pozvali do domu na pohostenie rodičov nevesty a blízku rodinu. Hostili sa z jedla a pálenky, ktoré ostali z veselí.

Po svadbe bolo v celej oblasti rozšírené chodenie *po suchom*, *suchim vilku*. V tejto súvislosti mala každá nevesta právo navštevovať všetky domácnosti v dedine, kde od ľudí dostávala predovšetkým obilie – ovos, jačmeň. Túto možnosť najčastejšie využívali len chudobné nevesty, bohatšie ju považovali za ponížujúcu, a preto zvykli navštíviť len rodinu. Stávalo sa, že niekde neveste nedali nič, alebo pred ňou zavreli dvere. Niekde ju sprevádzala staršia, obyčajne chudobnejšia žena, ktorá jej zároveň pomáhala niesť vrece s obilím za dohodnutú čiastku ako odmenu. Inde chodila nevesta s plachtou v spoločnosti muža alebo tetky z rodiny zbierať obilie z dom na dom prípadne len po rodine a známych pred jarou v čase pôstu alebo aj v čase adventu, aby mali aspoň čo zasieť. Ľudia dávali najčastejšie pol miery jačmeňa, ovsa, prípadne zemiaky a len zriedka peniaze. Bol to prejav sociálnej výpomoci pre mladú rodinu od celého dedinského spoločenstva.

Úmrtie

Z množstva zákazov, ktoré ľudia dodržiavali, viaceré súviseli s úmrtím človeka. V poverových predstavách sa ich prestúpenie spájalo s privolaním smrti alebo choroby. Súčasťou ľudovej viery v tejto súvislosti boli aj predzvesti, ktoré veštili blížiaci sa skon človeka. Boli to nielen neobyčajné javy v domácnosti, ale aj pripisovanie nadprirodzených vlastností určitým zvieratám, ktoré boli schopné predvídať úmrtie, ba dokonca vidieť prichádzajúcu smrť. V uvádzaných goralských lokalitách ľudia verili, že smrť svoj príchod dáva na vedomie prostredníctvom určitých znakov a javov. Dušu si predstavovali v podobe vtáka – holuba, ktorý letí do neba, kde ho neminie súd. Všeobecne verili, že duša odchádza z tela pri poslednom výdychu a mŕtvy počuje až do chvíle, kým na rakvu v hrobe nepadne prvý kus hliny.

Zákazy a predzvesti

Medzi predzvesti o úmrtí, na ktoré ešte aj v súčasnosti ľudia veria, patria sny s vypadnutým zubom, s drevom, kňaz v ornáte, nevesta v bielom odeve, biely kôň, ktorý vozil drevo, biely dom. Mútna voda sa snívala na chorobu, čistá na plač. Sen o vajciach a kurčatách predpovedal osirenie detí. Predzvestou smrti mali byť aj nezvyčajné zvuky a buchot v dome, samovoľné otváranie dverí, pád obrazu zo steny a podobne. Ľudia v tejto súvislosti verili, že duša niektorého z mŕtvych chodí a *pokutuje* – smútok, a preto bolo potrebné dať za ňu odslúžiť sv. omšu. Smrť ohlasovali aj zvieratá a vtáky. Bol to predovšetkým pes, ktorý zavýjal so sklonenou hlavou, smutný a zúrivy kôň, kukučka - *kukulka*, ktorá prišla ku domu zakukať, ale aj kuvik - *lelek*, kikirikajúca sliepka, ktorú bolo treba čím skôr zabiť, a krt, ktorý ryl v blízkosti domu. Ak na plote pri dome sedela straka, alebo do okna vletel vták, boli predzvestou, že do roka niekto v dome zomrie. Smrť človeka mohlo spôsobiť aj ofúknutie lasicou. Nezvyčajne dobrá úroda, ale aj prázdne nezasiate miesto - *mijok* na poli, predpovedali smrť gazdu. Zakazovalo sa rúbať drevo na prahu, kde bolo sídlo zomrelých predkov. Ten, kto by to robil, akoby rúbal drevo otcovi na chrbte. Nešťastie mohlo priniesť aj vyťatie zdravého ovocného stromu. Zároveň aj tu platili všeobecne rozšírené poverové predstavy spojené s umieraním, predovšetkým padanie hviezdy, ale aj praktiky spojené s veštením na Štedrý deň. Počet ľudí zomretých v jeden deň na celom svete sa mal rovnať počtu mihnutí oka za rovnaký čas.

Skon a obriadenie nebohého

Blížiaci sa skon naznačovali aj určité prejavy pri umierajúcom človeku, najmä ak sa mu začali tvoriť preležaniny – *keč se obľežuje*, uprene pozerá na jedno miesto – *keč v noci v slup stavje*. Ak mŕtvemu po skone ostali otvorené oči, zvykli ľudia hovoriť, že ešte niekoho *vypozerá*, niekto ďalší pôjde za ním. Pri umierajúcom sa blízky modlili a zapálili hromničnú sviečku. Ak skonávanie bolo pridlhé, kropili ho svätenou vodou a do ruky mu dali krížik, čím chceli zahnať zlých duchov, zvonili mu zvončekom - *špilakom*, alebo kládli na neho sobášnu sukňu či inú časť sobášneho odevu. Najčastejšie ho zvykli klásť na zem, lebo verili, že na tomto mieste sa ľahšie zomiera. Niekedy sa človek sám pýtal na zem, čo bolo znamením rýchleho konca. Ťažkú smrť ľudia spájali s hriešnym životom človeka alebo jeho *silnými* nervami. Inde verili, že zanecháva živého hnevniaka, s ktorým sa nezmieril. V takýchto prípadoch ľudia spomínajú aj rozpútanie búrky alebo náhlejšiu zmenu počasia. Ak človek počas svojho života odorával zo susedovej role alebo prenášal medzný kameň, tiež ťažko skonával



Staršie ženy nosili tmavé šatky. Rabča.

Pohrebný sprievod.



a nemal pokoj ani po smrti. Ľudia hovorievali v tejto súvislosti, že po nociach počuť v určitých častiach chotára stonanie, lebo tento človek aj po smrti za trest prenáša kameň, až do času, kým ho niekto oslobodí. U detí mohla skon uľahčiť prítomnosť krstnej matky. Pri umierajúcom platil zákaz hlasitého plaču, lebo by sa mu prerušilo skonávanie – *skun přervje*, a tak by mu predĺžili trápenie. Nesmela na neho padnúť slza, aby na druhom svete nebol namočený vo vode.

Mŕtveho - *mortvego* obriadili domáci, prípadne zavolali niekoho zo susedstva, ale privolaný cudzí človek, zvyčajne nemal nárok na odmenu. Mŕtveho najskôr umyli, učesali a potom mu obliekli odev do truhly. Obyčajne starí ľudia mali už odev nachystaný, ženy uviazaný v uzlíku, kde nechýbala sobášna sukňa. Niekde bolo zvykom, že mŕtvemu obliekli dve košeľe, lebo verili, že jednu bude musieť v posmrtnom živote odovzdať sv. Gertrúde. Ruky mu zložili, obviazali ružencom a pridali modlitebnú knižku. Neskôr pre ich nedostatok, knižku nedávali. Mŕtvemu podviazali šatkou bradu, aby sa mu neotvorili ústa a nohy zviazali, aby sa nerozchodili. Otvorené oči zaťažovali mincami. Ak ostalo jedno oko otvorené, pozostalí verili, že mŕtvy chcel ešte vidieť človeka, ktorého mal rád, ale sa ho nedočkal. Inde verili, že ešte niekoho vypozerá – niekto zomrie. Ženám na hlavu uviazali šatku, mužom položili na rameno klobúk. Tým ženám, ktoré boli krstnými matkami, dávali krížom popod ramená bielu *od'evačku* – odievačku, upravenú tak, ako pri nesení dieťaťa na krst. Slobodných ľudí obliekali do obradového svadobného odevu, pričom mládencom, ale aj menším chlapcom dávali aj zelené pierko ako na svadbu a dievčatám a dievkam veniec. Deti pochovávali oblečené v bielom odeve. Všeobecne platilo že odev dospelých a starších ľudí bol tmavý. V minulosti sa prísne dodržiavala symbolika farieb. Preto aj truhly pre starších boli tmavé, pre dospelých žlté a pre mladých biele. Biela farba aj kvety patrili len pannám a deťom. Pred vložením mŕtveho truhlu najskôr vysvätili. Domáci nesmeli na nič pozabudnúť, lebo verili, že sa im bude mŕtvy zjavovať vo sne. Šaty, v ktorých človek zomrel, spálili spolu s hrebeňom, ale aj so slamou z postele, na ktorej skonol. Niekde ich spaľovali až vo vzdialenosti 1 km od dediny, v súčasnosti doma v peci. Ak bol človek

128 veľmi chudobný a nemal vhodný odev do truhly, obliekli mu odev po niekom z príbuzných. Truhlu s mŕtvym položili na stoličky v komore alebo v izbe pred domácim oltárikom a počas teplého letného obdobia pod ňu zvykli podkladať nádobu so studenou vodou a s octom, aby pohlcovala zápach. V miestnosti, kde mŕtvy ležal, zakazovali otvárať okná, aby mŕtvy nenapuchol. V minulosti ženy zo susedných domov pred pohrebom pripravovali vence, v lete zo záhradných kvetov, v zime z chvojiny a papierových kvetov.

Dom a obec od skonu do pohrebu

Ak človek zomrel v noci, zobudili všetkých domácich. Hneď po skone považovali prítomní za svoju prvú povinnosť najprv sa pomodliť. Ďalším úkonom bolo zastretie zrkadla čiernou šatkou alebo jeho otočenia, aby pozostali v ňom nevideli zlého ducha, ktorý ublížil mŕtvemu a stále chodí po dome. Zároveň zastavili hodiny. Zrkadlo odkryli až po pohrebe a rovnako dali do pohybu aj hodiny v tú istú hodinu, keď zosnulý zomrel. Mŕtveho vystreli na lavicu alebo na dosku so slamou, prikrytou plachtou. Až do pohrebu pri ňom horela sviečka. V dome, kde bol mŕtvy vystretý, pokračovali bežné práce ako inokedy. Ostatné práce museli počkať a konali sa až po pohrebe. Zvyčajne sa nevarilo, jedlo priniesli príbuzní, prípadne susedia. Prejavom smútku pozostalých bol čierny odev, ktorý najviac nosili ženy.

Čo najskôr po úmrtí sa snažili o prvé zvonenie, ktorým sa úmrtie oznamovalo všetkým ľuďom v dedine. Podľa zvonenia vedeli, či zomrel muž, žena alebo dieťa. Mužovi sa totiž zvonilo na jeden vrch – zvonár zazvonil a skončil, žene na dva vrchy – zvonár zazvonil prvý raz, urobil krátku pauzu a zazvonil druhý raz a dieťaťu zvonili plynule bez prestávky alebo na *cengalke*. Inde mužovi zvonili na tri vrchy. V súčasnosti sa zvoní väčšinou na elektrický pohon a zvonia všetkým rovnako. Keď zvonil *umieračik* ľudia v obci sa zastavili alebo prerušili svoju prácu, aby tak vzdali úctu zomrelému. Oznámenie úmrtia vykonali príbuzní hneď a sami. Ľudia z dediny sa večerom chodievali k mŕtvemu modliť. Bola to nielen rozlúčka so zomrelým, ale aj prejav súcitu s pozostalými, ktorí za prítomnosti druhých ľudí ľahšie znášali žiaľ. Medzi modlením spomínali na život nebohého, ľutovali, že musel zomrieť a pri odchode sa ho zvykli dotknúť, aby nemali z neho strach. Z rovnakého dôvodu to prikazovali aj deťom. Ak skončil mladý človek, veľký žiaľ prejavovali nielen rodičia, ale zvlášť starší ľudia žalostili, že mali radšej zomrieť oni.

Truhlu v dedine si najskôr robievali sami domáci svojpomocne, neskôr ju zhotovoval stolár z hobľovaných dosák pre celú dedinu. Na vrchnáku bol krížik namaľovaný čiernou farbou, alebo kúpený z pozláteného papiera. Takýmto *pozlátkom* sa zdobil aj vrchnák truhly po celom obvode. Deťom a mladým ľuďom zdobili truhly pozlátenými ozdobami a rôznymi druhmi kvetov podľa ročného obdobia. Truhly pre starých boli čiernej farby, pre mladých svetlé. Stružliny, ktoré ostali po zhotovení truhly dávali pozostalí na jej dno, prípadne do záhlavia, niekde dávali do truhly slamu. Prikryli ľanovou, v novšom období mušelinovou plachtou, presahujúcou okraje truhly, pod hlavu vložili vankúš naplnený pilinami a pod vankúš posvätenú zelín – *mortvice vrutejca* alebo *novrotne žele* – návratné zeliny – vratič, posvätenú na sviatok panny Márie Želno (15. augusta), ktorá mala mŕtvemu zabezpečiť vstup na druhý svet. Pod hlavu nikdy nedávali perie, aby mŕtvy v hrobe netpel. Do truhly mu dali sväté obrázky, krížik, ruženec, ale aj mince, aby mal čím zaplatiť za prvú noc sv. Barbore. Okrem toho do truhly k mŕtvemu dali predmety, ktoré za života používal alebo mal rád: fajku, okuliare, kvačku.

Dieťaťu zvonili plynule bez prestávky alebo na cengalke.



Kubacka Serafin,
Oravská Polhora, 1935.

na saniach s konským, ale aj volským záprahom. V minulosti platil prísny zákaz prevážania mŕtveho do iného chotára, lebo sa obávali nešťastia, ktoré by prišlo na dedinu v podobe krupobitia a zničilo by úrodu. Chlapi kráčali pomalým krokom a pohrebný sprievod sa nesmel nikde zastaviť. Ak by pred niektorým domom zastavil, mohli čakať, že v ňom do roka niekto zomrie. Sprievod kráčal v tichosti, len jedna žena predmodlievala ruženec.

Na čele pohrebného sprievodu kráčal miništrant s krížom, niekde s čiernym krucifixom upevneným na bielej žrdke, potom dvaja príbuzní alebo miništranti s cirkevnými zástavami – *choronglami*, kňaz a kostolník. Ďalej nasledovali chlapi s truhlou, príbuzní zomrelého, ženy a muži. V minulosti hudba nebola súčasťou pohrebného sprievodu, iba ak si ju žiadal umierajúci. Ľudia ju považovali za márnivosť. Ak sa konal pohreb vo väčšej vzdialenosti, kňaz sa viezol na voze, no vždy aspoň prvých sto metrov odprevadil zosnulého peši. Ak pochovávali mladého slobodného človeka, truhlu niesli mládenci na pleciah, oblečení ako družbovia aj s pierkami a popri nich kráčali dievčatá v bielych šatách, oblečené ako družičky. Slobodných mladých ľudí nikdy neviezli. Pred truhlou mládencia niesli dievky na tanieri pierko s dvoma jablkami. Jedno hodili aj s pierkom do hrobu, druhé nechali na tanieri a položili vedľa hrobu. Dievča malo na hlave venček, neskôr ešte druhý niesli na tanieri pred truhlou. Dievčatá, družičky zároveň niesli veľký veniec, uvitý z čečiny a ozdobený papierovými ružičkami tým spôsobom, že mládenci s truhlou boli v jeho strede. Inde vencom uvitým z *barvinku* - zimozelene, ozdobeným bielymi stuhami bola truhla ovinutá. Biele stuhly viseli aj na krížoch a zástavách. Ak zomrelo malé dieťa, obliekli ho zvyčajne do košielky a truhlu niesli mladé dievčatá v bielych šatách. Vedľa truhly niesli veniec zo živých kvetov s bielymi stuhami, ako pri pohrebe slobodných ľudí. Pri pohrebe starších ľudí boli stuhly čiernej alebo fialovej farby. V kostole kládli rakvu nohami smerom k oltáru. Po ukončení sv. omše odprevadili mŕtveho na cintorín. Pretrhnutý mladý

130 Život symbolizovala napoly prelomená, obhorená sviečka, ktorú hodili do hrobu. Pri pohrebe mŕtvemu zvonili. Samovraha neviezli do kostola, pri pohrebe mu nezvonili a pochovali ho do kúta cintorína. Deti, ktoré zomreli ešte pred krstom, pochovávali bez účasti kňaza do hrobu príbuzného. Ak bol v tom čase pohreb, dali takéto alebo mŕtvonarodené dieťa z boku truhly k tomuto človeku.

Ak v niektorých lokalitách nemali kostol ani cintorín - *smintyř*, mŕtvych pochovávali v susedných obciach. Hroby kopali hrobári - *grobaři*, za čo dostávali od pozostalých ako odmenu *kolinde*, najčastejšie chlieb, kúsok slaniny alebo maslo. Jamu dodnes obijajú neohobľovanými doskami, čím sa vytvorí krypta - *skřípta*. Bohatší obyvatelia dávali hrob vymurovať, obielit' a niektorí aj obtiahnuť fialovým saténom ozdobeným bielymi kytičkami. Po pohrebe označili hrob dreveným krížikom s menom a dátumom narodenia a úmrtia zosnulého. O človeku, ktorý zomrel hovorili, že stráži cintorín dovtedy, pokiaľ nezomrie ďalší človek.

Kar

Z pohrebu išli ľudia rovno domov, nebolo zvykom robiť pohostenie. Až postupom času sa začala stretávať blízka rodina na kare - *pogřbné*. Na stretnutí spomínali na mŕtveho a niekedy sa stalo, že ak vypili viac alkoholu, hovorili, že *prepíjajú zosnulého kožu*, *nakoniec aj spievali svetské piesne*. Po príchode z cintorína domov miestnosť pozametali, smeti spálili a vyvetrali. Nastavili hodiny a odkryli zrkadlo. Ľudia verili, že nebohý aj naďalej ovplyvňuje ďalší chod hospodárstva. Niekde po úmrtí človeka rodina prosperovala, inde sa hospodárstvo rozpadalo. V tejto súvislosti zvykli aj samotní ľudia hovoriť, že jeden mŕtvy je vraj na požehnanie a iní na škodu. V súvislosti s úmrtím strigy verili, že po smrti už ľudom nemôžu uškodiť, ale že trpia za odoberanie mlieka kravám, lebo im na druhom svete lejú do úst rozpálené maslo.

Pozostalí za mŕtvym príbuzným držali smútok - *pokutovali* jeden rok. V tomto období sa zvlášť ženy obliekali do čierneho, prípadne tmavého odevu. V dome sa počas dodržiavania smútku nesmelo hrať, nesmela sa konať svadba, rovnako pre pozostalých platil zákaz účasti na zábavách, svadbách. Títo si zvykli aj sami stanoviť obmedzenia, nejest' mäso, obmedziť pitie alkoholu. Vo všeobecnosti však starší ľudia prísnejšie dodržiavali smútok ako mladší ľudia a tiež skôr ženy ako muži. Ľudia verili, že duša po smrti *pokutuje* - blúdi po dedine, až kým si nenájde náhradu a duše nepokrstených detí zasa chodia po kalužiach a blate, trpia a nemôžu vstúpiť do večného svetla. Tiež verili, že matka si chodí opatrit' svoje deti, o úplné siroty sa postará Panna Mária a zosnulý sa môže kedykoľvek objaviť v ľudskej podobe v otvorených dverách. Ochranou pred jeho návratom bolo vykadenie a vykropenie domu svätenou vodou. Hroby mali jednoduchý tvar. Boli zarastené trávou a označené dreveným krížom bez zdobenja. Výzdobu hrobov často tvoril len porast vratiča. V staršom období zakazovali na hrob sadiť ruže, lebo by zosnulého pichali. Až postupom času sa úprave hrobov začala venovať väčšia pozornosť. Pozostalí si na svojich mŕtvych príbuzných spomínali zvlášť pri výročiach úmrtia, pri prvom sa koná v kostole sv. omša *ročnica*, kedy chodievali na hrob páliť sviečky. Návštevy hrobov vykonávali príležitostne, ale predovšetkým na sviatok Všetechsvätých - *Vse šventich* (1. 11.). V starších obdobiach bolo v tento deň zvykom piecť zvláštne koláče, ktoré nechávali na stole ako pokrm pre duše zomrelých. Na zosnulých spomínali aj na sviatok Dušičiek (2. 11.) a na Štedrý večer (24. 12.), kedy bolo zvykom cez noc nechať na stole z každého jedla. Ľudia verili, že duše majú počas týchto dní v očistci voľno a prídu navštíviť svoj pozemský domov.

Odev oravských Goralov 131



Ženy v goralských ľudových krojoch.

Z kvetovaného kašmíru - šáfolu boli ušité aj živôtky, zdobené úzkou čiernou stužkou - šujtášom, niekedy aj v kombinácii s čipkou. Novšie živôtky už boli šité z pestrej ponuky tovarenských látok, z ktorých sa najviac uplatnil zamat, štof a satén - satín.



Suchohorci v goralskom odevu, Suchá Hora, 50-te roky 20. storočia.

Pre obyvateľov z uvádzaných oblastí Oravy východiskovou surovinou na výrobu odevu bol materiál, ktorý im poskytovala príroda a ktorý si sami dopestovali. Z ľanu, konope a vlny vyrábali priadzu, tkali z nej textilie, z ktorých šili jednotlivé odevné súčiastky. Ešte v 19. storočí bol odev vo všetkých goralských lokalitách prispôbený celej severnej oblasti bývalého námestovského okresu a mal len jednoduchú výzdobu. Pri vytlačaní tradičných odevných súčastí vo všetkých uvádzaných oblastiach mali rozhodujúci význam sezónne zamestnania. Preto už koncom 19., ale najmä začiatkom 20. storočia, v niektorých goralských lokalitách, začali zvlášť do mužského, sviatočného a obradového odevu prenikať nové formy odievania. Muži si kupovali najskôr konfekčné nohavice a postupne aj celé obleky. Súkenný odev však naďalej nosili ako pracovný v zimnom období.

Ženský odev

Základom ženského odevu v uvádzaných oblastiach Oravy na začiatku 20. storočia bola košeľa - *kosuľa*, pokrývajúca hornú časť trupu, mierne presahujúca pás, ušitá z jedného kusa domáceho ľanového plátna. V prieramkoch všité riasené trojštvrťové rukávy so štvorcovým pazuchovým klinom, boli v dolnej časti stiahnuté, podobne ako krčný výstrih, tkaničkou. Novšia *kosuľa*, ušitá z kupovaného mušelínu, už mala rukávy skrátené po lakeť, sviatočné zdobené výšivkou naplno, prevažne s rastlinným motívom, ukončené ozdobným volánikom - *tačlou*. V krčnom výstrihu bol všitý volánik - *rojtk* a zapínala sa na gombík.

Dolnú časť ženského tela pokrývala po členky dlhá spodná sukňa - *spodník*, ušitá z viacerých dielov domáceho ľanového plátna, novšia z kupovaného mušelínu, v páse husto riasená, s uväzovaním na tkaničky. Po obvode dolnej časti bola zdobená zámikmi, alebo ukončená strojovou výšivkou alebo háčkovými zúbkami.



Dievčatá v goralskom odevu, Oravská Polhora.

Z rovnakého materiálu a strihu boli aj vrchné sukne, v 18. stor. zhotovené tiež z modrotlaču - *tlačnice*, s rozšíreným zeleným a zelenožltým kvetinovým vzorom, v severovýchodnej časti s drobným bielym vzorom. Koncom 19. stor. si ženy na sviatočné sukne začali kupovať už tovársky vyrobené látky, z ktorých mimoriadne obľúbený bol pestrofarebný kvetovaný kašmír - *šáfol*. Dĺžka sukne sa skrátila do polovice lýtok a farebný odtieň sa prispôboval veku majiteľky.

Na oplecko si ženy obliekali živôtik - *brucník* - vestu bez rukávov, pôvodne ušitú z ľanového plátna, ktorý tesne obopínal ženský driek a od pásu nadol bol predĺžený našitým skladaným volánikom. Vnútri mal podšívku a zapínal sa vpredu na gombíky. Novšie sviatočné živôtiky boli po obvode krčného výstrihu, prieramkov a pozdĺž zapínania na oboch predných dieloch zdobené našitými menšími zúbkami - *prístipkami*, trojuholníkového tvaru z rovnakej látky ako živôtik. Iné živôtiky zdobili strojom prešivané ozdobné pásy z farebných nití. Aj na sviatočných živôtikoch bol najobľúbenejším materiálom pestrofarebný kvetovaný *šáfol*.

Dôležitou odevnou súčiastkou žien počas pracovných dní boli zástery - *fartuchy*, v páse nazberkané do úzkej obruby s uväzovaním na dva konce. Aj pri nich obľúbenú modrotlač postupne nahradil tovársky vyrobený ma-

teriál. V niektorých lokalitách ženy zdobili sviatočné zástery z čierneho glotu pestrofarebnou výšivkou s rastlinným motívom. Zároveň dôsledne dodržiavali ich nosenie podľa zaužívaných typov na určené príležitosti.

V chladnejšom období si ženy obliekali blúzky s dlhým rukávom a podšívku - *jubky*. Mali stojatý golier s naskladaným volánikom - *krajdlíkom*, zapínali sa vpredu na gombíky a po stranách zapínania boli zdobené naskladanými volánikmi. Novší druh kabátikov bol zdobený skladanými záhybmi a v páse mal opasok. K nim nosili ženy z rovnakej látky ušitú skladanú sukňu. Samostatné ženské kabátiky tiež so stojáčikom mali už voľný strih a zadný diel krojený do oblúka mierne predĺžený. Najnovším typom kabátikov boli trojštvrťové plyšové kabáty s konfekčným strihom.

V zimnom období ženy nosili hnedé kožušinové vesty alebo kožuchy, lemované čiernou barančinou, so zapínaním na háčiky alebo gombíky. V niektorých lokalitách boli pod vreckami v dolnej časti predných dielov a na chrbte zdobené výšivkou naplno. V severovýchodnej časti Oravy boli rozšírené trojštvrťové biele kožuchy s dlhým rukávom, v dolnej časti so *šosíkmi*, vystrihnutými vreckami a zapínaním na gombíky. Okraj kožucha aj vreciek lemovala čierna kožušina, šviki prekryvala biela ircha. Na *šosíkoch*, pod vreckami a v spodných rohoch predných dielov mali našité červené vlnené kystky.

Úprava vlasov a pokrytie hlavy

Dievčatá nosili vlasy spletené do vrkoča a vydaté ženy si ich upravili do jednorohého účesu *chumelki*, *humelki*, ktorý pokryli čepcom. Na čepiec si v lete uväzovali biele šatky z tenkých až priesvitných látok, zdobené výšivkou naplno, v zimnom období teplejšie *šáfolové*. Šatky menších rozmerov nosili na hlavách malé dievčatá, dievky aj ženy.

Ešte koncom 19. storočia sa ženy chránili pred dažďom a zimou štvorcový kusom plátna – obrusom, ktorý nosili prehodený cez plecica. Teplejšou ovinovacou časťou odevu boli väčšie i menšie vlnené odievačky – *od'evačky*, po okraji lemované strapcami.

Mužský odev

Základ mužského odevu tvorila košeľa – *kosuľa*, pôvodne ušitá z jedného kusa ľanového plátna, rovného strihu, so širokými rovnými rukávmi, v krčnom výstrihu s úzkym stojatým golierom a uväzovaním na tkaničky. Začiatkom 20. stor. už mala rukávy ukončené manžetou – *vobsevkov*, špicatý golier a zapínanie na gombíky. Sviatočné košele ušité z mušelínu, boli na manžetách a v prednej časti pozdĺž zapínania zdobené výšivkou.

Na spodné plátenné nohavice – *gate* si muži obliekali biele súkenné nohavice – *portky*, vpredu s dvoma rázporkami, v páse s obalkom pre navlečenie dlhého remeňa na ich upevnenie. V dolnej časti mali malý srdiečkový výrez a členkové rázporky – *hajtasy*, ktoré sa zapínali na háčiky. Výzdoba bola sústredená v prednej časti nohavíc okolo rázporkov a pod nimi výrazným šnurovaním v tvare zdvojených, navzájom sa pretínajúcich dvojkrúžkov, v strede s predĺženou slučkou. Jednotlivé lokality niekedy odlišoval len farebný odtieň harasky (zelená, čierna), ktorou boli lemované aj bočné švíky a zadný obalok. V iných lokalitách bola výzdoba nohavíc oveľa jednoduchšia a menej nápadná. Ustáleným ozdobným prvkom bol srdcový motív v podobe menších srdiečok, vystrihnutých zo strojového súkna v rôznofarebnom rozlíšení (zelené, červené, čierne), našitých v prednej časti pod rázporkami. Niekde bola výzdoba doplnená vlnenými kystkami. Zdobené boli aj spodné rázporky, najčastejšie obšité farebným súknom a radom krokvičiek, vyšitých farebným vlneným pletencom. Inde mali mládenecké obradové nohavice horné rázporky až po kolená lemované výšivkou kombinovanou retiazkovým a krížikovým stehom, niekde aj spolu s krokvičkou.

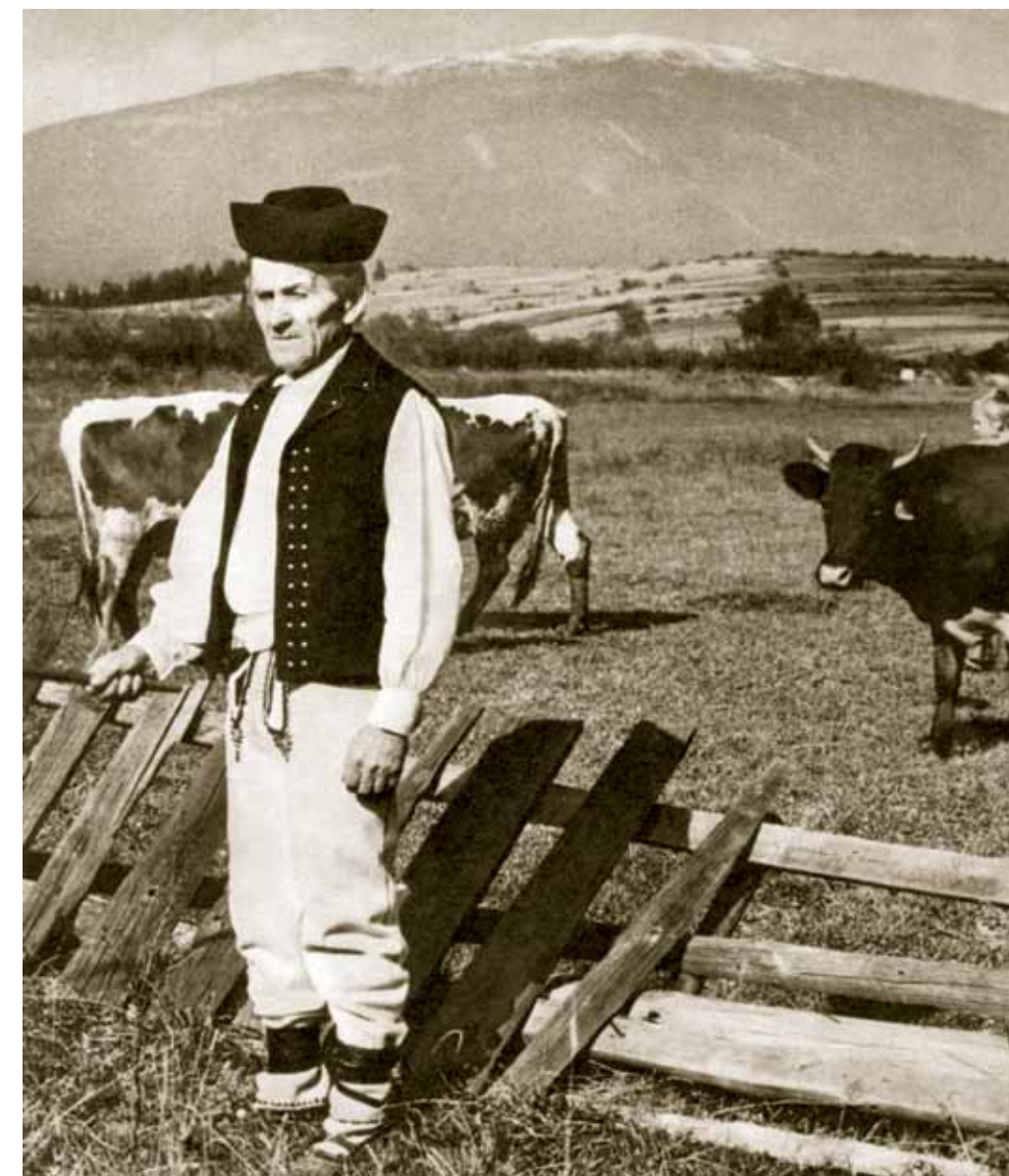
Na košeľu si muži obliekali vestu, ušitú z čierneho strojového súkna a siahajúcu do pásu. Mala stojačik, dve vrecká a zapínanie na háčiky. Novšia, už s fazónkou, bola po jej obvode, ako aj okolo vreciek a pozdĺž zapínania zdobená vysekávaným strojovým súknom, najčastejšie v zelenej farbe, inde výzdobu tvorili našité gombíky vo viacerých radoch.

Vrchným mužským odevom, noseným v zimnom období bola dlhšia súkenná huňa – *guňa*, ušitá z jedného kusa čierneho domáceho súkna. Mala stojatý



Dievky, Oravská Polhora, 1. polovica 20. storočia.

Gazda pod Babou horou. Rabča, 20. storočie.



golier so zapínaním pod krkom remencami s kovovou prackou alebo na kovové háčiky. Muži ju nosili prehodenú cez plecica. Novšou odevnou súčiastkou boli súkenné haleny, podobného strihu. Inde muži nosili trojštvrťové rovné hune s kimonovými rukávmi a rovným širokým golierom. Biele sviatočné hune boli po obvode lemované jasnozeleným strojovým súknom s výšivkou.

Posledným vrchným odevom, ušitým z domáceho súkna, boli kabáty – *kaboty* konfekčného strihu so všívanými rukávmi, vyhrnutým golierom a dvojradovým zapínaním na gombíky. Niekde mali po oboch stranách predných dielov našité po dve vnútorné, v páse vodorovné a nad nimi kolmo strihané vrecká, ktoré boli podobne ako golier a celý obvod kabáta olemované vysekávaným strojovým zeleným súknom. Starší muži nosili v zime hnedé kožuchy s rukávmi, na predných dieloch s vnútornými vreckami, obšité čiernou barančinou a kožušinové vesty.

Úprava a pokrytie hlavy

Muži ešte koncom 19. storočia nosili dlhšie vlasy. V lete si hlavu chránili čiernym plstným klobúkom – *kapel'usom* so širšou striedskou, zdvihnutou na úroveň dženka a v zime okrúhlu kožuštinovou čiapkou baranicou – *cópkou*.



Obuv

Najstaršou obuvou boli kožené krpce - *kerpce*, vpredu stiahnuté remencom, ktorý prechádzal po oboch stranách obuvi cez narezanú mriežku. Niekde boli v prednej časti zdobené vyrezanými zúbkami a razenými kvietkami. Narezané otvory v prednej aj zadnej časti slúžili pre navlečenie dlhých návlakov - *novlokov*, ktorými sa upevňovali. Do krpcev si nohy ovinovali plátennými onuckami. Ženy nosili návlačky z bielej kože srsti, ktoré boli pomerne náročné na údržbu. V zime ženy aj dievčatá nosili papuče a kapce ušité z čierneho alebo bieleho súkna, zdobené pestrofarebnou výšivkou rastlinného ornamentu. Starší muži nosili kapce vysoké pod kolena, ušité z čierneho domáceho súkna.

Dôležitou mužskou odevnou súčiastkou na cestách s povozom a pri práci v lese v zimnom období boli rukavice s jedným palcom, upletené z ovčej vlny.

Odev v severovýchodnej časti Oravy, ovplyvnení Podhalím

Pod vplyvom vzájomných kontaktov obyvateľov z oboch strán slovensko-poľského pohraničia začali postupne do odevu na slovenskej strane Oravy prenikať ozdobné prvky z odevu, noseného v poľskom Podhalí. Ich dosah sa výrazne prejavil v rokoch 1925 - 1930, kedy boli už jednotlivé ženské aj mužské odevné súčiastky zdobené plnou a dierkovanou výšivkou - *madeirou*, najskôr z bielych a postupne aj rôznofarebných nití. V uvádzanom období v Suchej Hore a Hladovke pracovalo veľa ľudových vyšívачiek, ktoré popri ručnej, uprednostňovali výšivku strojovú. Ozdobné prvky z oblasti Podhalia sa postupne udomácnili takmer na všetkých odevných súčiastkach ženského odevu. Najbohatšie boli zdobené sviatočné a obradové časti odevu.



Živôtik goralský
vyšívajú.

Detail goralskej výšivky.

Dievča v goralskom
odeve. Oravská Lesná.
2. polovica 20. storočia.



Ženský odev

V ženskom odevu sa začiatkom 20. storočia rozšíril nový variant košeľe s dlhým rukávom, nazývanej *kosula*, ušitej z domáceho ľanového plátna alebo z kupovaného mušelínu. Mala košeľový strih, zadný diel v chrbtovej časti nazberaný a všitý do dvojitého sedla, aby umožňovala voľný pohyb pri práci. Dvojitú sedlo, rukávy, aj široký ležatý golier zdobila strojová výšivka na dierky z bielych nití, prevažne s rastlinným, zriedkavejšie v kombinácii s geometrickým motívom, ukončená v tvare zúbkovaných polkruhov. U mladších žien si získala oblubu farebná výšivka. V povojnovom období mladšie generácie dievčat už začali nosiť *kosule* s dlhými rukávami, ukončené manžetami.



Mladé ženy,
Suchá Hora,
20. storočie.

Strojovou výšivkou na dierky bola zdobená aj spodná sukňa, zhotovená z rovnakého materiálu ako košeľa. Jej spodný okraj, ukončený v tvare zúbkovaných polkruhov, pri nosení značne prečnieval okraj vrchnej sukne, čím vytváral pôsobivý efekt. Výšivka, ktorá zdobila pôvodne dolnú tretinu sukne, sa postupne rozšírila na jej dolnú polovicu a od roku 1940 na celú plochu. Najrozšírenejšími motívmi na výšivke bola kombinácia krúžkov a lístkov, vytvárajúca motívy *hrozničkové*, ale aj rôzne štylizované kvietky a vetvičky.

V tradičnom ženskom odevu sa začal uplatňovať jednofarebný štof - tenšia vlnená textília, z ktorého sa šili najmä vrchné sukne. Ich dolnú polovicu zdobila plná farebná výšivka rastlinného charakteru, niekedy v podobe ornamentu. Aj tu boli rozšírené kvetované, kašmírové - *šáfolové* sukne. Väčšej obľube sa tešili *korunkové*, nazvané podľa bohatej kvetinovej výzdoby, sústredenej po obvode dolnej polovice sukne, pripomínajúcej tvar koruny.

Z kvetovaného kašmíru - *šáfolu* boli ušité aj živôtky, zdobené úzkou čiernou stužkou - *šujtášom*, niekedy aj v kombinácii s čipkou. Novšie živôtky už boli šité z pestrej ponuky továrenských látok, z ktorých sa najviac uplatnil zamat, *štof* a satén - *satín*. Aj tieto tesne obopínali driek, mali hlboký oválny výstrih, po celom obvode pásu našité samostatné trojhranné *šosíky* a zapínanie ako u predchádzajúcich na slučky. Iným variantom bol novší typ živôtika s uväzovaním na šnurovanie pomocou širokej stužky, prevlečenej cez kovové, kostené a najnovšie umelohmotné krúžky a v dolnej časti pásu uviazanej na mašľu s prečnievajúcimi dlhými koncami. Postupne narastal záujem o vyšívané živôtky, ušité z jednofarebnej látky. Celú ich plochu zdobila farebná výšivka

Živôtik goralský
vyšívaný,
zbierkový fond OM,
Suchá Hora.



plným stehom podľa predkresleného vzoru rastlinného ornamentu, najčastejšie v podobe krasovlasu bezbyľového - *dževjyndžola*, ľudovo nazývaného pastiersky chlieb, plesnivca alpského - *kocyk labek*, rozkvitnutých ruží a štylizovaných lístkov. Jeho bohatá kompozícia zvlášť vynikla na chrbte, kým na predných dieloch bol vyšíty len jej polovičný vzor. Rôzne farebné kvetinové motívy zdobili aj našité *šosíky* so špicatým ukončením. Na bielych plátenných živôtkoch ženy uprednostňovali výšivku plným stehom a na dierky. Po prvej svetovej vojne sa postupne na sviatočných živôtkoch, v celej pohraničnej slovensko-poľskej oblasti, ako ozdoba zaužívali našívané drobučké *páternice* - rôznofarebné granátky, korálky a flitre, prevažne v striebornej a zlatej farbe. Pás zdobila našitá lemovka - dvojité zubovanka. Vhodným materiálom na tento druh výzdoby bol zamat tmavších odtieňov, na ktorých zvlášť vynikli bohaté kompozície kvetov a lístkov. Pri našívaní ozdôb ženy používali predkreslený vzor ako pri výšivke.

V uvádzanom období sa v ženskom odevu rozšírili hnedé kožuštky bez rukávov - *serdaki*, lemované čiernou barančinou. Boli štvordielneho strihu, dlhé približne 60 cm, zapínaním na kovové háčiky a po stranách s vnútornými vreckami. Ramenné a chrbtové švicky prekryvali pásiky hnedej alebo červenej irchy so zeleným *sirmovaním* (špirálovite prišíty pásik irchy irchovým stehom) a vyšitou žltouhnedou krokvičkou. Pozdĺž zapínania a spodného okraja boli našité pásy ozdobne vykrojenej hnedej irchy, s tulipánikmi a lístkami vyšívanými červeným, modrým a žltým hodváhom. Zadný diel, pod krčným výstrihom, zobil tulipánový motív, aplikovaný červenou irchou a doplnený pestrofarebnou hodvábnou výšivkou. Kožuštky nosili mladé ženy, ktoré ich dostávali do výbavy. Kúpovali ich na trhu v Nowom Targu.



Mužský odev

Začiatkom 20. storočia už mala aj mužská košeľa zadný diel v chrbtovej časti nazberaný a všitý do dvojitého sedla, aby umožňovala voľný pohyb pri práci a v krčnom výstrihu našitý špicatý golier. Aj dlhé široké rukávy boli v priamkoch mierne nazberané a všité do manžiet – *zárukávok*, so zapínaním na jeden alebo dva gombíky. Ďalšie zmeny na košeliach nastali až po roku 1940, kedy sa golier na košeli zmenil na rozhalenkový. Zdobila ho rovnaká výšivka ako prednú časť košele, po stranách rázporka - zapínania a vonkajšiu stranu manžiet rukávov. Predkreslené ornamentey kvetov boli vyšívane bielou alebo farebnou bavlnkou naplno. Táto výzdoba bola obľúbená u mládenčov a mladších mužov.

Najzdobenejšou odevnou súčiastkou v mužskom goralskom odevu boli biele súkenné nohavice - *portky*, siahajúce po členky. Zvlášť bohato boli vyšívane nohavice mládenčov a mladých mužov. V bočných švoch a v hornej časti zadného dielu nohavíc mali cez spojovací šev našité *šujtáše* - 3 cm široké čierne alebo tmavomodré vlnené šnúry, pospájané z viacerých pramienkov. Priamo na súkno okolo rázporkov a vreciek boli retiazkovým stehom vyšité široké tmavé pásy, ale aj bočné ornamentey tulipánov. Hlavná výzdoba nohavíc bola sústredená pod vreckami a rázporkami v tvare veľkých, plných kruhových ornamentov, vyšitých farebnou vlnou retiazkovým, plochým a slučkovým stehom, výšivkou naplno

Goralská muzika,
Hladovka.



Výšivka na goralských nohaviciach, zbierkový fond OM, Suchá Hora.

i krížikom. Ornamentey v ladných farebných kompozíciách končili v dolnej časti trojuholníkovým špicom, ktorý súčasne kryl spojovací šev v prednej časti nohavíc. Ich dolnú časť pri zapínaní na členku zdobili našité vlnené kystky, v hornej časti menšia červená, na špici väčšia čierna. Farebnou vlnou boli prišité aj dva kovové ozdobné háčiky. Na košeľu si muži obliekali kožuštek – *serdak* bez rukávov, hnedej farby, s podobnou výzdobou ako ženský.

Pokrytie hlavy

Goralský klobúk - *kapelus* mal v uvádzanej oblasti Oravy striešku ohnutú smerom nadol a po okraji obšitú tmavofialovou lesklou páskou. Jeho ozdobou, na rozdiel od ostatných oravských klobúkov, bol po obvode dolnej časti dielňa našitý červený kožený pásik s 32 ks drobnými bielymi morskými mušličkami, našitými husto vedľa seba červeným pamukom. Novšie goralské klobúky z povojnového obdobia boli už zdobené mušličkami z umelej hmoty a nosili ich starší muži. Klobúky slobodných mládenčov zdobilo dlhé orlie pero s páperím z bielych moriakov, ktorých v uvádzaných lokalitách chovali a veľkou morskou mušľou.

Odevné doplnky

Poľský vplyv poznačil aj vývoj a výzdobu mužských opaskov. Ich šírka, z pôvodne širokých 4 - 5 prackových, sa zúžila na polovicu a ostali na nich len štyri dlhé úzke pracky. Zároveň celá plocha opaska bola vyplnená plechovými cvočkami v tvare krúžkov. Táto výzdoba zo žltého, ale aj bieleho kovu, rôznej veľkosti a kombinácie, sa zachovala aj na najnovšom type opaska so zapínaním na jeden plechový háčik. Okrem praktického využitia na pritiahnutie nohavíc, opasok vynikal hlavne ako tradičný odevný doplnok.



Goralský odev, Suchá Hora, 20. storočie.

Typické goralské valašky, ktoré muži používali v uvádzanej oblasti, mali drevené rúčky sekeriek zdobené vypaľovaním a kovovými ozdobami. V ich hornej tretine bol z vrhnej strany na kovovej zúbkovanej podložke umiestnený rad kovových krúžkov, ktoré pri pohybe a dotyku o kovovú podložku pekne cvendžali. Kovové sekerky, s hornou časťou opracovanou do špica, boli po oboch stranách zdobené rastlinným ornamentom.

Obuv

Novším typom ženskej aj mužskej obuvi boli krpce, poznačené poľským vplyvom. Ten sa okrem koženej podrážky s pribitým podpätkom a po oboch stranách prevlečeným remencom, napojeným na hrubý vrkoč, smerujúci ku špicu krpca, prejavil osobitne na bohatej výzdobe. Celá plocha krpcev, ušitých už z farebnej tmavočervenej kože, bola zdobená vybiňanými ornamentmi plesnivcov, lístkov, hviezdíčiek a krúžkov, zatretých *zlatou farbou*, vytvárajúcou imitáciu žltých plechových cvočkov. Vo vnútri mali koženú podšívku, ako na topánkach. Iný typ krpcev sa šíril len výzdobou, ktorú tvorili originálne cvočky – *cvoncki* zo žltého kovu, nabité do tvaru rôznych rastlinných ornamentov a vlnoviek. Podobne boli zdobené aj návlačky.

Keď sa po roku 1940 pod poľským vplyvom rozšírili bohato zdobené mužské krpce, mládenci a mladší chlapi začali nosiť na nohaviaciach vyše členkov kožené závinke - remence, zapínajúce sa vpredu na štyri úzke dlhé pracky a podobne ako krpce zdobené cvočkami zo žltého kovu. Tieto následne vplývali

Ženský a mužský ľudový odev, Zákamenné, 20. storočie.



aj na zmenu v nosení nohavíc, keď sa spodný, predĺžený okraj nohavíc vsúval dovnútra krpcev a vonku sa nechávala len čierna veľká kystka.

Oravských Goralov, okrem výrazného dialektu, charakterizuje aj tradičný odev, ktorý zvlášť vyniká v obciach Suchá Hora a Hladovka, ležiacich v severovýchodnej časti Oravy, pri poľskej hranici. Svoju podobu nadobudol až začiatkom 20. storočia pod vplyvom aktívnych kontaktov domáceho obyvateľstva so susedným poľským Podhalím. Má veľa spoločného s odevom Goralov žijúcich v poľských i slovenských obciach na východnej strane Tatier a považuje sa za typicky goralský.



Ženský a mužský
ľudový odev,
Zákamenné, 20. storočie.

Mladý huslista
s typickým goralským
klobúkom (*kapel'us*).
Hladovka, 2008.



Odpustová slávnosť,
Hladovka, 2008.

VYRÁSTLA SOM MEDZI GORALMI



Nie je ťažké písať o goraloch, keď sa v goralskom prostredí narodíte, žijete s goralmi v jednej komunite. Medzi goralov patrím aj ja. Narodila som sa v Námestove, ale žijem pod Babou horou, ktorú často voláme „Kilimandžáro“ v Rabči, v druhej najväčšej dedine na Orave. Obidvaja moji rodičia pochádzajú z Rabče. Zosobášili sa v roku 1950. Zaujímavosťou však bolo, že mojich starších súrodencov a aj mňa od malička rodičia učili po slovensky. Nikdy som sa na dôvody nepýtala, ale domnievam sa, že asi aj preto, lebo môj otec pri svojich pracovných cestách spoznával nielen nových ľudí, ale získaval aj cenné životné skúsenosti. A tak nadobudol presvedčenie, že komunikácia v slovenskom jazyku je pre nás – jeho deti najdôležitejším aspektom, ktorý nám pomôže pri vzdelávaní a napĺňaní svojich životných snov. Som presvedčená aj o tom, že chcel okolie upozorniť na svoje národné presvedčenie, že je Slováč. Goralčinu sme sa automaticky naučili, veď sme ju počúvali každý deň od rodičov, susedov, kamarátov a rozumeli sme všetkému, teda aj goralské nárečie nám nebolo cudzie a dokázali sme aj my rozprávať goralským nárečím. Moji vrstovníci v tom období rozprávali len po goralsky. Prvý kontakt so slovenčinou mali deti až v škole, keď mali šesť rokov. Prevažná väčšina detí rozprávali v škole iba po goralsky, učitelia pochádzali z rôznych kútov Slovenska a spočiatku goralčine nerozumeli, a tak sme ja a moji súrodenci robili tlmočníkov. „Úradný jazyk“ v goralských obciach bola goralčina. Po goralsky sa rozprávalo v obchode, na pošte či v úrade. Často sa mi stávalo, že sa mi deti v škole vysmievali, že som Slovenka a že rozprávam po slovensky.

Spomínam si, keď som bola ešte malá, možno som mala 5 rokov, ako som prišla k susedom a tí sa ma spytovali, kde sme dnes boli. Detsky úprimne, netušiac žiaden výsmech, som odpovedala, že sme boli kosiť d'atelinu. Oni na to: „Koničinu ste už pokosili?“ Odpovedala som, že koničinu ešte nie. Začali sa veľmi smiať, a ja som stála zmetená, netušiac dôvod ich smiechu. Až potom mi vysvetlili, že d'atelina sa v goralčine povie koničina. Nachytali ma. Niektoré goralské slová som pochytila aj od nich, ako napríklad: „*pantel'ony*“ – nohavice, „*vyrek*“ – posteľ a pod.

Prešlo pár desaťročí a všetko sa zmenilo. V našej obci si už len málo rodín zachováva tradíciu a učí svoje deti rozprávať po goralsky. Mladí ľudia sa hanbia rozprávať po goralsky a dnes sa deti v škole či na ulici vysmieávajú zase tým, ktorí rozprávajú po goralsky. Možno o 2 - 3 generácie goralčina úplne vymrie, ale to by sme nemali dopustiť. Našou povinnosťou je zachovávať si zvyky a tradície našich predkov, pamätať na ich rodnú reč a odovzdávať kultúrne dedičstvo ďalším generáciám a riadiť sa v živote biblickým: „Dedičstvo našich otcov zachovaj nám Pane.“ Nezabúdajme na hrdosť goralského obyvateľstva, na jeho slovenské národné povedomie. Hoci dialekt goralského nárečia má zreteľný poľský základ, predsa goralí boli vždy dušou a presvedčením Slováci.

Goralské nárečie patrí medzi najťažšie a je výnimočné práve tým, že ľudia, ktorí ho počujú prvýkrát, mu veľmi ťažko porozumejú. Goralčina je podľa môjho názoru skoro ako cudzí jazyk, veľa slov je podobných s poľštinou, preto aj goralí sa vedia dobre dohovoriť s Poliakmi.

Môj bratranec, žijúci v Bratislave, pri sčítaní ľudu do kolonky materinský jazyk uviedol – goralčina. Keď sa ho opýtali na dôvod, prečo to tak napísal, uviedol, že goralčina bola prvým jazykom, ktorým sa mu prihovárala matka. Aj napriek tomu, že už viac než štyri desaťročia žije v hlavnom meste, učí na vysokej škole, sa u neho prejavila hrdosť goralov a ku goralom sa vždy hrdo hlási. Jeho dcéry sa veľmi radi vracajú na Oravu, naučili sa už veľa goralských slov a piesní.

O goraloch sa hovorilo, že sú to nezlomní ľudia. Niet sa čomu čudovať, veď vyrastali v tvrdých podmienkach, na poli bolo treba veľmi ťažko pracovať, aby



sa im čo to urodilo. I keď mnohí z nich neboli študovaní a mali iba základné vzdelanie, nechýbal im zdravý sedliacky rozum, ktorým sa v živote riadili. Môj deda z otcovej strany bol v Rabči richtárom, dokázal urobiť také veci, ktoré dnes robia veterinári. Keď sa telila krava a nemohli si sami ľudia pri pôrode poradiť, obracali sa na neho. V zime chodieval robiť zabíjačky, pravdepodobne bol dobrý odborník, keď ho volali aj do iných dedín.

Goralí boli poctiví a čestní ľudia. Keď potrebovali vymeniť pozemok s nejakým susedom, vedeli sa vždy dohodnúť. Pri poháriku si „ŕapli“ rukami a nepotrebovali žiadne písomné zmluvy, platila ústna dohoda. Slovo robilo chlapa, môj otec hovorieval: „*Na gline nezgyne*.“ V preklade to znamená, že na hline nič nezhyne. Opäť sa prejavila múdrosť našich predkov, aká je investícia do pôdy a pozemkov výhodná. Bohužiaľ dnes už také dohody medzi ľuďmi neplatia. Týka sa to tých, ktorí zdedili pozemky po starých rodičoch a tieto ich staré dohody nerešpektujú. Správajú sa neúctivo k svojim predkom, pýtajú si za tie pozemky, ktoré boli kedysi vymenené znovu zaplatiť a nie malé sumy. Keby sa naši starí rodičia prebudili, iste by sa im takéto správanie ich potomkov nepáčilo.

Goralské rodiny boli zväčša viacdetné. Moja mama pochádzala z 13-tich a otec z 11-tich súrodencov. Stará mama sa vydávala veľmi mladá, mala iba 16 rokov a zobrala si za manžela jediného syna z málopočetnej rodiny, čo bolo v tej dobe raritou. Rodila každý druhý rok. Starý otec zomrel pomerne mladý a celá výchova a gazdovanie ostalo na pleciah starej mamy a na jej najstaršie deti. Mala veľmi ťažký život. Gazdovstvo bolo veľké. V maštali mali 2 kone, 4 kravy, prasatá, sliepky... Bolo sa treba dobre obracať, aby užívala celú rodinu. Bola to silná a statočná žena. Ako príklad uvediem pôrod mojej mamy. Moja mama sa narodila v septembri ako piata v poradí. Vtedy sa kopali zemiaky. Stará mama išla kopať zemiaky veľmi blízko od domu „iba dole pod cestu,“ keď odrazu prišli na ňu pôrodné bolesti. Nestihla sa už vrátiť domov a porodila v poli, pupočnú šnúru preštkla nechtami, zabalila mamu do zástery a potom sa vybrala domov. Aj to je len jeden z príkladov, ktoré uvádzam, aké boli ženy statočné a silné. V tom období ženy rodili doma a chodievali ich odroditiť babice. V Rabči bola známa babica – „Pavľušorka“, za vydata Prisenžniaková, ktorá bola jedinou sestrou môjho starého otca. Keď boli krsty, tak sa na „*goščine*“ – hostinu pozývala najbližšia rodina a kmotrovci na tzv.: „*pmpkove*“ – pupkové. Brat starej mamy žil v Amerike a ako darček k narodeniu dieťaťa jej poslal „*posefku*“ – perinku na krst, ktorá bola exkluzívna a požičiavali si ju na krst aj do ostatných rodín.

Stará mama okrem svojho manžela pochovala aj štyri deti. Jedno malé dieťa, troch dospelých mládencov, z ktorých najstarší syn padol na fronte v Rusku.

Veľmi rada som k nej s rodičmi každú nedeľu chodievala na návštevu. Tešila som sa na jej čierny domáci chlieb, ktorý bol zabalený v plátennom obrúsku, na vrchu posypaný makom alebo v ňom bola popichaná slanina. Nezameniteľná chuť chleba a jeho vôňa mi dodnes pripomína moju starú mamu. Čierny chlieb bol aj akýsi symbol chudobných. Takýto chlieb pečie ešte aj dnes moja teta a naučila som sa ho od nej piecť aj ja. Je výborný, v obchode takýto nenájdete. Aj napriek tomu, že stará mama nemala peňazí navyše, vždy som od nej dostala cukrík či mincu. Aj tu sa prejavila ďalšia z vlastností goralov štedrosť a dobrosrdečnosť. Nikdy na ňu nezabudnem, mala som ju veľmi rada a vždy na ňu s láskou spomínam. Bola to tá najlepšia stará mama, akú si len viete predstaviť, možno taká ako Babička z knihy Boženy Němcovej.

Na goralské pomery patrila už naša rodina k moderným, lebo sme boli iba traja súrodenci. Otec chodil do práce, mama bola domáca a do práce začala

150 chodiť, až keď som bola prváčka. Rodičia nás vychovávali v skromnosti. Mali sme peniaze, hoci ich nebolo veľa, ale naša generácia už nikdy nezažila čo je to hlad. Môj otec bol veľmi zručný, vyučil sa za pánskeho krajčír. Ako spomínal, bol hádam prvým krajčírom v Rabči. Jeden rok sa učil za krajčír u majstra v Ružomberku, kde im musel pomáhať aj v domácnosti a dva roky sa učil v Zubrohlave u majstra Klinovského. Každý deň absolvoval cestu z Rabče do školy, len veľmi málo rodín si mohlo dovoliť dať dieťa študovať. Spočiatku sa živil ako krajčír, ale neskôr, keď bolo treba oplácať vysokú živnosť, sa rozhodol zamestnať. No remeslo mal v rukách, aj ja som mala veľké výhody, lebo mi ušil, čokoľvek som si vymyslela a mala som v šatníku výnimočné kúsky, ktoré sa nedali kúpiť v obchode.

V našom jedálnom lístku sa objavovali jedlá typu: polievky fazuľová alebo hrachová, prívarky zo strukovín, kapusta, zemiaky s kyslým mliekom, detská

RABČA

krupica, šúľance so strúhankou či s makom, rezance s tvarohom, zemiaky na pod kyslo, zemiakové placky a pod. Boli to jednoduché, chutné a zdravé jedlá. Mäso sme zvyčajne mávali iba v nedeľu a vo sviatok, polievka bývala buď slepačia, alebo hovädzia. Každú nedeľu sme mali aj nejaký múčnik, buď jablkový, alebo makový závin, šišky, buchty s lekvárom či tvarohom, palacinky, medvedie labky, špecialitou mojej mamy boli punčové rezy.

Veľmi rada som mala aj našich susedov a často som k nim chodievala. Boli to jednoduchí starí ľudia, ktorí boli chudobní. Mali malý drevený domček s kuchyňou a jednou izbou. Pred *jatou* - to bola dreváreň, mali komoru, v ktorej bola aj *jama* - diera na zemiaky. Boli veľmi pobožní, hlavne *tetka* - teta, každý večer sa spoločne celá rodina spolu s deťmi modlili ruženec. Chlieb u nich bol zamknutý v skrini, vchodové dvere nemali zámok, zatvárali sa hasprou a jedlo varili na peci na otvorenom ohni, na tzv. *jame*. Varili také jedlá, ktoré sme my doma nevarili. Chutili mi zemiaky pokrúpané na plátky opečené na *blache* - na

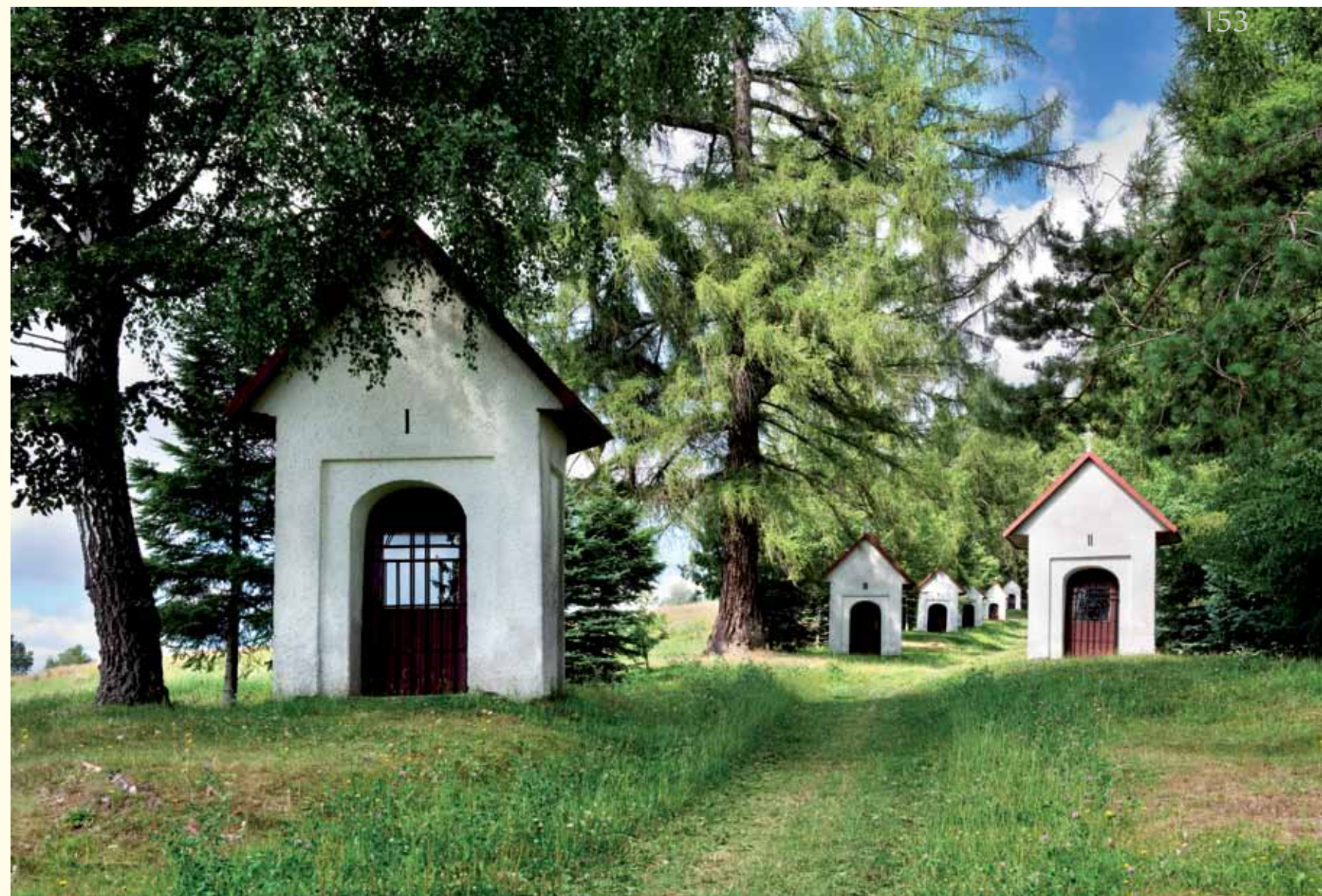


152 kovovej platni sporáka a trošku posolené a keď bolo domáce masielko, tak trochu aj omastené. Často robievali *moskole*, boli to placky zhotovené z múky, vody, trochu soli, pečené na peci a na vrch sa dal kúsok masla. Výnimočná bola aj *kulasa* – kaša z kukuričnej múky, ktorá sa jedla s kyslým mliekom či s rozpraženou slaninou alebo *drygonty* - halušky zo zemiakového cesta, ktoré sa hádzali lyžicou do horúcej vody a jedli sa so sladkým mliekom. Ako malé dieťa ma u susedov zaujalo *sadlo* - tuk. Používali ho na omastenie rôznych pokrmov, dokonca ho jedli aj s chlebom. Na výrobu sadla som sa opýtala mojej 87 ročnej mamy, ktorá mi vysvetlila, že sadlo sa vyrábalo nasledovne: z prasacej kože aj s tukom sa vyrezali dva veľké kruhy o priemere 50 - 60 cm, tuk narezali na malé štvorce, do kruhu vložili všetok loj z prasaťa, poriadne všetko posolili, po okrajoch pozošivali hrubou niťou a zavesili nad murovanú pec, kde sa sadlo sušilo niekoľko dní. Bol to určitý spôsob konzervovania. Sadlo potom zavesili v komore a podľa potreby z neho ukrajovali a pridávali do jedál ako kapusta, fazuľa a pod. Kapusta neodmysliteľne patrila k základným potravinám, ktorú mali v každej domácnosti a natlačili si ju aj do dvoch sudov.

Gorali boli veľmi spätí s prírodou a zvieratami. Každá rodina mala veľa hospodárskych zvierat, ktoré im zaobstarávali potravu a živobytie. Ľudia si potrebu a úžitok svojho statku uvedomovali a preukazovali zvieratám úctu. Pamätám sa, keď moja babka vždy pri zabíjačke sedela v kuchyni a plakala za prasaťom. Na Štedrý deň, skôr ako sme zasadli k štedrovečernému stolu, sme sa najskôr išli pomodliť do maštale a otec ako hlava rodiny doniesol časť pokrmu zo štedrovečernej večere aj zvieratám, ako prejav vďačnosti za potravu. Štedrý deň – „Švyjnto vylijecka,“ Vianoce – „gody“.

Rodičia nám kupovali veľmi praktické vianočné darčeky. Zvyčajne pozostávali z čiapky, rukavíc, svetra, pančucháčov, pomarančov a sladkostí. Len výnimočne to bola nejaká maličká hračka, lebo hračka, to už bolo niečo navyše rodinného rozpočtu. Dary, bez ktorých sa dalo žiť, boli považované za prepych. Nemôžem nespomenúť, akú veľkú zodpovednosť sme mali už ako deti. Bola som len druháčka na základnej škole a už som musela chodiť pásť kravy a nielen ich pásť, ale aj podojiť. Poľnohospodárske stroje a zariadenia pomáhali človeku pri manuálnej práci, ale nedokázali ľudskú prácu nahradiť. Spomeniem, čo všetko sme museli urobiť okolo zemiakov, aby bola čo najlepšia úroda. Na pole sme rozviezli maštalný hnoj, ktorý sme ručne porozhadzovali. Potom sme dali pole prekultivovať a nakoniec sme za pluhom, ktorý ťahal kôň, sadili zemiaky. Aby bola pôda dobre prerobená, 2 - 3 týždne po zasadení sme zemiaky prekopávali a keď vyšli zo zeme, tak sme ich *porušali* – skypřili zem okolo zemiakov a nakoniec okopávali. Na jeseň sme zemiaky vykopávali buď ručne, alebo za kopačkou. Celý deň sme od rána do večera fyzicky pracovali. Dnes už viem, že nám to nebolo na škodu, naučili sme sa nielen pracovať, ale získali sme aj dobrú telesnú kondíciu – (fitness zadarmo), a keďže nie všetci sme mali vzťah k poľnohospodárstvu, naučili sme sa aj určitej dávke trpezlivosti.

V porovnaní s poľskými goralskými dedinami, kde je ešte aj dnes veľa dreveníc, na hornej Orave v 70 – 80 tých rokoch takmer všetky drevenice zmizli a nahradili ich veľké murované domy. Bola som žiačkou na II. stupni základnej školy, keď riaditeľ sústredil všetkých žiakov na chodbu a prednášal na tému kolektívizácia. Prehovárал žiakom do duše, aby svojim rodičom povedali, aké je dôležité, vstúpiť do jednotného roľníckeho družstva. Mnoho ľudí nechcelo o družstve ani počuť. Učitelia robili v dedine osvetu o družstvách, navštevovali rodiny a vysvetľovali, aké je výhodné vstúpiť do družstva. Rozprávali ľuďom, že vstupom do družstva bude stúpať aj životná úroveň ľudí na dedine. Riaditeľ



Kalvária, Zákamenné.

základnej školy medzi iným povedal, že v Rabči už len zriedka ľudia bývajú v dreveniciach a vyzval žiakov, aby zodvihli ruky hore tí, ktorí ešte žijú s rodičmi v drevenici. Drevenica bola tiež symbol chudobných. V dave žiakov zodvihlo ruku len zopár a ja som bola medzi nimi. Veľmi som sa vtedy hanbila, že aj ja patríam medzi tých chudobných, ktorí žijú v drevenici. Všetci, aj na čele s riaditeľom, si nás obzerali. Cítila som sa ponížená, no dnes viem, že môj otec bol veľmi múdry človek, keď začiatkom 50 –tych rokov, v dobe, keď sa už stavali murované domy, postavil drevenicu, síce už nie klasickú ako sa stavali kedysi, ale drevenicu, ktorá mala štvorcový pôdorys. Som mu za to veľmi vďačná, veď v nej po komplexnej modernizácii žijem dodnes. Drevo bolo aj vtedy, tak ako je tomu aj dnes, vzácny a drahý stavebný artikel a v dreveniciach je bývanie zdravé. Paradoxom je, že dnes skôr bohatí ľudia začali znovu stavať drevené zruby. Po pôvodných starých dreveniciach je veľký dopyt, bohužiaľ, dnes ich je už len veľmi málo.

Gorali boli aj veľmi zábavní ľudia. Radi spievali, hrali na hudobných nástrojoch a tancovali. Folklor sa zachoval až dodnes. Goralské piesne a tance sú veľmi temperamentné, plné optimizmu, žartovných textov. Oblíbeným tancom goralov bola *smykano* – šmýkaná.

Zoznam použitej literatúry

Literatúra

- BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006.
- BEL, M.: *Oravská stolica*. Dolný Kubín : Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2001.
- BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985.
- BIELOVODSKÝ, A. [Miškovič, A.]: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava : Ústredná správa Slovenskej ligy, 1946.
- BORÁK, M. – ZÁČEK, R.: „Ukradené“ věsnice. *Musí Češi platiť za 8 slovenských obcí?* Český Těšín : Muzeum Těšínska, 1993.
- ČAPLOVIČ, J.: *Novoť*. Martin : Osveta, 1979.
- ČAPLOVIČ, P.: *Čaro kresaného dreva*. Martin : Osveta, 1977.
- FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví. Československo-polské vzťahy v letech 1945-1949*. Praha : Aleš Skřivan ml., 2008.
- FASTNACHT, A.: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi Sanockiej w średniowieczu*. Część 1 (A – I). Brzozów : Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1991.
- FASTNACHT, A.: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi Sanockiej w średniowieczu*. Część 2 (J – N). Brzozów : Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1998.
- HORVÁTH, P.: *Remeslo a obchod na Orave v 18. storočí*. In: Zborník OM, č. 11, Dolný Kubín : Oravské múzeum P. O. H., 1971, s. 57-73.
- HUBA, P.: *Oravská Polhora*. Martin : Šport, 1989.
- HUBA, P.: *Novoť 300 rokov*. Martin : Neografia, 1991.
- HUBA, P.: *Rabča*. Dolný Kubín : Vydavateľstvo P. Huba, 1995.
- HUBA, P.: *Mutné*. Dolný Kubín : Vydavateľstvo P. Huba, 1997.
- HUBA, P.: *Oravské Veselé*. Dolný Kubín : Vydavateľstvo P. Huba, 1998.
- HUBA, P. (Ed.): *Sihelné*. Dolný Kubín : Vydavateľstvo P. Huba, 1998.
- CHALUPECKÝ, I.: *K otázke vzniku goralských nárečí na Spiši*. In: *Studia Historica Tyrnaviensia* 4, 2004.
- ZGAMA, B. – KOWALCZYK, R. (Ed.): *Jablonka – stolica polskiej Orawy*. Nowy Targ – Jablonka : Orawskie Centrum Kultury w Jablonce, 2012.
- JANEK, J.: *Literárno-kultúrny cestopis Oravy*. Dolný Kubín : Regionálne kultúrne stredisko Dolný Kubín 1991.
- JURČI, M.: *Pamjntaj gora!u. Goralské piesne z Hladovky a Suchej Hory*. Martin : Repro, 1996.
- KAVULIAK, A.: *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : SAV, 1955.
- KLIMKO, J.: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor, 1980.
- KLUS, J.: 380. *Výročie založenia obce Oravské Veselé*. Dolný Kubín : Tlačiareň Vrabel, 2009.
- Kol.: *Zákamenné*. Námestovo : Tlačiareň Kubík, 2005, 358 s.
- Kol. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Veda 1995, zv. I, II.
- Kol.: *Rabčice*. Námestovo : Tlačiareň Kubík, 2006.
- Kol.: *Rimsko – katolícka farnosť Rabča*. Námestovo : Tlačiareň Kubík, 2006.
- Kol.: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídel na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998.
- JANICKA-KRZYWDA, U. (Ed.): *Kultura ludowa Górali Orawskich*. Kraków : Biblioteka Górska Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK, 2011.
- LACKO, M. (Ed.): *Proti Poľsku. Odráženie roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007.
- LAINCZ, E.: Politicko-spoločenské pomery na inkorporovanom území severného Spiša v rokoch 1939 – 1945. In: *Almanach Slováci v Poľsku XIII*. Zost.: M. Majeriková-Molitoris, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012.
- MACHAY, F.: *Moja droga do Polski. „Pamiętnik“*. 2. vyd. Kraków : Drukarnia Przemysłowa w Krakowie Karola Podgórczyka i sp., 1938.
- MAJERIKOVÁ, M.: *Orávka*. In: *Život*, č. 9 (603), 2008.
- MAJERIKOVÁ, M.: Slovenský exodus. K otázke slovenských utečencov z územia severného Spiša a hornej Oravy po jeho pripojení k Poľsku v roku 1945. In: *Slováci v zahraničí*. Zost.: S. Bajanič – V. Dendúrová-Tapalagová, Martin : Matica slovenská, 2008.
- MAJERIKOVÁ, M.: *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovenskopoľských vzťahov*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2007.
- MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: *Záhľadná Jablonka*. In: *Tajné dejiny hornej Oravy*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2012.
- MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: Slovenské národné hnutie na hornej Orave a prínos Slovákov k jej rozvoju; Zamlčané osobnosti hornej Oravy. In: *Tajné dejiny hornej Oravy*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012.
- MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: Pripojenie severného Spiša a hornej Oravy k Slovensku v rokoch 1939-1945. „Oslobodenie“ či „okupácia“? In: *Pocia Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého*. Zost.: F. Fetko – M. Števík, Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2011.
- MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M.: *Vystáhovalctvo zo severného Spiša a hornej Oravy po skončení druhej svetovej vojny I. a II*. In: *Život*, roč. 55, 2013, č. 6-7.
- MAŤUGOVÁ, S.: Kolonizácia Oravy za vlády Turzovcov. In: *Zborník Oravského múzea XV*. Dolný Kubín : Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, 1998.
- MAŤUGOVÁ, S. - HUBA, P.: *Oravská Lesná*. Martin : Neografia, 1991.
- STOLIČNÁ – MIKOLAJOVÁ, R.: *Jedlo ako kľúč ku kultúre*. Matica slovenská, Martin 2004, 166 s.
- Mnichovská dohoda o odtržení pohraničných území Čech, Moravy a Slezka od ČSR a jejich připojení k Německu. In: *Dokumenty moderní doby*. Praha : Svoboda, 1978.
- MOLITORIS, E.: Tragédia Oravy pred 325 rokmi. In: *Život*, č. 9 (603), 2008.
- PRIKRYL, L.: Rok 2002 a kňazi Oravy. In: *Zborník Oravského múzea XVIII*. Dolný Kubín : Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2001.
- PARENÍČKA, P. – ZÁŇ, A. (Ed.): *Rodom a srdcom z Oravy*. Námestovo : Oravské kultúrne stredisko v Dolnom Kubíne, 2011.
- RUCIŇSKI, H.: Lokacje miast Nowego Targu, Nowego Sącza i Podolińca. Studium porównawcze. In: *Pogranicze polsko-słowackie*. Nowy Targ : Związek Euroregion Tatry, 2007.
- SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*. Część I. Dokumenty. Zakopane 1932.
- SEMKOWICZ, W.: *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*. Część II. Dokumenty. Zakopane 1939.
- SEMKOWICZ, W.: *Kiedy i skąd przyszli Polacy na Orawę*. Warszawa 1931.
- SEMKOWICZ, W.: Litovské vojsko Sobieského na Slovensku. In: *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 27-28, 1933-1934, zošit 1-8.
- Slovo ľudu hornej Oravy a Spiša rodákom v Československu a svetovej verejnosti*. Bratislava : Komitét utečencov zo Spiša a Oravy, 1947.
- SZKLARSKA-LOHMANOVA, A.: *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925*. Wrocław – Warszawa – Kraków : PAN, 1967.
- SMONDEK, M.: Tomáš Červeň. In: *Život*, 2006, č. 9.

Pramene

- Archív Farského úradu v Jablonke, *Historia Domus Parochialis Veré Genvina Excipitur*, 1787.
- MV SR, ŠA Bytča, Oravská župa, Resolúcia, 1121/1919, šk. 763-66.
- MV SR, ŠA Bytča, Oravská župa, Rezolúcia obyvateľov Hladovky z 26. novembra 1920, 1198/1920, šk. 767-770.
- MV SR, ŠA Bytča, pobočka Dolný Kubín, Okresný úrad v Trstenej (OÚ Trstená), Hladovka a Suchá Hora – pridelenie k ČSR, 126/1923 prez., šk. 1.
- Archiwum Muzea Tatrzańskiego w Zakopanem, Sprawozdanie o obecnych stosunkach na Spisu i Orawie z 26. 11. 1920.
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Prahe (AMZV Praha), Teritoriální odbory – Obyčejné (TO-O), Hranice – pohraniční styk 1957 – 1958, zložka 12, šk. 6.
- AMZV Praha, TO-O, Hranice – pohraniční styk 1958 – 1959, zložka 13, šk. 6.
- ŠIMONČIČ, J.: Denník Dr. Františka Hrušovského, predsedu delimitačnej komisie československo-poľskej v roku 1938. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 3, 2003.
- TRAJDOS, M. T.: *Dzieje i kultura Orawy*. Kraków : Secesja, 1993.
- TRAJDOS, T. M.: Luteranie w Jablonce. In: *Rocznik Orawski II*. Zubrzyca Górna : Muzeum – Orawski park etnograficzny, 1998.
- TRAJDOS, T.M. – PIENKOWSKA, H.: *Kościół w Orawce*. Krakov : Secesja, 1999.
- WALIGÓRA, K.: Związki Żywiecczyzny z Orawą na przestrzeni wieków. In: *Rocznik Babiogórski*, 1999, č. 1.
- Naša Orava, roč. 2, 1919, č. 3.
- Naša Orava, roč. 3, 1920, č. 30.
- Naša Orava, roč. 3, 1920, č. 31.
- Naša Orava, roč. 2, 1919, č. 40.
- Naša Orava, roč. 2, 1919, č. 44.
- Naša Orava, roč. 2, 1919, č. 46.

Streszczenie

Mieszkańcy posługujący się gwarą góralską żyją w miejscowościach na północy regionu Orawa. Na terenie Słowacji chodzą o miejscowości Hladovka, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Rabča, Rabčice, Mútne, Novoť, Sihelné, Suchá Hora oraz Zákamenné, razem z nimi miejscowości Bukovina (Bukowina), Podsklie (Podszkle), Harkabúz (Harkabuz), Chyžné (Chyžne), Dolná Lipnica (Lipnica Wielka), Horná Lipnica (Lipnica Mała), Dolná Zubrica (Zubrzyca Dolna), Horná Zubrica (Zubrzyca Górna), Jablonka (Jablonka), Orávka (Orawka), Pekelník (Pekielnik), Podvlk (Podwilk) oraz Srníe (Podsarnie), które zostały w 1920 roku przekazane Polsce.

Miejscowości te zostały założone podczas XVI, XVII i XVIII wieku w wyniku polityki kolonizacyjnej feudałów dóbr orawskich z siedzibą na Zamku Orawskim. Najstarszą datowaną wsią góralską jest Jablonka, o której pierwsza pisemna wzmianka pochodzi z 1556 roku. Kolejne miejscowości powstawały w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku. Do zasiedlenia tych terenów przyczyniło się najpierw osadnictwo wołoskie, później powstały miejscowości w wyniku osadnictwa zarębkowego. Większość mieszkańców nowych miejscowości pochodziła z Orawy Dółej, z innych regionów Słowacji, część była pochodzenia rusińskiego a tylko mała część pochodzenia polskiego. Osadnicy nowych miejscowości połączyli się z osadnikami pogranicza z polskiej strony.

Na życie i język mieszkańców wsi górnoorawskich w dużej mierze wpłynęły wydarzenia związane z wojnami religijnymi w XVII i XVIII wieku. Podczas panowania Turzonów na Zamku Orawskim była Orawa z większości protestancka i po wymarciu Turzonów po mieczu w 1621 roku zaczęła się za pośrednictwem Habsburgów rozpowszechniać także na Orawie kotrreformacja. Jej przedstawicielami byli polscy księża, którzy wpływali na mieszkańców nie tylko religijnie, lecz także kulturowo i językowo. Powstania antyhabsburskie bezpośrednio dotknęły terenu Orawy, najbardziej tragiczne skutki dla mieszkańców miał napad wojsk polskich w 1683 roku. Po skończeniu wojen kuruckich doszło na pocz. XVIII w. do nowej kolonizacji Orawy Górnej, która została chwilowo przerwana na skutek klęski żywiłowej podczas tzw. zamarzniętych lat 1715 – 1716. W pierwszej trzeciej XIX w. żyło na Orawie ponad 63 000 mieszkańców.

Przełom XVIII i XIX w. był czasem formowania się narodów nowoczesnych. Proces ten nie ominął ani Orawę. Słowacki ruch narodowy rozwijał się w regionie bardzo intensywnie a także z tzw. góralskich wiosek pochodziło kilka słynnych postaci ruchu narodowego. Na końcu XIX a szczególnie na początku XX wieku zaczęli się Orawą interesować polscy intelektualisci, przekonani o polskim pochodzeniu mieszkańców wsi góralskich. Ich działania doprowadziły do domagania się Polaków przyłączenia wsi góralskich, wbrew temu, że wśród mieszkańców tych miejscowości polskie pomysły nie miały znaczącego poparcia.

Po skończeniu I wojny światowej i rozpadzie Cesarstwa Austro – Węgier na podstawie domagania się przez Polskę przyłączenia ziemi, powstał spór pomiędzy Czechosłowacją i Polską, podczas którego doszło do starć zbrojnych i negocjacji. Spornymi terenami były Śląsk Cieszyński, Orawa, Spisz i okolice Czadcy. Ludność góralska mieszkająca na terenach spornych aktywnie sprzeciwiała się przyłączeniu tych terenów do Polski. Po nieudanych negocjacjach dwustronnych przedstawiciele Ententy rozkazali ogłoszenie plebiscytu. Ten na koniec się nie odbył i o nowej granicy zdecydowała Konferencja Ambasadorów dnia 28. lipca 1920 roku. Polsce przypadły wsie orawskie Bukowina–Podszkle, część Lipnicy Wielkiej, Harkabuz, Chyžne, Jablonka, Lipnica Mała, Zubrzyca Dolna, Orawka, Piekelnik, Podwilk, Podsarnie, Zubrzyca Górna, Suchá Hora (Sucha Góra) i Hladovka (Głodówka). Problemy w określeniu granicy doprowadziły w 1924 roku do wymiany terytoriów, kiedy Polska otrzymała resztę Lipnicy Dolnej i do Czechosłowacji przyłączono Głodówkę i Suchą Górę.

Z nowego podziału nie była zadowolona żadna ze stron i konflikty graniczne psuły stosunki pomiędzy Słowakami, Polakami i Czechami. W 1938 r. Polska w wyniku układu monachijskiego znowu zajęła Głodówkę i Suchą Górę. Natomiast niezależna

158 Słowacja po napadzie Niemiec na Polskę w 1939 r. przyłączyła z powrotem wszystkie wsie przekazane Polsce w latach 1920 a 1938. Linie graniczną ustalono aż na podstawie porozumienia granicznego pomiędzy Czechosłowacją i Polską z dnia 13. czerwca 1958 r.

W przeszłości była w trybie życia mieszkańców bardziej niż dziś widoczna więź z przyrodą a przede wszystkim z ziemią. Jej ilość i jakość wpływały na kolejny rozwój tego społeczeństwa. Nieprzyjazne warunki klimatyczne i charakter gleb całego orawskiego terenu podgórskiego nie sprzyjały produkcji rolniczej. Dla wsi góralskich powstałych w wyniku kolonizacji wołoskiej było charakterystyczne pasterstwo, hodowla owiec i rogacizny. Taki sposób gospodarowania pozwolił na efektywne wykorzystanie górskich hali i zboczy. Celem hodowli była przede wszystkim produkcja mleka i sera, które były surowcami do produkcji kolejnych produktów mlecznych. Bydło było dla właściciela siłą roboczą, a także ważnym źródłem dochodów zyskanych sprzedażą różnych produktów gospodarczych.

Ścisłe związana ze środowiskiem i działalnością człowieka była także architektura ludowa, która odzwierciedlała jego podstawowe potrzeby i poczucie estetyki. Drewniane budowle były nieoddzielną częścią architektury góralskiej, która miała wiele wspólnych cech z architekturą polską (oprócz innych wpływów), co było związane z układem politycznym ówczesnego państwa. Powstał więc, tutaj swoisty typ budowli zrębowej, która różniła się od budowli w innych wsiach orawskich konstrukcją domu i dachu, szczytem dachu, konstrukcją drzwi, a także wnętrzem. Rzut budynku rozwijał się według zasad asymetrii, jednak ostatecznie zaczęły bardziej dominować cechy słowackiej kultury ludowej. Region bardzo szybko przyjmował impulsy innowacyjne. W ostatnich dekadach XX wieku zmieniła się w dużym stopniu zabudowa terenów góralskich. Dotychczasowo dominująca zabudowa rozproszona zaczęła się zmieniać na zabudowę szeregową, kiedy na obu stronach drogi znajdują się linie nowej zabudowy indywidualnej. Od drugiej połowy XX wieku zmieniły się także warunki higieniczne i społeczne mieszkańców wsi góralskich. Budynki zrębowe były zastąpione nowymi technologiami w budownictwie, nowymi konstrukcjami budowlanymi, które dostosowały się do wymagań użytkowników. Kultura mieszkalna jest coraz bardziej podobna do mieszkań miejskich, na skutek nowych warunków życia.

Tradycyjna kuchnia ludowa dostosowała się do charakteru środowiska, nawyków roboczych i rzeczywiście możliwości społeczeństwa. Jadłospis mieszkańców wsi góralskich był w przeszłości bardzo skromny i prosty. Zawierał potrawy jako ziemniaki, kapusta, jęczmień, owies oraz produkty mleczne. Od połowy XX wieku rozpowszechniły się sklepy spożywcze lub sklepy z innymi towarami, co ułatwiło dostęp do innych potraw.

Charakter reszty zawodów dodatkowych zależał przede wszystkim od naturalnej bazy surowcowej z udziałem pracy manualnej. Znacznie wpływały na sytuację finansową rodziny, a jednocześnie odzwierciedlały zgrabność, spryt oraz utalentowanie artystyczne Górali. Trzeba podkreślić, że produkty domowe były także przedmiotem obowiązkowych podatków mieszkańców wsi podgórskich orawskim ziemianom.

Lasy i drewno zostały głównym źródłem utrzymania i surowcem wykorzystywanym do zaspakajania licznych ludzkich potrzeb. Prace leśne w okolicznych lasach były wykonywane szczególnie podczas wojen lub w czasie, kiedy Orawski Komposesorat handlował drewnem. Z eksploatacją drewna był związany kolejny rozwój innych zawodów, które powstały np. z potrzeby transportu drewna. Drewno było używane do budowy domów, do produkcji wyposażenia wnętrz, narzędzi roboczych, aż do ostatnich chwil w życiu człowieka.

Charakterystycznymi cechami mieszkańców niegościnniej krainy północnej Orawy były od dawna skromność i pokora jako wynik trudnych warunków życia na granicy ubóstwa i w głodzie. Uboga gleba, teren górzysty, a także surowe warunki klimatyczne ukształtowały i sformowały ludzi pracowitych, dzielnych i szczerych, którzy wbrew trudnemu losowi zostali przywiązani do swojego rodzinnego kraju. Miłość do stron rodzinnych już całym generacjom pomaga zachować żywe stosunki i kontakty także między rodakami, którzy znaleźli swój drugi dom gdzie indziej. Wielu z nich musiało zostawić swoich bliskich przede wszystkim z powodów egzystencjalnych, gdy wyjechali za pracą. Inni, dążąc do zdobywania wiedzy i wykształcenia, chcieli pokazać światu, że i w tym regionie rodzą się dzielni ludzie, którzy potrafią odnieść sukcesy. Ich wspólną i cenną cechą jest duma ze swojego pochodzenia i rodzinnej Orawy. Życie Górali orawskich na Białej Orawie (Novoť, Zákamenné, Oravská Lesná), pod Babią Górą (Oravská Polhora, Rabčice, Rabča) pod Pilskiem (Oravské Veselé, Mutné, Sihelné), oraz we wschodniej części Orawy około Suhej Hory (Suchá Hora, Hladovka), przedstawiają liczne odmiany obrzędów i obyczajów ludowych z końca XIX i początku XX wieku, które są do dziś związane z bogatymi tradycjami i zwyczajami ludowymi mającymi liczne specyfika miejscowe, ale tą samą podstawę. Całe stulecie przekazywano je z pokolenia na pokolenie. Każde z pokoleń przyjmowało je z szacunkiem jako cenne dziedzictwo swoich przodków. Pomagały im one przeżyć w trudnych czasach, w biedzie, daleko od rodziny i nie tracić wiary w Boga ani nadziei na lepsze życie. Do dziś są one cennym przekazem dla tych, którzy zostali na ojczystej ziemi, ale też dla tych, którzy wyjechali do zagranicy, ale jednak zawsze lubią wracać. Ich nieoddzielną częścią jest także gwara góralska, która przybliży dziś często już zapomniane i nieużywane wyrazy. Są podane w oryginalnej formie, w jakiej były używane w poszczególnych miejscowościach, zapisane uproszczoną formą transkrypcji. W tej formie podajemy je wszystkim orawskim Góralom, którzy szanują i zachowują tradycje swoich ojców, żeby zostały zachowane dla przyszłych pokoleń jako unikatowa część naszego narodowego dziedzictwa kulturowego.

Górale orawscy, oprócz wyrazistej gwary, charakteryzują się także tradycyjnym strojem, który jest szczególnie barwny w miejscowościach Suchá Hora i Hladovka, położonych w południowoschodniej części Orawy, przy granicy z Polską. Swoją dzisiejszy wygląd uzyskał aż na początku XX wieku pod wpływem żywych kontaktów tutejszych mieszkańców z sąsiednim polskim Podhalem. Ma wiele wspólnego ze strojem Górali żyjących w polskich i słowackich wsiach ze wschodniej strony Tatr i jest uważany za typowo góralski.

Summary

Inhabitants speaking Goral dialect live in villages in the north of the region Orava. There are these Goral villages in Slovakia: Hladovka, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Rabča, Rabčice, Mútne, Novoť, Sihelné, Suchá Hora and Zákamenné, together with villages: Bukovina (Bukowina), Podsklie (Podszkle), Harkabúz (Harkabuz), Chyžné (Chyžne), Dolná Lipnica (Lipnica Wielka), Horná Lipnica (Lipnica Mała), Dolná Zubrica (Zubrzyca Dolna), Horná Zubrica (Zubrzyca Górna), Jablonka (Jablonka), Orávka (Orawka), Pekelník (Pekielnik), Podvlk (Podwilk) a Srnie (Podsarnie), that became part of Poland in 1920.

Above mentioned villages were founded during the 16th, 17th and 18th. century as the result of the colonization policy of the feudalists of Orava with the residence at the Orava castle. The oldest Goral village is Jablonka, first mentioned in 1556. The other settlements were founded in the second half of the 16th century and at the beginning of the 17th century. They were settled firstly as the result of Vlach colonization, then several dispersed settlements were created. Most of new inhabitants came from the southern part of Orava, from some other regions of Slovakia, part of them was of Ruthenian origin and the smallest part of Polish origin. New settlers started to live with a group of settlers from the border area of Poland.

Events connected with religious wars in the 17th and 18th century influenced the life and language of inhabitants of settlements in the northern Orava. During the reign of Turzo family at the Orava castle, most of the people living in Orava were protestants and after the death of the last male in the Turzo line in 1621, the Counter-Reformation supported by the Habsburgs started to spread also in Orava region. It was represented by Polish priests, who influenced not only the religion, but also the culture and language of local people. Anti-Habsburg uprisings directly affected the Orava region, the most catastrophic for local people was the raid of Polish army in 1683. After Kuruc wars at the beginning of the 18th century a new colonization of the northern Orava started, but it was interrupted by the natural disaster – so called „frozen years“ 1715 – 1716. In the first third of the 19th century Orava had more than 63 000 inhabitants.

The turn of the 19th century was the time of modern nations formation. This process concerned Orava region, too. Slovak national movement developed very intensively in this region and many nationalists came from Goral villages. At the end of the 19th century, but particularly at the beginning of the 20th century Polish intellectuals started to be interested in the area of the Orava region, as they were convinced about Polish origin of the Goral. Their effort provoked territorial claims of Poland in Goral villages, however this idea had not relevant support of villagers.

After World War I and dissolution of the Austro-Hungarian Empire the conflict between Czechoslovakia and Poland broke out as the result of territorial claims of Poland. It brought violent meetings and diplomatic negotiations. The territory dispute concerned regions of Cieszyn Silesia, Orava, Spiš and surroundings of Čadca. Inhabitants of Goral villages did not agree with Polish territorial claims. As bilateral negotiations were unsuccessful, leaders of the Triple Entente ordered a plebiscite. But it did not occur and the territorial decision defining a new borderline was made by the Conference of Ambassadors on July 28, 1920. Villages Bukovina–Podsklie, the part of Dolná Lipnica, Harkabúz, Chyžné, Jablonka, Horná Lipnica, Nižná Zubrica, Orávka, Pekelník, Podvlk, Srnie, Vyšná Zubrica, Suchá Hora and Hladovka became part of Poland. Problems with borderline marking led to the modification in 1924 when Poland got a part of the village of Dolná Lipnica and villages Hladovka and Suchá Hora were attached to Czechoslovakia.

Neither of parts was satisfied with the new border decision and border disputes disturbed mutual relationships between the Slovaks, the Polish and the Czech. In 1938 Poland took back Hladovka and Suchá Hora as the result of the Munich Agreement. When Germany attacked Poland in 1939, Slovakia reincorporated all the villages dispensed to Poland in 1920 and 1938. The border was stabilized on the basis of mutual agreement between Czechoslovakia and Poland on June 13, 1958.

A direct connection to the nature and especially to the soil was visible in people's lifestyle in the past more than today. Its quality and amount influenced the following development of an individual society. Rough climate and barren soil of highlands in Orava region did not make good conditions for agriculture. Sheperding, sheep and cattle breeding was typical for Goral villages founded during the Vlach colonization. This type of livelihood enabled an effective use of mountain grasslands and slopes. Animal breeding was specialized for the production of milk and cheese that were raw material for further dairy production. Livestock was used as labour force and it was also an important source of income received from selling various agricultural products.

The traditional folk architecture was always closely related to people's environment and activities and it reflected people's needs and their sense for esthetics. Wooden buildings were an inseparable part of Goral architecture, which had many common features with Polish architecture (except other influences), which was the result of political structure of the state at that time. Local people created a peculiar type of log building which was different from houses in other parts of Orava region. It differed in the construction of the house, roof, gable and door, but also in its interior design. However the plan of the house developed according to principles of asymetry, features of the Slovak folk architecture prevailed. This region was rather innovation-friendly. During the last decades of the 20th century the character of the settlement in the Goral territory changed rapidly. The previous dominating dispersed settlement started to change into linear settlement, when both sides of the road are lined with new individual houses. Sanitary and social conditions in Goral villages changed in the second half of the 20th century. Log buildings were replaced by new technologies and building constructions that satisfied needs of their users. The housing culture was more and more similar to housing in towns, as the result of new life conditions.

Traditional folk cuisine has adapted to environment, work habits and, of course, to possibilities of a society. The diet of people living in Goral territory was very frugal and simple in the past. It contained crops like potatoes, cabbage, barley, oat and dairy products. Grocery stores and other shops has spread since the second half of the 20th century, so many new products were available.

A natural raw material base and manual labour created other additional types of professions that influenced a financial situation of individual families, but they also showed inventiveness, skillfulness and artistic talent of Gorals. Homemade products were the object of the tax paid by inhabitants of highland villages to feudal lords of Orava region.

Forests and their wood were the main source of income and wood was used as a raw material for making things of everyday use that satisfied a range of people's needs. The time of forestry works in surrounding was especially during wars or during Orava Komposesorate company trade of wood. A development of other professions was connected with the wood exploitation and transportation. Wood was important for house building, making the furniture and tools to the last moments of people's life.

Typical qualities of inhabitants of the rough country in northern Orava region were modesty and humbleness, which were formed by hard life conditions in hunger and poverty. Barren soil, hilly surface and rough climate have created hardworking, tenacious and honest people, who despite their tough destiny did not leave their native soil. Love for their motherland has helped many generations to maintain contacts also with the countrymen, who had found their home abroad. Many of them had to leave their families because of existential problems, as they had to look for work somewhere else. The others followed their desire for knowledge and education to show the world that there are skilled and successful people also in this region. Their common attribute is pride of their origin and Orava – their homeland. Life of Gorals of Orava from areas of Biela Orava (Novoť, Zákamenné, Oravská Lesná), from under Babia hora mountain (Oravská Polhora, Rabčice, Rabča) and Pilsko mountain (Oravské Veselé, Mutné, Sihelné), but also from the eastern part of Orava around the village Suchá Hora (Suchá Hora, Hladovka), is shown in many traditional rituals and customs from the end of the 19th and the beginning of the 20th century that are also today connected to rich folk traditions and customs which vary in individual localities but they are of the same origin. Traditions have been handed down from generation to generation and they were received as a valuable heritage of ancestors. They helped to survive during hard times in poverty, to overcome homesick and not to lose the faith in God or hope for a better life. Today, they are a valuable message for those who stayed in their homeland and also for those who have left for abroad, but they still like visiting their home. An inseparable part of Gorals is also Goral dialect. You can read some forgotten words of this dialect in their original version as they were spoken in various localities written in simple transcription. We want to give them to all Gorals, who respect traditions of their fathers, so that they could be preserved for next generations as a unique part of our national cultural heritage.

Gorals of Orava, except their typical dialect, have also their traditional folk costumes, which are the most expressive in Suchá Hora and Hladovka, situated in the northeastern Orava, near Polish border. It got its final design at the beginning of the 20th century. It was influenced by mutual contacts between local people and the neighbouring region of Podhale in Poland. These costumes have many common features with Goral costumes of Slovak and Polish villages in the eastern side of High Tatras and they are considered to be a typical Goral folk costumes.

Obsah

Mária Jagnešáková	Elena Beňušová
Úvod 7	Zvyky a tradície oravských Gorálov 81
Milica Majeriková-Molitoris	<i>Výročné zvyky a obrady</i> 82
Z histórie Gorálov na Orave 11	<i>Rodinné zvyky a obrady</i> 103
Erika Kulášová	<i>Odev oravských Gorálov</i> 131
Život v spojení s prírodou 27	Mária Jagnešáková
<i>Tradičná ľudová architektúra goralskej oblasti</i> 33	Výrastla som medzi Goralmi 147
<i>Pol'nohospodárske podmienky</i> 47	<i>Zoznam použitej literatúry</i> 156
<i>Tradičné jedlá goralskej oblasti</i> 59	<i>Streszczenie</i> 157
<i>Ľudová výroba</i> 69	<i>Summary</i> 159
<i>Oživenie tradícií</i> 77	